

FODOR JÓZSEF

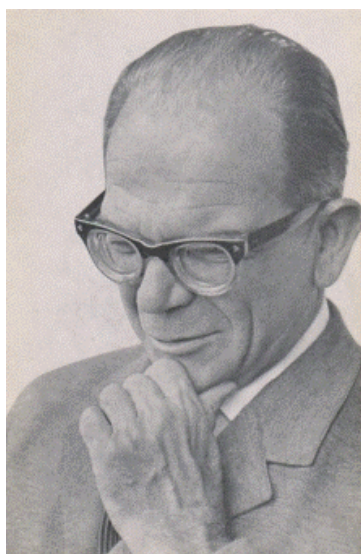
EGY KÖLTÉSZET TÖRTÉNETE

© Fodor József örököse
(Fodor Józsefné, sz. Sikó Zsuzsa)

TARTALOM

A LIPIZAI VERS	
EMLÉKEK ERDEJÉBEN	
AZ INDULÁS	
MEGÉRKEZÉS AZ IRODALOMBA	
„LIHEGŐ ERDŐK”	
AZ IRODALOM SZÍNTEREI	
„FALEVELEKRE ÍRD”	
„UTÓHANG”	
„ÖSSZHANG NÉLKÜL”	
„JELENÉSEK ÉVEI”	
„ÖSSZES VERSEK” és az „ÚJ VERSEK”	
KÚTFŐK	
„MÉRLEGEN”	
„AZ EMBER ÉS A HANG”	
„BOLDOG ZENDÜLÉS”	
„JELENÉSEK ÉVEI” VÁLOGATOTT VERSEK	
„IDŐK ÚTJÁN”	
„ORSZÁGUTAK ÉNEKEI”	
„EMBERSÉG TANÚJA”	
„SZERTELEN ÜNNEP” VÁLOGATOTT VERSEK	
„MAGAM NYOMÁBAN”	
„ÉNEKEK NAPKÖZBEN”	
„TEREMTŐ NYUGTALANSÁG”	
„NAGY SZELEKBEN”	
„VÉGTELEN MENET”	
EPILÓGUS „EGY PLÁNTA ÉNEKEI”	
UTÓSZÓ	

BEVEZETŐ FODOR JÓZSEF (1898-1973) KÖLTÉSZETÉHEZ ÉS ÍRÓI MUNKÁSSÁGÁHOZ

„Mit hittem, mind másra szálljon
Ím, itt minden egy furcsa tömbben,
Ilyen sok volt, - még ha több nem -
Vegyétek vissza mind, amim volt
Vegyétek vissza íme tőlem
Mindent, ami birtokom volt -
Álomban és levegőben.”

(Testamentum)

1923 június 29-én „Az Est” c. lapban **Mikes Lajos** szerkesztő új költőt avat:

„**ÚJ MAGYAR KÖLTŐ:** (Fodor József versei).

Mikor lapunk tárcá- és versrovatát megindítottuk, ígéretet tettünk, hogy a régi, bevált írói nevek szerepeltetése mellett gondunk lesz az új tehetségekre is.

Jól tudjuk, hogy irodalmunk fejlődésének legújabb korszaka igen gazdag ilyen tehetségekben. Vihar után erősebb az erdőn a virágillat, az ocsudó természet boldogan piheg fel. A háborúk és forradalmak által megtépett magyarság lelkének új és élő felpihegését legerőteljesebben a fiatal tehetségek hirdetik. Megszóltatásuk tehát nem csupán az irodalmi folytonosság szolgálata, hanem több annál, nemzeti kötelesség és szükségszerűség.

Ezt a büszkén vállalt feladatot és kötelességet törlesztjük most, mikor egy új költő verseit bocsátjuk az olvasók elé. Azt hisszük, a törlesztés a legnemesebb aranyvalutában történik. A tehetség, melynek utat nyitunk, a legkincsebb magyar tehetségek egyikének ígérkezik. Az az alig huszonnégyéves fiatalember, nagyilondai és girolti Fodor József, aki most, a mi lapunkban jut először szóhoz, ősi székely erők lüktetését hozza az új irodalom vérkeringésébe. Fodor József székely menekült, akinek verseiben művészetté váltan él a hazai föld íze és lelke: a Hargita rőt erdőzúgása, az Olt ezüst bánata.

Erő, dús fantázia, fojtott hevű nagy szenvedély, a természeti képek ritka mélységű átélése jellemzik az új költő minden sorát. Csupa olyan tulajdonság, melyek egy csapásra lírikusaink első sorába emelik ezt a kezdő költőt. Versein mindenki észre fogja venni, hogy Ady-tanítvány, de a szó legnemesebb értelmében az. Nem üres utánzó, hanem lélek szerint való rokon, aki a nagy elődtől szinte családi vagyont örökölt át.

Fodor József Ady-tanítvány, de új vonások gazdagsága teszi egyénivé. Valami sajátos, barokk pompa és zsúfoltság jelentkezik benne, melynek ő az első magyar képviselője. Nem könnyű költő, egy-egy verse máris súlyos olvasmány, komplikált, de nagyszerű muzsika. Fogatkozásai kétségtelenül vannak, nem egy helyütt darabos és egyenetlen, egy-egy strófájára kiülnek a növésben levő fiatal szervezet sutaságai.

Azonban így is kincs, amit ad s mi büszkén és örömmel adjuk tovább, mint irodalmi akciónk egyik legszebb eredményét. Ez a kincs még csiszolódni fog, csiszolódnia is kell s boldogok vagyunk, hogy ennek főfeltételét, a közönséggel való érintkezést, mi tettük lehetővé az új magyar tehetség számára. Tárca- és versrovatunk napról-napra növekvő sikerét, a magyar irodalomnak lapjainkon át való reneszánszát mi sem hirdeti jobban, mint hogy a magyar kultúra tárházát máris olyan kivételes értékkel gyarapíthatjuk, mely legelőször a mi hasábjainkon lép a homályból a nyilvánosság éltető fényébe. Fodor Józsefet, akinek soha egyetlen sora nem jelent meg nyomtatásban, mi fedeztük fel s ezt a felfedezést és tárca- és versrovatunk eddig nagy sikerei közt is a legelső helyek egyikére iktatjuk.

És most hadd szóljanak magukért a Fodor József versei.” - Hét verse kíséretében **Tóth Árpád** mutatta be az új költőt a fenti sorokkal. - A nyitó vers a Mágus volt (A Lihegő erdőnek is a nyitó verse.)

Másnap már az Est-lapok segédszerkesztője volt az addig ismeretlen fiatal költő, s hirtelen bekerült a huszas évek irodalmi életének forgatagába:

Megjelent kötetei:

1927: megjelenik első verseskötete, a Lihegő erdő. (Athenaeum)

1931: Falevelekre írd. (magánkiadás)

1935: Utóhang. (magánkiadás)

1938: Összhang nélkül. (Athenaeum, IGE)

1940: Jelenések évei. (Almanach)

1922-1942 Összes versei. (Singer és Wolfner kiadása). Ajánlás: „Mikes Lajos szellemének”. Kézzel írott, eredeti előszó: „E kötetben, néhány versem kihagyásával, öt könyvem anyagát gyűjtöttem össze, néhány, még kötetben meg nem jelent írással megtoldva (39 vers, „Új versek”). A versekben, igen sok helyen szavakat, sorokat változtattam, ennél fogva írásaim végleges szövegére nézve ez a könyv irányadó.”

1942-44: versek mellett publicisztikai tevékenysége dominál, bátran küzd a fajelmélet hívei ellen. A ma antifasisztának nevezhető publicisztikai tevékenységéből az író később válogatást készített (52 írás), amelyet azonban haláláig nem tudott kiadatni („Toll és bot”, később „Magyarság iskolája” címmel). Sőt, ez a cikk-gyűjtemény máig kiadatlan. (2010).

1945: Mérlegen. (Új Idők irodalmi intézet). Versek 1942-45.

1947: Az ember és a hang. (Singer és Wolfner). Versek 1945-47.

1949: Boldog zendülés. (Athenaeum). Versek 1947-49.

1945-49: az Új Idők szerkesztője; a lapot végül is telefonon tiltották be. Ettől kezdve 1956 tavaszáig az író szilenciumra ítélik.

1950-55 össze: a „hallgatás évei” alatt íróasztalfiókjának ír verseket, amelyek majd 1958-ban látnak napvilágot; lefordít két Shakespeare darabot: „Tévedések vígjátéka” és „Sok hűhó semmiért”; továbbá ír két színművet, amelyek sem kiadásra, sem előadásra nem kerültek napjainkig (2010): „Zrinyi” (Történeti tragédia 5 felvonásban, történik 1664-ben), és „A végső szín” (tragikomédia Katona Józsefről 3 felvonásban, történik 1819-ben), továbbá lefordítja Dickens: Dombey és fia c. regényét. Az Idők útján-hoz csatolt és 1951-ben írt nagy költeménye „dialógusokban és kórusokban”, „A tékoai pásztor” is kiemelten ide kívánczik, (oratórium-szerűen előadható volna). Nyomtatásban csak ez az utóbbi jelent meg az Idők útján c. verskötet végén.

1957: Kossuth-díjat kap Szabó Lőrincsel, Németh Lászlóval, Heltai Jenővel egyidőben.

1957: „Jelenések évei”. Válogatott versek, 1922-1949. (Magvető) Vajda Endre 18 oldalas, a költő egész munkásságát értékelő „Bevezető”-jével.

1958: Idők útján. (Szépirodalmi). E verskötetben az 1950 óta írt versei szerepelnek.

1960: Országutak énekei. (Szépirodalmi). Versek 1958-59.

1961: A történelem sodrában. (Válogatott cikkeinek gyűjteménye, amelybe azonban az 1939-44 között írt antifasiszta publicisztikájának felvételét nem vállalták).

1962: Az emberség tanúja. (Szépirodalmi). Versek 1960-61.

1963: Szertelen ünnep. Válogatott versek, 1923-1962. (Szépirodalmi)

1964: Emlékek a hőskorszakból. (Önéletleírásának I. kötete., Magvető, 1964)

1965: Magam nyomában (Szépirodalmi). Versek 1962-64.

1966: Énekek napközben. (Szépirodalmi). Versek 1964-65.

1968: Teremtő nyugtalanság. (Szépirodalmi). Versek 1965-67.

1969: Emberek és állomások. (Önéletleírásának II. kötete, Szépirodalmi, 1969)

1971: Nagy szelekben. (Szépirodalmi). Versek 1967-1970.

1972: Felkavart világ. (Szépirodalmi). Két önéletleírásának és irodalmi visszaemlékezéseinek összevont és átdolgozott kötete, 1972 (Ennek szövegét tekintette véglegesnek).

1973: Végtelen menet. (Szépirodalmi). Versek 1970-72.

1974: Egy Plánta énekei és más versek. (Szépirodalmi). (Az utolsó verseskötet, amelynek a költő már csak a korrektúráját láthatta.)

1975: Egy költészet története. (Lírai számadás prózában saját költészetéről). Kéziratban maradt fent a költő halála után, özvegye rendezte sajtó alá.)

Két szűkebb válogatás jelent meg még Antal Gábor gondozásában az író halála után:

1978: Tarts még, ragyogás. (Szépirodalmi).

1985: Élet jóízai. (Szépirodalmi).

Antal Gábor irodalomtörténész 1976-ban az Arcok és vallomások c. sorozatban könyvet írt Fodor József életútjáról „Fodor József alkotásai és vallomásai tükrében” címmel. (337 oldal). Szépirodalmi Könyvkiadó.

Életrajzi adatok

Fodor József 1898 ápr. 22-én született Nagyilondán (Erdély, Szolnok-Doboka vármegye). Édesanyja Betzkay Polyxena, apja girolti Fodor Lőrinc.

Háromszor nősült. (Mayer Ilus, Donáth Klára, élete utolsó tizenkét évében Sikó Zsuzsa). Évekig segítő barátnője: Moiret Margit. Gyermeke soha nem volt.

1973 október 7-én halt meg Budapesten, az Orsz. Kardiológiai Intézetben.

A Farkasréti temetőben nyugszik. Sírhelye 7/2 - 1 - 21/22. Síremléke (az író bronz mell-szobra) Marton István szobrászművész alkotása. A szobor hátoldalán egy versidézet: „Minden indulat csak átok / Ha nem láttok, újra láttok, / S útlan - még élő - szívemhez, / Meglátjátok majd, ha nem lesz.” („Utánam”, F. J.)

...We are such stuff
As dreams are made on; and our little life
Is rounded with a sleep.

...Olyan szövetből
Vagyunk, mint álmaink, s kis életünk
Álomba van kerítve.

*(Shakespeare: A vihar,
Babits Mihály ford.)*

A LIPIZAI VERS

Azt kérdik bizonyára, hogyan került ide ez a gyűjteményemből - azt hiszem, joggal - kimaradt vers; egyik jellegzetes példája annak, hogy egy költő előbb van készen formában, mint mondanivalójában. Azért szerepel itt - jóformán úgy idetolakodott -, mert ez egyik ősversem, amelyet évtizedek óta hordozok magamban:

*Napsugár táncol az asztalon,
Sárga foltok az őszi szilfán,
Bú-hangulat, utolsó dalom
Be szívesen megírnám,*

*Tűnő kezét az életemnek
Megszorítanám végül még egyszer,
S mint aki hosszú útra elmegy,
Elköltözném az esttel.*

1917 szeptemberének valamelyik napján írtam e sorokat egy kőasztalon, a lipizai hegyekben, az egyik dolinában, az olasz fronton, a géppuskás-tanfolyam délutáni szünetében, miközben távolról a görzi csata ágyúi dörögtek.

Ó, mintha ma volna - mellettem Vörösmarty Mihály ült, nagy költőnk egyik atyjafia, legalábbis azt mondta, én nem ellenőriztem. Időnként hatalmas kortyokban nyelt az asztalon levő piros borból, mintha ezzel is igazolni igyekezne a Vörösmarty-származást. Mihály szintén K. u. K. önkéntes volt, mint én, 1916 májusában vonult be; egy évvel lejárt volna már önkéntességünk ideje, de hát tartott a háború. Egy évvel előtte megjártam már a román frontot; miután a Tölgyesi-szorosban megfagyott a fülem, visszakerültem a kolozsvári fellegvárban levő tartalék-zászlóaljhoz, ott azonban a naponta ismétlődő szekatúrák, kivonulások annyira az idegeimre mentek, hogy egy kihallgatáson a frontra való kiküldésemet kértem.

Így kerültem le az olasz front közelében levő átképző tanfolyamra - addig gyalogos voltam -, a Monte Coccus lábához (Triesztel szemben van az a hegy), ahonnét, ha szabad időnkben felkapaszkodtunk, láthattuk az Adriát, a tengerbe lebukó napot. Mikor ide, az Adria-parti Lipizára helyeztek, el se képzeltem, hogy a pokolnak érzett „kader”-ből a valóságos pokolba kerülök.

Vörösmarty bajtársamat megrökönyítettem versírási képességemmel, miközben távolról, fulladtan hörögtek-huhogtak az ágyuk Görz és Tolmein felől... Úgy tűnik nekem, mintha csak az imént írtam volna véremmel a kőasztalra ama lipizai verset, ami kivételes szerencséből szórul szóra a fejemben maradt. Vörösmarty Mihály, aki a verset sebtiben elolvasta, helyeselt: - Egészen vörösmartys - mondta szakértően.

Hol vagy, Vörösmarty barátom?... Ha elgondolom, itt élhetnél még, valamilyen Montecoccuson! A kísértetek, álmok világából, ó, merülj föl, s koccints még egyet velem, mint akkor, 1917-ben, ama véres - és számomra majdnem halálos - szeptemberben, amikor oly közel voltunk egymáshoz, hogy egymás kezét fogtuk...

Éjszaka vezényeltek a tűzvonalba, Tolmein alá. Az olaszok nemsokára belőtték a terepet: a körbeállított ütegek egyszerűen szétlőttek bennünket. Egy vakító villanást láttam: csaknem halálosan megsebesültem eme idillikus délutánt követő háborús éjszakán, s légnyomást kaptam: egy időre hangomat is elvesztettem. Talán azért vésődött annyira belém az idézett vers, mert izzó srappnallal vájták a húsemba annak idején. A régi időkből mindenesetre erre a

Monte Coccuson írt versre emlékszem; idők múltak, világok süllyedtek el, erre az 1917 őszen írott versemre azonban úgy emlékszem, mintha ma írtam volna, pedig verseim között nem szerepel: úgy lóg ki a múltból, mint hídroncsokból a felrobbantott híd vörös traverzei.

Attól a perctől kezdve, amikor ott a hegyoldalban első - számomra megmaradt - versemet írtam, nem kisebb valamire vállalkoztam, mint az alkotások tömkelegébe állani, megpróbálni a már abbahagyhatatlant, a végső fokon kimondhatatlant, s megpróbálni egy új időt, teret, kihívni a semmiből az új összefüggéseket, megkezdeni a teremtést, még ha kusza, szeszélyes sorokból áll is az a valami - mivel azt abbahagyni nem lehet a személyiség jóvátehetetlen sérelme nélkül. Mert minden furdalós sebnél gyötrőbb egy abbamaradt vers (hogy csak a betűről beszéljek itt), a kivitel abbamaradása, a tehetetlenségtudat, ami a teremtmény feladását jelenti. Az „i”-re pontot kell tenni, vagy eltörölni az egész mondatot, mintha el sem kezdődött volna. A betűkkel játszani nem lehet.

De ki gondolt volna ilyesmire, ilyen bonyolult dolgokra ott a hegyen, ifjú katonaként az írás veszedelmes mézébe csak belekóstolva még! - Minden írás igaz szükségletből ered, senki sem ír azzal az érzéssel, hogy no, Isten neki, leírom e néhány sort, eldobom úgyis! Mindenki úgy ír, mintha ezen a néhány szón múlna a világ; sok írást megírt legyen valaki, míg föltámad benne a kritika, hogy kár volt leírni ezeket a sorokat, hogy a kis könnyedség, amellyel papírra vetette őket, önmagát élvező játék volt csupán. Az érték ott kezdődik, amikor azt érzed, hogy amit írtál, legjobb volna mindjárt kihúzni - mert valójában csak az igazán leírni való, ami nehéz, mert a legmélyebb valóság féltékenyen őrzi titkait, s mi könnyen adódik, abban örömed nem lehet.

Sežana, Općina, Tagliamento - már örökre zengenek bennem ezek a nevek, ahogyan ma is elnyújtottan sorolják az állomások hangszórói, ha Velence felé utazol. - 1917. volt, csattogtak a sínek, ment a vonat Sežana, Trieszt felé, valahová, hol számomra a költészet és halál elkezdődött. Mert együtt kezdődtek - és számomra az élet azzal kezdődött, a többi csak mind ezek után...

EMLÉKEK ERDEJÉBEN

Nyugtalan lélek, hova vágysz? Száll az idő
S iménti dolgaidd itt bolyganak még,
Mint könnyű pitypang, hogyha belefűjsz -
S mint múlt lehel rád kísértetien
A tegnap még oly sok minden, ami volt,
És sóhajtsz és kérded: óh jaj, mi is van?
Örök ömlés, múlás, Isten, titok -
Mi ez mind, mi itt még, oly ujj-közel,
Élő, forró rajja betölt, nyüzsgő még,
Érem még szinte, mellig merülök
Abba, mi itt volt: élet, életem!
S ez mi egyéb, mint boldog tartalom,
Mely megtölti a pusztát létezést -
Teljes virág-fő gazdag, buja szirma,
Pár röpke nap s már sajgó illat-émlék
Varázsa int, s még nyílván, elmerül.
Émlék lesz, émlék, míg te itt bolyongasz,
A mind növény árnyék-birodalomban,
Amely köröttes szövi erdejét,
A még élő körülkerítve lassan:
Élő létből egy émlék-életet.
Élőknél sokszor jobban él az émlék;
Gyarapodnak seregeik a szívben,
Kik eltemetve még frissebben élnek,
S mind többen vannak mint - miközben élünk -
Halottaink is odalenn a földben.
Óh drága holtak, mind émlékben élők,
Ott benn élő-sírotokban, a szívben, -
Hová lesztek, ha majd ez is kilobban
S émlék lesz ő is? Száz álom, bolondság,
Ábránd, árnyék, alak, mit itten őrzök,
S ámulva hívlak most, míg itt vagyok még;
Ki őriz majd már, kedves álmaim?
Még itt vagyok, mosolyogva idézlek
Tegnapiak, fájdalmak s örömök,
S fáj a szívem, hogy ez mind már csak émlék.
Száz émlékem: mi is lesz veletek,
Ha majd én sem leszek? Kis, árva semmik,
S mégiscsak az életem voltatok.
Kis események, én-dolgaim,
Kedveseim. Nő, egyre nő az émlék!
Émlékek tábora: s mindegyre jobban
Körülkerít; s már beszorítva lassan
Eltűnök az Erdőben, mik ti vagytok
Szívemben, mely még töletek meleg -
Émlékeim - velem-holt levelek.

A fenti címmel írtam ezt az idekíváncozó verset a *Nagy Szelekben* című kötetem idején, s most hadd erősítsem ezzel magam, amikor a mindent elborító emlékek burjánzó erdejében kellene megtalálnom - ekkora távolokon keresztül - a kapcsolatokat és összefüggéseket. Mert minden ezen múlik; a világ, az élet dolgaiban összefüggések vannak, amiket ha megtalálsz, a maga valóságában, helyességében áll eléd az egész élet.

Ami írásom egész célja, amiben mondanivalóm gyökerezik, az, hogy hogyan lesz egy életből, annak - cikcakkjaiban gyakran egymásnak ellentmondó - nyersanyagjából: hogyan lesz költészet? Hogyan lesz ebből a sok haszontalanságból, ebből a sok fájdalmas hiábavalóságból, lenge semmiből egy maradandó valami, a költészet? Sírni kell, ha az ember arra gondol, miből áll össze egy élet? És milyen valami a pillangó-friss ifjúságból a nyers, durva feloszlásig, amit a dolgok megrémült szemlélője így fejez ki egyszerűen, hogy „semmi az élet!” - s amiben minden benne van.

Milyen feladat: maradandó *valamit* teremteni a semmiből! És ennek a folyamatnak egyetlen összefüggésében való összefogása, mire a végén azt mondhatjuk, hogy „egy költészet története” - erőinket megpróbáló feladat.

Hogyan állok a dolgokkal, a valóságokkal és megtörténteikkel, amikor - amíg keresem a valóságos valót - úgy tűnik nekem, mintha álmodnék? Rám árad gőzben, rémületben, hol jártam, melyik világban - mert eget, földet, életet és halált bejártam, mondom, s alig emlékszem a dolgokra, tárgyakra, kivéve azokat, amikre az életen túlról emlékszem; de valahol meg kell állnom abban, ami volt, hogy elkezdjem a történetet.

Az ember mesének tűnő távolságokra gondol. Aztán, ahogy az összekapaszkodó stációkat felidézi, nevetségesen oly közel van minden egymáshoz. A születés (erre nincsenek pontos adataim), a gyerekkor Nagyilondán, anyám halála ötéves koromban, apám a porba vesző szindi szilfák alatt, Gábris bácsi, akitől a kis kaszát kaptam, szigorú nagyanyám: mind-mind egymáshoz ujjnyira... S az iskolák, a tordai ős gyümölcsillatú piacával, jegyzőim, Szigethy Elemér és Török Gyula, akiknél írnokoskodtam, a nagybúnyi és aranyosmohácsi jegyzőirodák: egy-egy lépés egyiktől a másikhoz... S már kimérhető távval se egymástól a beszercei, kolozsvári és az azt követő laktanyák, fagyos szelekben a Tölgyesi-szoros ütközte, ama délután a Monte Coccuson, s aztán a számomra majdnem halálos éjszaka Tolmein alatt az olasz fronton; a laibachi kórház, ahol visszatértem az élők közé... Hogy a Keleti- vagy Déli-pályaudvar volt-e, amelyről elindultam a sors „végtelen menet” sorrendjében ama végzetes esztendőben sebesülésem felé: nem tudom már, hiába gondolkozom, pedig ezt is fontosnak érzem...

S az első nők, akik, ha a múltamra nézek, egyre-másra felbukkannak, mint csillagok, csillagok visszfénye az égő türkizű tóból! (Vers nem őrzi ezeket a szerelmeket, a régi versek mind elkallódtak.) Idealista holdkórosként csak sóvárogtam utánuk, milyen sokáig! Számomra a nők felsőbbrendű lények voltak, s nem győztem megbotrálni Novákon, ki velem együtt vonult be, s lakásadónk leányát Zilahon reálisabb szemmel nézte; de hát ez már alkati kérdés, ami ellen hiába küzdöttem. Első szerelmem tizenhat éves koromban szakadt rám; első jegyzőm leánya, a kék szemű Juliska... És aztán tovább, a kezdetek egymásra mosódó arcai, Sütő Erzszi Nagyilondán - az egyetlen megmaradt későbbi jó barát -, aztán második princípálisod felesége, akivel a vacsora utáni órákban Ady-verseket olvastatok; s alighogy bevonultál, megint mások, és milyen közel egymáshoz mind-mind!... Hová lett az a beszercei lány, aki mindig megjelent építész-mérnök-nagynénédnél, a templomépítőnél, akinél önkéntes korodban laktál? S a többiek: egy leány Felsőkrájnból, ahol egy kis vonat szokott lejönni volt a ködszerű hegyek közül, kinek beírtál az emlékkönyvébe is; az a román lány Csucsán, akinek odaadtad szögletes, mord katonaképedet; Rozgonyi főkapitány úr leányai, akik meglátogattak a kórházban, mert nagyon beteg voltál, s egy kicsit mindkettőt szeretted; aztán Zalkodon a kis

parasztlány, Bagdi Böske; az aszódi jegyző felesége, aki meg akart szökni veled...? S az az asszony 1920 táján, Debrecenben, a Nap utcában, aki kihajolt az ablakon mindig, és olyan szépen elbeszélgetett a már háborút megjárt katonával? Pedig ahhoz is írtál verseket, s mind elvesztek, egy töredék zsong még tán abból, amit ott írtál a Nap utcában, az órás kertjében, akinek több mint száz órája volt, és mind egyszerre kezdett szólni... - Ezek a tündérek mind az irodalomtörténetileg számon nem tartott időim előtt voltak, így nem kapcsolódtak be verssel a költészetembe.

Igen, az ember egy kis szögben mozog; mindnyájan egy ujjal kimérhető kis szögben mozgunk, járunk, zümmögünk, egymásig átkialthatók a távolságok: - távolról nézve vissza, ennyi egy emberélet.

De milyen nehéz eligazodni és eligazítani a múltak eme alig szétválasztható dolgaiban: a tárgy érintésével minden összefut, mint amikor a nyüzsgő bolyba vizet ejtenek. Az én bajom a túlon túl sok mondanivaló, túlon túl sok anyagomtól nem jutok magamhoz; állandó lelkifurdalásban írom ezt a könyvet, életem legnehezebb könyvét: az *Egy költészet történeté*-t, ami egyetlen költészeté, a magamé... Nehéz, a legnehezebb, éppen a határtalan szabadság miatt, ami a rám bízott választható lehetőségekben rejtőzik, hogy megközelítsem saját legbelsőbb magamat. Arra törekszem, hogy a könyv végén nyugodtan mondhassam: - Itt van, vegyétek vagy vessétek el, mindez én vagyok.

...Emlékké halványodott aztán a katonaság is. Történetté vált, mint ahogy a jelen pillanatból, mire eszmélsz, már történet lesz. De, ha megírod: a felfokozott élő valami, az az életben plusz valami, amivel a költészet az életnél több, az a szépséggel feltöltött mágneses tér, az a megrögzített állandóság, önmagával zsúfolt tartam: maga a költészet története. Mintha egy átélt bűvölet külső mozzanatait rögzíteni kívánná, amíg a vakító lobogás tart.

AZ INDULÁS

„Ott születtem az erdők alján, a nagy hegyek között, amelyek mindig félelmetesen bonganak este, mintha megdöbbszítő titkok élnék ott sötét világukat. Nappal a falevelek tengere hullámszik és habzik óceáni mormogással, virághátú dombok lejtenei-ringanak; éjjel pedig pásztortüzek égő rózsái pirulnak messziről, mintha éjszakai hunyorgószemű vadak őriznék a szunnyadó falut” - így kezdtem a szülőföldről való emlékezést egy rég elfelejtett és mostanában előkerült írásomban, amely, elolvasva, újra visszavisz a Nagy-Szamos és a Cibles havas csúcsai közötti tájra.

Nagyilonda ez a község, valamikor járási székhely volt Dés és Zsibó között; a falut, mint a monográfiák írják, állítólag anyai visszamenő ágon a Préda család alapította; én nem néztem utána, mint általában nem nézek utána semminek. Ez a család valahonnan, mint hallottam, Csík megyéből származott föl Szolnok-Dobokába, 1441-ben már templomot építettek a falunak; a rozoga kis fatemplom ma is megvan. Több falura ágazó birtokai voltak valaha a Prédának Ilonda és Szamossósmező környékén (a mai Ileanda és Glod); anyai nagyanyám apja, ügyvéd, mint lelkes Kossuth-párti, Kufsteinben ült.

Gyermekkoromban nagyapám már nem élt, aki egyébként közeli rokona volt a nagyanyámnak, így kerültek össze. Édesanyám húszéves lehetett, amikor feleségül ment a faluba helyezett, nála tizenkét évvel idősebb, daliás körzeti csendőrpáncsnokhoz, Fodor Lőrínchez, apámhoz. Házasságuk azonban szerencsétlenül alakult, apámat egy karsérülés miatt nyugdíjazták, és rohamosan inni kezdett, úgy, hogy a hozományul kapott sósmezői birtokot pár év múlva elárverezték, gyenge egészségű anyám pedig a negyedik szülés után tüdőbajban meghalt. Ötéves voltam akkor, most is emlékszem a szívszakasztó temetésre; helyi szokás szerint a kertünk végében temették el, az erdő alatt. Ki akartam kaparni a földből; és egész életemben fájt ez a veszteség. Szigorú és nem sok szeretetet adó nagyanyám nevelt föl bennünket, aki apámat nem engedte be házába többet.

Másik ágam, a Fodor, Szind nevű, akkor tiszta unitárius községben élt, Torda közvetlen közelében; hogy meglegyen innen is a legenda, állítólag hét Fodor cséphadarókkal verte ki a tatárokat annak idején az Aranyos völgyéből. Ennek sem néztem utána, természetesen, de ilyesmiről tanúskodik nagy pereskedő kedvük is, mert annyit személyesen tudok az egész famíliáról, mármint a Fodorokról, hogy igazukat keresve állandóan perelték egymást egy emberöltőn át.

Anyám betegsége miatt tulajdonképpen mindig nagyanyám nevelt. Nevelőapám ezekben az években az anyai írásomban emlegetett Gábris bácsi volt, a falu kántora és ezermestere, aki nagyanyám kis birtokának ügyeit bonyolította, és valójában élettársa is volt. A családban mindenki haragudott rá, de én kedveltem őt, sőt csodáltam. Az *Énekek napközben* strófái is ezt az időt idézik:

*Hol az az ének, Gábris bácsi hol már,
Az ezermester, nevelőapám!
Egy kis kaszát csinált nekem s ahogy nyár
Jött s hazamentem iskola után,
Vágtam a rendet, míg friss volt a harmat -*

Mert nagyanyám szigorú következetességgel minden munkára befogott; gyermekkori pályafutásomat libapásztorkodással kezdtem:

*Mért jár a régi körtefa eszemben,
Vadkörtefa, határ nyúlt közepén,
Rekkenő nyár s a görcs, kicsiny, kegyetlen
Gyümölcs, mit sajgó szájjal ettem én,
A vad-szagú, korcs réten, míg a disznók
Túrtak, röhögtek, mint ki kincsre lelt,
Gyomros, mély ümmel köszöntve a kis jót
S apró szem, mozgó, száz ormány felelt.*

*Mert legelőbb libát terelt a gyermek,
Majd disznót, a toccs-vizű Dráhotán,
Aztán marhát; még orromban az üledt
Szag táskámból, kenyér s túró után;
Csípős, jó, vén túró, mellé a forrás,
Szép, mintha vízként csillag sírna ott.
Mint érzem egyre - s közben annyi volt más -
A régi rétet, ordas illatot!*

(Énekek napközben, 72. ének)

Az erdőkben, amelyeket egész évben jártam, az öregek szerint ott tanyázott iszonyú rejtelmek közt a Fata Paduri, az „erdők lánya”: a napok tele voltak nyugtalansággal és titokzatossággal. Így éltem azokban az években; mikor tízéves lettem, Tordára kerültem apámhoz, hogy onnét járjak gimnáziumba. Ezt a búcsút is megírtam már:

„Az erdőben ültem keserűen, mert a madarak nagyrészen már elmentek. Azonkívül iskolába kellett mennem, a messze városba, amelyről csak rosszakat hallottam. Ott kellett hagynom a dombokat, ahol az őszi kikirics nyiladozott mosott-kék színű virágával, az erdőket, amelyekben csillogtak a madárkedvelte bogyók, és az avar már olyan vastag volt, mint a hétrét terített szőnyeg. Ott kellett hagynom a dérforrázta-levélszagú kertet, a nyurga fákat, amiken egy-egy elfelejtett szilva száradt. A marhaillatú legelőket, a kondák agyontúrt, számtalan patanyommal teletűzdelt tanyáit. A rozsdaszínű tarlós határt, ahol olyan mélyen kongott a karikásos tor csattanása a visszhangozó őszben.

Szerettem én ezeket az otthoni hegyeket, mert öreg, szép hegyek voltak azok. A kísértetiesen hangtalan hullású, levelek közt ülve nagyon bús gondolatokkal néztem a gombák hetykén félreacsapott tarka kalapjára... Jöttek, kerestek, kiáltoztak utánam, hogy készüljek. (Az erdő tudniillik kertünk végében volt.) Mit készüljek, mit rakjak a csomagomba, Istenem? Rakjam bele, amiről szívszaggatóan éreztem, hogy elszíntelenült, elkomolyodott? Gyermekkoromat, a jóízű csavargásokkal, derűs-ártatlan felelőtlenségekkel? Rakjam bele a reggelt a friss-hideg gyöngyökkel, amikor a vizes fűben mezítláb mentem felszedni az éjszaka lehullott gyümölcsöt? Rakjam bele a kolompot az állatok nyakán este, amikor Péter bá' lassú, édes halálhoz hasonló hangú furulyáját fújja? Rakjam bele az álmos tüzeket a messze határon, a fenyők vízmorajszerű suhogását, az elnyújtott, bánatos román éneket? A Szamos elkanyarodó karéját a Csupáról nézve, a Cibles örök ezüstszálas haját? Rakjam be a teheneket, lovakat, őzeket, farkasokat, vaddisznókat és medvéket, akikkel olyan jól megvoltam az őszi, deres hegyekben? Tőlük tanultam meg az erdők erkölcsét, hogy légy barátságos, szerény és jogokat tisztelő, de ha bánatanak, ne riadj vissza, amíg egy csontod bírja. Tőlük tanultam meg, hogy fűtyüljünk a világra, amíg egy bokor akad, ahol meghúzódhatunk, és hogy e földön mindennél többre becsüljük a szabadságot.

Eljött a nap, menni kellett. Mivel a csomagom más dolgokkal volt tele, nem pakolhattam bele mindazt, amit elmondtam. Úgy mentem, mint aki mindent otthagy egy roppant gazdagságból,

mert száműzték, és hozzákap, mint aki lop, futtában kicsi csomagjához még valamit. Így, rohanva, a maradozó szép tájakat a vonatról még bekaptam a szemembe. Sietve emeltem be az ablakon a lemenőben tündöklő napot, a hamvas őszi párákba boruló Nagy-Szamost, a tarka leveleket lengető, lágy hajlású hegyeket. A többit nem tudtam. Fák hajoltak, telefonpóznák integettek hadonászva és lemaradozva utánam.

Régi álmaim, mint általában lenni szokott, nem teljesültek. Nem lehettem híres tolvaj, sem erdész, aki zöld kalapot hord és zöld ruhát, mert az is szerettem volna lenni. De lelkemben különös dolgokat őrzök, és ha senki se látja, kinyitom ezt a belső csomagot, és végignézem a frissen maradt, futtomban belopott régi tájakat, erdőket, lemenő napot és a szilvák ínyet édesítő szagát érzem orromban és a régi almaillatot...” - eddig a régi írás.

1910-ben a tordai gimnázium I./B osztályú tanulója lettem, Ilondán öt elemi osztályt végeztem előbb. Ebből az időből egy osztályfényképet kaptam a csodaszerűen még élő osztályfőnökömtől, Száva Kristóftól nemrég; az egyetlen gyermekkori fényképem ez.

Határozott, biztos nézésű fiú néz azon a képen szembe velem. Osztálytársaim nyápic emberkének tűnnek föl hozzám képest; ez annak tulajdonítható, hogy a nyári szünidőben állandóan mezei munkát végeztem. Alighogy felcseperedtem, ott kaszáltam a rendben, a felnőttek között. Később, amikor jegyzőírnok lettem, principálisom nagy csudálkozására egy reggelre, amire fölébredt, az egész kertet lekaszáltam.

Iskolánk 1910-ben lett Állami Főgimnázium, azelőtt Unitárius Kollégium volt egy kies, soklombos mellékcúában; akkor foglalta el helyét azon a pompás sarkon, ahol ott áll a mai napig.

Nagyobbik öcsémmel kerültem apánkhoz Tordára; Domokos a polgári iskolába járt. Mint tanulók, meglehetősen sanyarú körülmények között éltünk; apám kezén a régi birtok elúszott, ő maga nyugdíjban is volt már régen a rossz keze miatt, nagyanyám pedig - az anyai részről való - nem volt hajlandó őt támogatni, még ha mirőlunk is volt szó ugyanakkor, mert nagyon haragudott rá. Apai nagyszüleim támogattak minket, ahogy tudtak, és öcsémmel bizony sokszor alkalmi napszámot kellett vállalnunk, hogy létezhessünk és tanulhassunk. Nyáron például fákat halásztunk ki nemegyszer az Aranyos vízből, mert olyankor a havasokról a levágott fákat úsztatták lefelé. Elmondhatom, elég súlyos évek voltak, apám tragikus betegségéig és haláláig.

Ami a tanulást illeti, nem tartoztam az eminensek közé. Kedves tantárgyam volt a latin, már azért is, gondolom, mert Száva Kristóf, aki nekünk tanította, kiváló pedagógus volt. - Kapásból fordítottam Ovidiust vagy Vergiliust, és valóban játékszerrel oldottam meg a nehéz latin inverziókat. Hogy erre valami tréfásat is idézzek, egyik irodalomtörténész barátom, amikor egyszer neki erről beszéltem, így kiáltott fel, persze apró célzással egy úgynevezett „nehéz” költeményemre: - Most már nem titok előttem, hogy így egy kapásra megérted a verseidet!

Jó latinságom mellett bizony sok bajom volt a tantárgyakkal, mert egyáltalán csak az olvasmányos és hogy így mondjam, romantikusabb tantárgyak érdekeltek, és ezek közé nem tartozott a számtan, amelyből következetesen megbuktam. Valamiféle furcsa csuda tárgya voltam tanáraim előtt abban is, hogyan lehet valakinek ilyen kétféle képessége szellemiekben, és e csudálkozás magyartanárom - Pável Ágoston - részéről még csak fokozódott. Írásbeli dolgozataim olyanok voltak, hogy a derék tanár külön számjegyet teremtett nekem, és az osztályeminens, Benedek Jenőke nagy mérgére, aki egyszer avval vádolt, hogy Jókaiból írtam ki az egészet, felolvastatta velem az osztály előtt; ugyanakkor a nyelvtanból nem tudtam semmit (egyes rosszmájúak előtt e tulajdonságomat máig megtartottam).

Tordán nyílt ki előttem a könyvek világa. Első időkben elolvastam mindent, amihez a könyvtárból hozzájutottam, beleértve azonkívül a vásárolgatott ponyvafüzeteket, amiket szintén igen nagy izgalommal tanulmányoztam; dugva nyeltem az izgalmas folytatásokat a

pad alatt, míg földrajztanárom rá nem jött, és szórul szóra értve a dolgot, fejembe nem verte. Amihez olvasási lázam kezdetén ragaszkodtam, semmi esetre sem különösképpen a versek voltak, bár volt egy könyv, amely kezdettől erősen hozzákapcsolt a vershez, már régről. Anyámtól ugyanis egy Petőfit örököltem, és ezt számtalanszor átolvastam. Ezen keresztül kaptam rá a versek kedvelésére, de Vergilius volt az első költő, aki a Nick Carterek, Sherlock Holmesok, és hogy jobbakat idézzek, Vernék, May Károlyok világából kiemelt, a magas és egyszerre „világirodalombeli” költészetbe, hogy aztán mindig ott bolyongjak a hazai és külföldi irodalom bűvöletei között... Latinul kóstitoltam bele az *Aeneis*-be az iskolában, aztán Baróti Szabó Dávid harapnivalóan jóízű fordításában olvastam betelhetetlenül; nyári szünet vége volt, Ilondán kóboroltam a Tisza-erdő aljában, süvölvény diákocská, hol egy gombát felcsípve a dagadó mohából, hol egy-egy sort a hónom alatt hordozott, bűvvel csábító könyvből. Az erdők gőzüket küldték. Illatok és források öblögtek benn a zöld ködű mélységekben, míg én az erdőköz eleven mitológiájában úszva, nyaláncodtam, először, a klasszikus ütemű világirodalomban. Nimfák benn a mantuai bölcs félkanonizált soraiban (be elmerengető volt Cumae-ban, évekkel ezelőtt sírkövét látnom!) - és a fák zöld rejtekeiben ugyanaz a mitológus világ, a Fata Paduri zöld hajával...

Olvasási éttrendemben lényegi változás történt ezután. A jó öreg tordai gimnáziumban, hogy, hogy nem, a teljes tandíjmentesség kitüntető szerencséjére tettem szert, ehhez a kedvezményhez nyilván hozzájárult magyar dolgozataim minősége. A tandíjmentességről nem szóltam atyámnak, aki, bocsásson meg neki az isten, nagyon kedvelte a bort, de még inkább a tömény italokat. Gondolom - késői mentségemre, az akaratlanul is kegyes pénzvonással így, ez összeg erejéig is visszatartottam valamelyest mértéktelen szenvedélyében. Az elrakott tizenként arany koronából könyveket vásároltam ugyanis; már akkor is megvolt ama szokásom, hogy legszívesebben csak saját könyveimet olvastam. Volt akkoriban egy téglaszínű táblájú Magyar Könyvtár- és egy zöldesszürke Olcsó Könyvtár-sorozat. Ebben benne volt, a nagy magyarokon kívül, a külföldi irodalom nagyon sok kiválósága versben és prózában. Belőlük ismertem meg a *Buda halálát*-t, mely hallatlanul lekötött, ebből ismertem meg Kemenes Kempf József fordításában Homéroszt, amely annyira magával ragadott, hogy az *Iliász*-t azonnal utánozni kezdtem, s néhány hét alatt sok ezer soros eposzt írtam magam is; fontosabb mondani valóim aztán másfelé vontak. A már megszokott Petőfi után felfedeztem Berzsenyit, Csokonait, Vörösmartyt - közben, egészen más forrásból, egy életre kiható felfedezésben részesültem.

Nagyanyámnál régi képeslapokban lapozok egy nyáron; egy sajátos, szokatlan hangú vers vonta magára a figyelmemet a *Tolnai Világlapjában*:

*Boros asztal, fehér asztal,
Telt poharak, kacagva bongók,
Víg, hős, legényi éjszakák,
Villamos kedvűek, csapongók,
Már elhagylak benneteket.*

(Ady E.: Fehér asztal búcsúztatója)

- vágott a szívembe a szóval. - Akkor még nem kaptam rá a költőre, csak később, mondhatom, évek múlva; ezek a sorok mégis bennem maradtak azóta is.

Noha úgy tűnik nekem, hogy eszmélésem első derengése óta írtam: diákkoromból hordozok egy emléket, ami megcáfolja ezt. (Sőt, jó ideig inkább festőnek készültem, ez az utóbbi képességem azonban aztán - mivel egyáltalán nem gyakoroltam - teljesen elsorvadt.) - Nagyszerű idők voltak - családi bajaink ellenére - azok a tordaiak is! Munkában edzett energiámat úszással, fűleslabdázással és kirándulással éltem ki Tordán. Kedvenc kirándulóhelyünk a Tordai-hasadék volt, amelynek rovátkái, ahogy mondták, pontosan összeillettek, szinte tenyérrel

kimérhetően - de nagy túszerződéseket tettünk többek között a „Nyugadó”-ra is (ma már - mondják - csaknem teljesen elhordták valami gyárépítés miatt); az egy magaslati hely volt, amely az Aranyos folyó vizére hajolt, szemben a híres Keresztes-mezővel, ahol János Zsigmond erdélyi fejedelem idejében a vallásszabadságot kiáltották ki, először az egész világon.

Első versemet - ezt sugallja a bennem élő emlék - harmadikos gimnazista koromban írtam egy ősszel. Azért játszik itt szerepet az ősz, mert a falevelek zörgésének melankolikus zenei hangja verte föl bennem a versírás vágyát és hangulatát. Attól fogva mindig írtam.

Persze, azok az első - és még hány következő! - versek elvesztek, de a *Végtelen menet* című könyvemben megírom ennek az első versnek a történetét:

*Víg cimboraságot jobban szerettem
Bizony a könyveknél: kivéve, hogy
A vers mézét ízlelgetni kezdtem
Az első szomszeggal, mi már sohse fogy
(Ám költő lenni eszembe se jött),
Mint az, ki titkos élv karjába rogy,
Versekbe gyűrtem éjt-nap az időt,
Hogy boldog láztól néha könnyem is folyt,
Óh boldogság! Hány évvel ezelőtt!
Mentem az utcán, szerte sok levél volt,
Hullott a többi mély-ősziesen,
Zenélt, mint szállt mind, az út csupa vér-folt,
S vágy jött megírni, mint még sohasem,
Ezt a zenét így, versbe visszaadni,
Még ily szomszjra nem emlékezem;
De mit kezdtem akkor, már soha se hagy: s mi
Pályám lett. S balga sok hűhóm után
Egész életemből mi maradt: annyi
Tán minden - -*

Tizenennyolc évemig terjedően különösen termékeny voltam: drámákat, filozófiai értekezéseket, eposzokat, lírai versek tömegét öntöttem magamból s később irodalmi levelek százait, amely levelezést iskolai társaimmal folytattam, amikor már magántanuló voltam és hivatalnok. - Az érzésem az, hogy egész ifjú koromban voltam a legtehetségesebb. Hol van a villámgyors felfogóképesség, nyelv- és gondolatbeli találékonyság, amely azokban a versekben megnyilvánult, amelyeket első időmben írtam!... Emlékszem egy időre, mikor a kórházban mint katona voltam, pár bajtársam csodámra járt, s nem győzött dicsérni, s még meglett emberek is; Istenem, hol van az a tehetség, amely bennem mutatkozott! Szomorú, ha így van, az emberből az ifjúkor tehetségbeli túlhabzása eltűnik ezek szerint? Mikor az ember leg tudatosabb, legeredetibb, akkor hagy ki - fokozatosan - az alkotó hév: ilyesmit ki ne érzett volna az alkotók közül? Ki tudja, a gyermek, aki játékait építi-rombolja, eléri-e azt a hitet, hevet, ha felnőtt, amely játékos dolgaiban előbb éltette?

Ötödik gimnazista koromban megváltozott az életünk; apám súlyos beteg lett, másfél év múlva meg is halt aztán. Mi öcsémmel betegsége kitörésekor Ilondára mentünk vissza; engem nagybátyám egy Ilonda melletti községbe helyezett el jegyzőírnoknak, Nagybúnyba. El kellett hát hagynom Tordát is, tizenöt éves koromban véglegesen a diákéletet; egy késői versem így emlékszik „a tordai diákra”:

*Óh gyümölcsök szaka, átítatott
Tér és bódék s levegő, mely nehéz
Az ért szagtól: hogy iszom illatod,
Mit belehelni is dús szenvedés!
Hogy int felém, lám, egy említés csupán -
S a vén várost hozza lágy képzelet,
Gyermekekorból, éh-sovár szakán,
S tudom dagad s ragad a lehelet.*

*Óh Torda! Városom, még nem-feledt,
Régi szagok, száz íztől zaklatott
Hő lég, dúlt-dongó láz, önkívület,
Részeg diák, szívtam az illatot.
Szegényen, kincsem a jókedv, semmi más,
Ödöngtem, dús-nyugtalanság-zilált,
Mint méz-mámorban dúskáló darázs
Él fél-örjögve víg-közel-halált.*

*Óh dinnyék, körték, muskotály-arany
Szilvák, duzzadt szőlők bő garmada,
Csorduló iny! Hány év és év suhan,
S még oly inger von, rég-látott, oda.
Boldog zavar bennem, hogy átseper
- Már szinte nyögök - a vén szag-vihar,
Terek, bódék régi ízeivel:
Tárt orral szívom, mint tölt, fölkapar.*

*Óh városom, óh régi iskola,
S egy ősz, boldog-boldogtalan korom,
Lázás, zűrös, füllt napok illata,
Óh futó perc, emlék és alkalom.
Hogy felzaklat egy név, egy villanás!
A vén gyerekek, lám, csak ennyi kell,
Hogy visszajöjjön ama szag-varázs
S ért ősz, tündöklő gyümölcseivel!*

Első főnököm, Szigethy Elemér, az érettségi vizsga megszerzésére biztatott, sőt jóformán kényszerített; rendszeresen szabadságot adott iskolai kapcsolataim fenntartásához és magánvizsgáimhoz. A tanulás természetesen itt már nem volt olyan egyszerű. Sok munkám volt a jegyzőségben, mely körjegyzőség volt és öt község tartozott hozzá. A háború közben kitört, s evvel kapcsolatban is rengeteg közigazgatási tennivaló akadt. Kora reggeltől késő estig dolgoztam, közben, sokszor éjjel, tanultam, s ha tudtam, még olvastam. A jegyző lakása mellett, az irodában volt éjszakai tanyám, szállásom, ott tanultam, olvasgattam, írogattam. Sokszor az éjjeliőrök voltak a vendégeim, akik ott bóbiskoltak, váltogatták egymást a tornácon. Elmondhatom, nagyon együtt éltem így a néppel, annak sok baja keltett fel bennem, már mint sok rendelet végrehajtójában is, egyszer s mindenkorra a kisemberekkel való együttérzést.

Sok munkát végeztem, jövedelmem is volt meglehetősen - amely főként a marhalevelek írásából származott -, úgy, hogy egész csinos kis könyvtárat csaptam össze, előfizettem az összes folyóíratra, a *Nyugat*-ra is. Második jegyzőm, Aranyosmohácson - ahová elmentem, már azért is, mert ez a község közelebb volt Tordához, a gimnáziumhoz - föl akart mentetni a katonai szolgálat alól, mint közigazgatási embert, de én ifjú, vérmes fejjel Tordán soroztattam be magam, hogy jegyzőm, nagy összeköttetéseivel, ne avatkozhasson be a sorozásba. Így

mentem el aztán a háborúba - Gyéresről indult menetszárad, Török Gyula odáig utánam jött! - elmentem, mert a mindennapi polgári élet dolgainak naponta történő állandó ismétlődéseit a halálveszélyeknél is iszonyúbbnak találtam... 1916 májusában vonultam be, a „hadiérettségi” után; jóformán valóban karddal és pisztollyal felszerelve tettem le a vizsgát, hozzátéve, hogy a tanárok, amikor átengedtek, azt mondták, egye fene, úgyse lesz belőle doktor, holnap megy ki a harctérre, ha szerencséje van, kupán lövik. -

Továbbssodródtam tehát azon a kibogozhatatlanul szövevényes úton, amelyet sorsnak neveznek, az öt évig tartó katonáskodás minden addigiből kiszakító viharába...

MEGÉRKEZÉS AZ IRODALOMBA

1921 nyarán szerelhettem le végül is katonaságtól; háborúk és minden után eszembe jut raktári munkás korszakom, ez a fontos korszak, amikor valójában azzá lettem, aki vagyok. Az jött, ami komoly, végleges verseim elindítója lett: a szerelem.

(Mi az bennem, ami az elementáris dolgokat belülről hirtelen ledegradálja, mintha felsőbb-séges szemmel, mint valami szellemhez nem méltót - az élet egyéb funkcióinál alsóbbrendűek gyanánt - felülbírálná, hogy hallgassak el? Valami középkorias álszemérem, mi bennem bizonyos dolgokat letilt... De hiába akarok küzdeni ellene.)

De hogyan is állt velem a dolog akkoriban, huszonhárom éves koromban?

Ötéves katonai szolgálat volt mögöttem. Sebesülésem után Kolozsvárra kerültem vissza; 1918 őszén, az „őszirózsás forradalom” alatt megalakítottuk a „Székely hadosztály”-t. Csucsán tartottuk aztán a frontot a románokkal szemben egész télen; a belényesi áttörés után vissza kellett vonulnunk az Ecsedi-lápon keresztül. Aszódnál alakult meg a Vörös Székelyhadosztály. Amikor az intervenciós cseh és román csapatok nyomása és az antant mesterkedése miatt már minden összeomlóban volt, mi még Tokaj környékén 1919 nyarán is tartottuk a frontot, amíg meg nem kaptuk a visszavonulási parancsot a leghatározottabban -

*Tokaj felé, Tokaj felé, hajh,
Virággal nyílt mind az út;
Idejön még az a vad illat,
És az emlék arra fut.
Virággal volt dús sapka és blúz,
Léptünk, ifjú katonák;
Kemény és ifjú tavasz-illat
S ifjú jókedv: szebb virág!*

*Azt a harcot véghezvittük, hajh,
Ott, azon a tavaszon,
Látta ezt a vérvörös nyár is,
Ami jött, nem múlt azon.
Mint ki csak nagy játékra indul,
Úgy mentünk mi küzdeni,
S ha a vég a sors kegyén is függ,
A bátor harc isteni.*

*Míg tehettük, véghezvittük, hajh,
Nem mi buktunk, ugye, nem,
Régi társak, ti, velem ottan,
Nem futottunk percre sem.
Mint rendelték, mentünk mi éppen,
Majd vissza, mint katonák,
Nem verten, de mint kit csel ejtett,
Csapdába nyelt a világ.*

*Mit időnk ránk rótt, mi álltuk, hajh,
Mentünk, amint szólított,
Bátor, más életért, és önként,
Róni férfias adót;*

*Jó rágondolni, fiúk - szerény bár
Múlt tettet nem emleget -,
Mikor erőnk, nagy ifjúi kedvünk
Megzengette az eget!*

(Emlékező 1919 tavaszára)

A Tanácsköztársaság bukása után a szerveződő rendfenntartó alakulatokhoz csapódtam: nem volt hová mennem. Erdélybe nem mehettem vissza, de nem is volt hová, nem volt már meg a régi otthon: nagyanyám és fiatalabb öcsém 1918 őszén meghaltak a spanyol járványban, Domokos öcsém pedig szintén katonáskodott, többnyire együtt voltunk.

Először Aszód környékén kezdtük el a lakosságnál szanaszét heverő háborús fegyverek összeszedését, később Debrecenbe vezényeltek, hol sok vidám órát is eltöltöttem, Szilágyi Béla nótaszerző bajtársammal mulatozva a Nap utca közelében levő vendéglőben. Az ezt követő időben meg már nem is volt módomban leszerelni: az 1898-as évfolyam, amelyhez tartoztam, sorkatona maradt; beosztottak a „Ceglédi gyalogezredhez” - akkor már főhadnagy voltam -, így kerültem 1920 késő őszen a kelenföldi Károly Laktanyába (ma: Petőfi Laktanya). Híradósaimmal naponta a Gellérthegyre jártunk gyakorlatozni, amikor is támaszpontomat minden esetben a *Búsuló Juhászbán* ütöttem fel, ahol legényeim idejében tudtak értesíteni az esetleges ellenőrzésről. E laktanyában találkoztam először Shakespeare-rel; valamilyen súlyos fegyelmezetlenségem miatt két hétre bezártak a kapu fölött ma is meglevő toronyba egy nagy kulccsal, s ott, unalmamban, majd egyre nagyobb lázban, elkezdtem olvasni a csodás-véletlenül ott talált egyetlen könyvet: Shakespeare drámáit.

Ifjúkorom első költőszerelme, Ady után, így találkoztam a második nagy szenvedéllyel, a sors különös forgandóságából a laktanya börtön-szobájában - (verset is írtam erről az eseményről nemrég) - avval a költővel, aki immár egyetlen olvasmányom, s akinek a kedvéért, hogy eredetiben olvashassam, utóbb megtanultam angolul.

Amint említettem, 1921 nyarán szereltek le végre. Hadd mondok el, elvégre históriát írok, ha nem is élettörténetet, hogyan is történt. (*Egész költészetemet talán jobban megértik, ha hiteles forrásból olvashatják, hogy honnét is indultam el.*) - Leszerelésem után nem kaptam állást; fillérnyi jövedelmem sem volt. Nővéreméket akkoriban telepítették ki Erdélyből mozdonyvezető férjével együtt, s hogy minden jövedelem nélkül valamit mégis produkáljak feléjük - nyomorúságuk ellenére magukhoz vettek az erzsébetfalvai szükségükükbe - egy volt katonakollégám, aki nagyon szerette a verseimet, fele jövedelmét nekem adta, hogy odaadjam a nővéreméknek. Hankovicsnak hívták az önfeláldozó valakit. Barátom segítőkészsége nem merült ki még ennyivel. Hogy leszerelhessek, Hankovics még ruhát is szerzett nekem előzőleg valahonnét; hogyan szerezte, azt ő tudja.

Egy ideig raktári munkás lettem aztán a soroksári teherpályaudvaron, raktári munkás és éjjeliőr. Ez lett az első állásom pár hét múlva. Kollégáim, a raktári munkások társaságában bizony sokat éhezünk, fizetésünkből lóhúskolbászra telt, bort úgy szereztünk hozzá, hogy a vasutasok segítségével megfűrtük a tranzithordókat. Hanyag ténykedésünk következtében egy éjszaka feltörték az őrizetünkre bízott bóraktárt, minek következtében elcsaptak bennünket. - Nem sokat figyeltem akkoriban a munkámra: éjszakánként az udvaron sétálgatva a gázlámpák fényében szorgalmasan írtam... A verseket, amikkel aztán felfedeztek mint költőt.

Így írtam a *Mágus*-t is ebben az időben, amikor Erzsébetfalváról mintegy révületben gyalogoltam be munkahelyemre, a teherpályaudvarra, egy ma is világító alkonyaton.

Elcsapatásom után különféle foglalkozásokat űztem, amelyekben szintén nem feleltem meg; végül felvettek a Bécsi Biztosítóhoz tisztviselőnek, Singer úr keze alá. De már előbb - még

raktári munkás időmben - bekövetkezett életem nagy fordulata: kalandos körülmények között - házassági apróhirdetés révén, amely a *Világ* egyik téli számában tűnt föl nekem - megismerkedtem Mayer Ilussal, egy győri újságírónővel, a *Lihegő erdők* verseinek inspirálójával, akit aztán 1922-ben feleségül vettem. Ő vitte el - először tudtom nélkül - az Est-lapok tehetségkutató felhívására - a kiforrott verseimet, mintegy százat, Mikes Lajos szerkesztőhöz, aki - Babits Mihállyal és Tóth Árpáddal megtanácskozva verseim dolgát - „felfedezett”, ahogyan ezt már a *Felkavart világ* című könyvem első fejezeteiben megírtam.

...Alighogy ezekhez az időpontokhoz érek, minden összezavarodik bennem, nem tudom, hol van a volt és lesz, és csak úgy mozgok egy időbeli és térbeli meghatározhatatlan folyamatban... Ott állok megint Mikes előtt, ez az első találkozás. Kérdezi, mit csinálok most például, a számomra oly vára-kozásteljes időben, amíg a verseim a lapban megjelennek?

- Nyomaszt a Biztosító-beli állásom, nincs időm az elmélyedésre, munkára, nagyon terhemre van már az egész.

- Úgy? Hát, ami azt illeti, állás éppen volna itt a maga számára - és a háta megett álló székre mutatott. - Megfelelne például ez magának? - kérdezte, s ravaszul hunyorított.

Elképzelhető, milyen bamba képet vágtam.

- Hát hagyja ott az állását - mondta Mikes. - Szükségem van egy titkárna itt az irodalmi rovatnál. Itt van még egy kis előleg - és tolt elém egy összeget (az öreg mindig zsebből fizetett). - Ezt írja alá, keresztben; - ez a „keresztben” annyit jelentett, hogy több versre szólt az előleg. Néhány nap múlva már az *Az Est* egyik szerkesztőségében ültem Mikessel szemben, az íróasztalnál, ahogy aztán még évekig, délután négy és hat között.

Amikor Mikes eléje került verseimet elolvasta, és először találkoztunk, azt kérdezte: - Van-e még verse valahol? - A *Kék madár*-nál vannak - feleltem. - Mikes azt mondta: - Menjen el, és hozza vissza őket, magát fel akarjuk fedezni - és hunyorított hozzá.

Vissza kell mennem a múltba a *Kék Madár*-ért, mert ki emlékszik erre a réges-régen elmúlt irodalmi folyóiratra, amit ott szerkesztettek valamelyik, talán azóta már el is tűnt utcában, amelynek emlékét is elmosta a folyton működő idő... Ott szokott volt ülni egy-egy külön kis sarokban, papírhalmok között, a két jeles szerkesztő, Szini Gyula és Gergely Sándor. Odavitettem két szonettet; ma is látom, ahogy vaksi szegény szemével kitergette maga előtt Gergely Sándor a két verset, és úgy tanulmányozta homlokráncolással, mintha egy világrengető titok volna. - Ez a verse jó, uram - jelentette ki Gergely. - Hozzuk a legközelebbi *Kék Madár*-ban.

Boldogan mentem el. Hogyne, első verseim voltak.

Amikor Mikessel való találkozásom után újra felkerestem a *Kék Madár* szerkesztőségét, Gergely, a versekhez fűzött magyarázatomra, természetesen visszaadta a verseket, és hozzátette: - Helyes. Miklós Andoréknak több a pénzük - és erre az ott ülő Szini Gyula is hevesen bólintott.

...Mikes maga mellé vett, verseim rövidesen meg fognak jelenni: az életem egy szempillantás alatt megváltozott. Hogy mit jelentett ez számomra? Ezt is megírtam az *Emlékek a hőskorszakból* elején. Most kerültem először olyan helyzetbe, hogy szabad lettem a folytonos munkában csontig-csikordítóan elnyomó világrendben; hogy végre szabad időm volt; hogy verseimért már nem gúnyoltak vagy üldöztek, hanem tisztelni kezdtek. Mert e világban az a rend, hogy ha környezeted rájön, hogy valamit üzöl, ami a taposómalom-szerű foglalkozáson, bárgyú szokványon kívül esik: az a legkevesebb, hogy nevetségessé tenni igyekszik; de ha már sikered van, s hozzá, ha az pénzzel jár, kalapot emel előtted.

1923. június 29-én az összes Est-lapok írtak rólam; a *Magyarország* és a *Pesti Napló* is (utóbbi egy versemet is hozta, az *Ékszer-sonettet*), de ami a legtöbbet jelentette, egyszerre jelent meg nyolc versem *Az Est*-ben, az élen a *Mágus* cíművel. Péter-Pál napja volt éppen, az aratás megkezdésének ideje. Számomra is igazi aratás volt... Mikes kérésére *Tóth Árpád* írta a bemutató cikket, *Új magyar költő* címmel (ne vegyék rossz néven, hogy egész terjedelmében közlöm ezt az éppen ötven esztendeje megjelent, rólam szóló írást, a legelső megnyilatkozást költészetemről, de ez az írás életemnek legdöntőbb fordulatót jelzi, s úgy gondolom, annyi év távolából ma már nyugodtan idézhetem, hiszen félig-meddig irodalomtörténetnek számít):

„Mikor három lapunk tárca- és versrovatát megindítottuk, ígéretet tettünk, hogy a régi, bevált írói nevek szerepeltetése mellett gondunk lesz az új tehetségekre is.

Jól tudjuk, hogy irodalmunk fejlődésének legújabb korszaka igen gazdag ilyen tehetségekben. Vihar után erősebb az erdőn a virágillat, az ocsúdó természet boldogan piheg fel. A háborúk és forradalmak által megtépett magyarság lelkének új és élő felpihegését leg-erőteljesebben a fiatal tehetségek hirdetik. Megszólalásuk tehát nem csupán az irodalmi folytonosság szolgálata, hanem több annál, nemzeti köteletség és szükségszerűség.

Ezt a büszkén vállalt feladatot és köteletséget törlesztjük most, mikor egy új költő verseit bocsátjuk az olvasó elé. Azt hisszük, a törlesztés a legnemesebb aranyvalutában történik. A tehetség, melynek utat nyitunk, a legkincsesebb magyar tehetségek egyikének ígérkezik. Az az alig huszonnégy éves fiatalember, nagyilondai és girolti Fodor József, aki most, a mi lapunkban jut először szóhoz, ősi székely erők lüktetését hozza az új irodalom vérkeringésébe. Fodor József székely menekült, akinek verseiben művészetté váltan él a hazai föld íze és lelke: a Hargita rőt erdőzúgása, az Olt ezüst bánata.

Erő, dús fantázia, fojtott hevű nagy szenvedély, a természeti képek ritka mélységű átélése jellemzik az új költő minden sorát. Csupa olyan tulajdonság, melyek egy csapásra lírikusaink első sorába emelik ezt a kezdő költőt. Versein mindenki észre fogja venni, hogy Ady-tanítvány, de a szó legnemesebb értelmében az. Nem üres utánzó, hanem lélek szerint való rokon, aki a nagy elődtől szinte családi vagyont örökölt át.

Fodor József Ady-tanítvány, de új vonások gazdagsága teszi egyénivé. Valami sajátos, barokk pompa és zsúfoltság jelentkezik benne, melynek ő az első magyar képviselője. Nem könnyű költő, egy-egy verse máris súlyos olvasmány, komplikált, de nagyszerű muzsika. Fogytatkozásai kétségtelenül vannak, nem egy helyütt darabos és egyenetlen, egy-egy strófájára kiülnek a növésben levő fiatal szervezet sutaságai.

Azonban így is kincs, amit ad, s mi büszkén és örömmel adjuk tovább, mint irodalmi akciónk egyik legszebb eredményét. Ez a kincs még csiszolódni fog, csiszolódnia is kell, s boldogok vagyunk, hogy ennek egyik fő feltételét, a közönséggel való érintkezést, mi tettük lehetővé az új magyar tehetség számára. Tárca- és versrovatunk napról napra növekvő sikerét, a magyar irodalomnak lapjainkon át való reneszánszát mi sem hirdeti jobban, mint hogy a magyar kultúra tárházát máris olyan kivételes értékkel gyarapíthatjuk, mely legelőször a mi hasábjainkon lép a homályból a nyilvánosság éltető fényébe. Fodor Józsefet, akinek soha egyetlen sora nem jelent meg nyomtatásban, mi fedeztük fel, s ezt a felfedezést tárca- és versrovatunk eddigi nagy sikerei közt is a legelső helyek egyikére iktatjuk.”

Megérkeztem hát az irodalomba... Első bemutatkozásomat mindjárt nem kis vihar követte. Az Est-lapokon kívül is volt olyan lap, amely azonnal lelkesen üdvözölte feltűnésemet, így a katolikus *Új Nemzedék*; Quintus (Kenedy Géza) cikke azonban, amely a fajvédő *Szózat*-ban jelent meg 1923. július 1-én, vasárnap, rendkívül gyors reagálásával és vitriolos szavaival az

akkor még kellően meg nem edződött érzékenységet kétségbeejtette, s míg Karinthy bátorító vállveregetését meg nem kaptam a Centrálban, azt hittem: - No, most mindennek vége.

De mi is volt ebben az ominózus cikkben, amelyhez még könyvtárakban is nehéz hozzájutni? Gyalázkodásával együtt ugyan rendkívül szórakoztató olvasmány mai eszemnek, de gondoljuk el, hogyan hatott rám akkor a cikk befejezése például, amiután a cikk első részében jól kikészítette versírói képességemet:

„Igaz: a nevét?

Fodor Józsefnek hívják; de nehogy valaki Freundnak gondolja. **Az Est** azzal is eldicsekszik, hogy nagyilondai és girolti Fodor Józsefnek hívják. Székely ősköltől származó fiatalember. Régi nemes és hozzá még menekült is! Hogy keresztény is, az természetes.

Sok szép tulajdonság! Az irodalomban azonban sem nemesség, sem semmi más nem számít, csak az, amit az ember tud.

Hogy miért dicsekszik el vele mégis a nagylelkű mecénás?

Íme, erre is föl van jegyezve, ha jól tudom, Hérodotosznál, ha pedig rosszul tudom, Suetoniusnál egy érdekes kultúrtörténeti adat.

A hellén hanyatlás idejében (akkor még az úszóruhát nem találták föl, vagy már levetették) sok zsidó fürdött az előkelő görögökkel és rómaiakkal az alexandriai pompás tengeri fürdőkben. Hogy pedig őket ne lehessen megkülönböztetni a többiektől, hamis praepuciumot viseltek.

Hát **Az Est** is nem a magáét, hanem a másét viseli.”

Volt persze más reagálás is, amint mondtam; mindezek között a legértékesebb és minden szerénységet félretéve megemlítenivaló *József Attila levele*, József Attiláé, akit csakhamar meg is ismertem, és akivel aztán egy időben oly sokat voltunk együtt... A dolgok természetéből fakadóan azonban, sajnos, indulásomkor nem szerezhettem erről a megnyilatkozásról tudomást, hiszen Attila magánlevele volt az nővéréhez, Lucie-höz, 1923. július 2-án keltezve, Budapestről. E levelet először csak 1939-ben volt módomban olvasni, amikor a Kaczér Vilmos bácsi kiadásában május 25-én megjelent *Almanach* 54-56. oldalán teljes terjedelmében közli ennek a levélnek a szövegét. - Részlet a levélből:

„- Az egész természet kivetettje vagyok, Battonya helyett Medgyesegyházára visz a vonat, s hogy nekivágok a 46 km-nek, az eső megered, mintha csak arra várt volna, hogy vigasztalom magam, hogy legalább nem facsar ki rongyos ing módján a meleg, örült hőségge szárad a magas ég, ha enni akarok, otthon felejtettem az útravalót, ha inni, nincs egyetlen kút, ha ezek fogytán eperre jön meg az éhem-szomjam, fehér eper helyett vörös tilalom lóg a fán: eprészni tilos - a Vármegyei hatóság, s nagyobb nyomatéku egy súlyos csizmás csősz dübörög elő, mint a harci tank a halálra szánt városon keresztül. De mindezek dacára kemény löveggé préselődtem, ezt pedig Fodor Józsefnek köszönhetem: van egy Valaki, akivel érdemes felvenni a »nemes« versenyt, különben ez a Valaki nagy súlyával belém fullasztja a szót, az én gyönyörű ígémet egy másik ígérgető: Valaky Fodor József. Csuda szép hét verse jelent meg erős Nap gyanánt nyomorúságos, bús egünk felett. S hogy elküldöm őket, kivallatódik belőlem vajmi irigység is: de ez testeli izmossá rokkant inaimat -”

„Felfedezésem” után hétről hétre - mint **Az Est** munkatársa új s új verscsodákat kellett volna produkálnom, de Mikes és Tóth Árpád csalódására, erőlködnöm kellett, és sokszor rosszakat írtam, úgy, hogy Tóth Árpád már azt is mondta: - Sajnos, lezüllött. - De ennek megvolt a

maga titka: amolyan csodagyerek-szerű feltűnésem után (bár annyira fiatal már nem voltam), egész tömeg jó verssel szerepeltem valóban, de ezeket a verseket évek - főként az utolsó két év - szívós munkájával írtam, csak mind egyszerre jöttek ki. Azok, akik azt várták tőlem, hogy ezekkel - az idők folyamán készült versekkel - egyenrangúakkal tudom folytatni s ugyanilyen iramban: nem számoltak a fenti körülményekkel, s csalódtak bennem egy időre.

1923-ban mély, sosem volt zajlás volt körülöttem, és nem mindenki előlegezte bizalmát; a „költőiekben” tapasztalt Komlós Aladár például nagyon rezignáltan nyilatkozott Mikesnek engem illető felfedezéséről, „amit meg fog egyszer bánni majd” - ugyanaz a Komlós Aladár, aki majd az *Utóhang* megjelenése után a *Toll*-ba elragadtatott cikket írt e könyvemről, s ugyanilyen hangú magánlevelet a *Végtelen menet* elolvasása után. - Még 1923 nyarán Földi Mihály, aki nagy hatalom volt akkoriban az Athenaeumban, abban a bizonyos gőzben, amely legalábbis pillanatokig - a szerencsésen futó fickókat úsztatja a gyors népszerűségben, felajánlotta nekem, hogy azonnal kiadatja a verseimet. Földinek azt mondtam, hogy várjunk csak evvel a könyvvel, hiszen alig van néhány versem, amely becsületére válna egy ilyen gyorsan összetálpalt nyomtatványnak. Úgy, hogy első kötetem csak 1927 tavaszán jelent meg, csaknem négy év múlva.

...Nem akarok ilyesmire kiterjedni ebben a más indítékú könyvben, de legyen szabad megjegyezni, hogy a költői erények egyik legbecsülendőbbje egy bizonyos önmegtartóztatás. A költő ne használjon fel minden alkalmat az írásra, és - ha már megírta azt a verset - ne siessen besorolni ama alkotások közé, amelyek - azt gondolja - méltóan képviselik. A vers legyen olyan, mint a már megérett gyümölcs, amikor leszakadásig van tele érett, édes ízekkel, és magától kívánczik a kosárba - illetve a könyvbe... És csak olyan számíthat maradandóságra, amit az ember maga is megleléssel olvas sok idő múltán is, és magában csöndesen igazat ad jó ösztönének, hogy közlésre érdemesítette.

Elkezdődtek tehát a felejthetetlen évek Mikes mellett *Az Est* szerkesztőségében, ahol mi ketten fogadtuk délutánonként az írókat - az írókat, akik ma már csaknem mind elköltöztek, és az irodalomtörténet lapjait díszítik nevükkel. Akkor még lélegző valóság volt lényük, ama zajló esztendőkből, amelyekben Mikes szobája is egyik központja volt az irodalmi életnek, s ahol én is azzá váltam, amivé lettem: *az én egyetemem az volt*.

Sok esztendőre rá megint ott jártam egyszer a hajdani szerkesztőségben (ma könyvelés): Rákóczi út 54., II. emelet.

Némán álltam ott, mintha földbe gyökerezett volna lábam. Ez itt Mikes szobája volt, amott a fogadószoba, ahol fogadtuk az írókat.

Váratlanul toppantam be, nem értették a könyvelők, mit állok és bámulok itt ebben a szobában. - Valakit keresni tetszik? - kérdezte egy kedves leányzó. - Hát izé, Mikes urat keresném - habogtam.

Kérdően néztek egymásra.

Zavartan motyogtam valamit, hogy időt nyerjek, míg körülnézek egy pillanatra. Hát itt a szoba, ahol ültünk, a szék, ahol Mikes ült annyi esztendeig, és itt az én szobám is, itt.

Szédülve mentem ki, kint még sokáig támasztottam a falat.

Aznap írtam ezt a verset a Köztársaság téren bolyongva:

*A régi lépcsőn lépek újra; balra
Egy emelet s ajtó: ott ül Mikes
És szemben én. (Negyven réműletes
Vad év közbul). Nézek, mint buta falra,*

*Egy semmire, mely fut, mint tova-tolva,
Hogy rebbentek: Míg én a gyors, üres
Közön belépek! És szívem repes:
Késtem (negyven év!). S ő ül, mitse szólva,
(Nem szól soha) Mikes. Csak ír a csendben;
Belsőm nehéz lesz. Nincs itt mégse rendben
Valami, nincs. Szememben furcsa láng ég.
Bizony, jó szerkesztőm (gúnnyal ne nézz rám,
Ha így álmomban is): Nehéz a pillám,
Hogy itt vagy - és nem. A lét szörnyű játék.*

„LIHEGŐ ERDŐK”

1927-ben jelent meg tehát első kötetem, a *Lihegő erdők*.

Lapozgatok a versekben, kritikus szemmel nézem, majdnem ellenségesen. Annak idején gondosan csiszolt, kiveteményezett kertben, a palánták rejtett zugaiban ennyi a zivatarok, idők hordaléka már! Ennek a kertnek itt-ott terebélyei vagy korcs futó-nekirugaszkodásai között - és alatt - egy azóta felzsendült vagy serdülgető nemzedék idomítgatta magát nyelvben és alakban, az előzőkből néha nagyon is kifelé menő lírához.

Nagyapa korban volnék, és a nagyapa a hűvös, tág, már sok pirosságot mutató kertben majdnem szepegve mondja: - Íme, felnőttél, elterebélyesedtél, melletted hozzád hasonlók itt a kertben, némelyik a kerítésen túl. De hol vannak a te fiaid, unokáid? Ki nőtt ki a te tulajdon törzsedből, véredből? *Ki az, aki követ?*

Melyik vers, költő az, akiben bizonyosképpen ráismersz egyetlen ritmusodra és gesztusodra? - Annak idején, hogy időben visszamenjek, a derék Turóczi-Trostler professzor írta, hogy az Ady után megmerevült lírában valami „Durchbruch”-ot csináltál; és nem akadt, aki ezt továbbvigye, azaz veled együtt vitte volna tovább. Te itt maradtál egy nagy szobor alatt és egy nagy hagyománnyal, unokátlanul, egy - gyökereit magával együtt elveszejtő - árvaságban.

De nézzük meg, miket ír terólad a kortárs Szabó Lőrinc a *Lihegő erdők* megjelenése után?

„Mily nagyszerű ifjúság! Így jelentkezni, ilyen szép kötettel, ennyi szín-telítettséggel és ily hatalmas szóval! Mily lelkesítő e természetes bőség a száraz dogmatizmussal szemben, mennyire élet, magát alakító és magát akadályozó s gátjain is csak viharosabbra megdagadó áradás! Mily gazdag ez a szerelemmel és gyümölcsvérrel átítatott nyelv! Bőség és bőség - el sem fér saját magában, kicsap a még bizonytalan kompozícióból, s eksztázisa tetőfokáról nehezen tud alászállni. Káosz ez a stílus, bozót és mámoros erdő, csíráztató anyaföld, metafizika és szeszvillogás a levegőben, fülzúgás, láz, erjedés, állandó, homályos erőfeszítés, teremő lelkesség és csupa érzékiség: Fodornál remegő testiséget és izgató plasztikát kap a szó, szélsőséges hevülete gyújtogat, amerre jár, lélekben éppúgy, mint a tárgyakban, vagy sajgó dermedés lesz, önmagába döbbenő vagy lázongó pompa, mely mitológiává eleveníti a külső és belső valóságot, fuldoklásig szívja magát a dolgok emanációjával, és dolgokat projiciál, és esztétikai meglepetéseket tud csinálni a legegyszerűbb földi mozdulatokból. Testiség mindenütt, kitüzesedett, feszült, támadó érzékiesség a témákkal szemben, bár maguk a témák csaknem kizárólag szemérmesek, s inkább szólnak a költő elragadtatásairól és iszonyodásairól, mint reális életéről. A forró színek körvonalat kapnak, a szavak kis képekké tömörülnek, önálló, sokszor parnasszien szépségekké, de zártságuk vagy önállóságuk a kompozícióig is kész versekben olyan - néha szimbolikus háttérű - érzelmi egészbe oldódik, amely már messze esik a parnasszien-leíró költészet kevésbé közvetlen emberi szándékaitól. Tehát expresszionista feszültségű nyelv, parnasszista kép-eszközök, lírai hatás: zenei elemek meglehetősen elmaradnak, sőt talán távollétük vehető a legérezhetőbb (s nem stílszerűtlen) hangzásbeli hatáseszköznek... Ma mintha ilyesmi volna Fodor öntudatlan ars poeticája, természetes megnyilatkozási módszere... ami persze mind formatehetségére vonatkozik ennek a kemény, erős, vidéki gyökereit nagyon őrző fiatal léleknek, ennek a háborgó és tisztulást váró, új »örök Én«-nek.

Mindamellet tény, hogy ez az elsőrangú költő általában még kívül áll az életen, mellyel oly egynek érzi magát, a Kozmoszban él, amelyhez a fantázia fűzi, s belső kozmoszában, mint az álmodó szerelmes. Ne higgye, hogy az ébredésnek nincs lírája! Most még

legtöbbször ez a kettő keveredik benne, s ezt nem kifogásolom, amikor azt mondom, hogy Fodor, már meglevő megkülönböztető értékei és néhány olyan verse mellett, amely a líra csúcsán áll, a jövőtől még nagyon sok tartalmi tárgyiasodást és fegyelmezettséget kaphat s kívánatos, hogy kapjon is. Amióta az irodalomban szerepel, véleményem szerint máris többet, nagyobb művészi biztonságot érhetett volna el. Ziláltság és zavar és dühös pátosz túl sok van benne, s a fiatal lélek szinte tetszeleg magának ezekben is, pedig legjobb értékei nem belőlük erednek. Ez a patetikus tehetség nemcsak hasonlat-torlaszok emelésére hivatott, s nem maradhat véletlenek és metafizikai bizonytalanságok szolgája, hiszen gyakori részletekben s sok egész versben ma sem az már. Most még inkább csak az olyan tartalom kongeniális vele, amely maga is vihar és irtózat és rendetlenség: a víziós leírások: Bál isten az olasz harctér esti horizontjának óriási táljából issza az embervért. Ezek a csúcok, és sok csúcs van, de még gyakoribb e stílus öncélúskodása, s valami komponálásbeli fogyatékoság. Kisebb tehetség örülhetne a hulladékoknak is, de Fodor ne örüljön a fölösleges, tehát rossz, túlhabzásnak, erőpazarlásnak. Fascinálólag hatnak rá nagy példák, kevésbé látja a gesztustalan szépséget, nagyságot és egyszerűséget, ami szintén legmagasabb irodalom, s talán még nehezebb is. Erett, nagy költő, s egyszersmind - tehetségének milyensége nem engedi, hogy szimpatikusnak mondjam ezt a tulajdonságát - naiv lélek, aki korlátokat emel maga köré, a kései Ady világában él (ami meglátszik nyelven és szófűzésén is) és abban a Vajda János-féle egyhangú vízió-orkánban, amely, emlékszik? az *Alfréd regényé*-ben szent-egyházakat tép ki a földből, mint odvas fogakat, máskor meg ifjú és tapasztalatlan meggyőződése szent és vak erejével sátáni-isteni mennydörgéseket indít, roppant kifejezőgazdagságát prófétikus általánosság konklúziójába szegényítve, például a haladás ellen. Naivság, persze, de közben mily erő, egészség! frissesség! S mily kivételes tehetség, minden salakjával együtt, az egész ember! Az egész magyar líra legnevezetesebb kötetei közé fog tartozni a *Lihegő erdők*, ez az »első verskötet«, ez a konzervatív-expresszionista dzsungel, tele nemcsak a szokásos oroszlánkörmök nyomaival, hanem, hogy kissé erőszakolva folytassam a képet: izmos oroszlánkölykökkel, melyek közt teljesen kifejlett diszpeldányai is sétálnak a leghatalmasabb fenevadaknak. Fodor könyve nem »első verskötet«, hanem legalább három első egyszerre, értékben és időben egyformán...”

Így írt a velem együtt futó Szabó Lőrinc a könyvről, amely bebizonyította, hogy mindenesetre okos dolog volt nem sietni a kötet kiadásával - a lapokban megjelent versekből számosat kihagytam. Ennyi idő elteltével is megint nem egy versemnél még örömmel elidőzőm. Van néhány vers e kötetben, amelyen annak idején Tóth Árpád lelkesült, így a *Mágus*, amelyről már beszéltem, s melynek első sorát kijavíttatta velem; a *Lihegő erdők* nyitó költeménye:

E rianó nyárban, az érc kalász

Forrásában, az óriás magok

Feszülésében, a rohanó láz

Évadjában, keljetelek, új dalok!

Termésim kincsei, szívem fukar

Kamráiból, kikre irigy vagyok

A bőségben, pergő, százajku dal,

Énekeim, íme, omoljatok,

Függeszkedőn, szikláimról, ezüst

Gyűrűkben, mint kék-fürtű zuhatag,

Vagy változó zene, álombetűs

Színek önkénye, mély titkú szavak, -

*Felidézlek mágus-botom tüzes
Végével, bűv-tudással, mely kemény,
Toppantva hívlak: híveim, ügyes
Jelenések, táncoljatok élém!*

*Ittasan és lankadva, mint tanult
Táncosnő, aki hivalkodva csal
Pergő ritmust, míg minden tagja nyúlt,
Harmóniás, uralkodó vonal -*

*Vont nyakkal, hulló, liliumfehér
Hattyúk a holdnál, vagy fáradt, bibor
Csillagok röpkedő szirma a mély
Térben: hol a világok titka forr -*

*Vonj fénybe engemet, tűzjelenés!
Jöjj csettentve, mint a villám örül
Csóvjának, melynek fényébe vész
Minden tűz, az égő város körül:*

*Elbűvölve uratok, nagyszerű
Csudák, lázadt koboldok, nagy dalok:
Sziszegő testetek ezerkezű
Őrült szorításába fojtsatok!*

Amennyiben az emberhez tapadó elfogultság megengedi, mintegy negyven vers az, amelyek a **Lihegő erdők**-et a jó kötetek sorába emeli, s amelyek alapján Szabó Lőrinc barátom a könyvet az imént idézett szavakra méltatta. (Jó dolog volt ez számomra, és ha visszanézek, bizonyos fokig nagyon büszke voltam.) Emlékszem, akkoriban a Zugligetben sétálgattam egy kedves nővel, aki, azt hiszem, nem volt nagyon meghatva Szabó Lőrinc éppen megjelent cikkétől, amelyet felolvastam neki a **Pandorá**-ból; valahogyan akkor el is siklottunk felette, mert talán máson járt az eszünk... A szituációra nem is emlékszem pontosan, mert akkoriban sokszor sétálgattam az erdőkben romantikus hajlamú más hölgyekkel is, akikre szívesen gondolok, hiszen huszonkilenc éves voltam mindössze abban az esztendőben.

AZ IRODALOM SZÍNTEREI

Mennyire visszagondolni valók azok az idők, a *Lihegő erdők* évei és az utána következő egy-két évtized! Mindenképpen érdekesek voltak, tele irodalmi zajlásokkal a különféle kávéházakban, melyek központja nemcsak a Centrál-kávéház volt, a nyugatosok egy részével, s ahol Schöpflin tartotta szokásos előadásait a többieknek, akik gyakran előre tudták már, mit fog a Franklin tudós lektora mondani rezes, monoton hangján. Mert abban az időtájban meglehetősen élénkség uralkodott az irodalom berkeiben, ami szerintem üdvös dolog, mert nem is erdő, amely nem zsvajog a különféle madaraktól, amit napjainkban különösképpen nélkülöz az ember.

Hány nevet tudnék hamarjában felsorolni a város különféle negyedeiből, ahol a kicsi asztaloknál ott voltak a költők, kritikusok, vagy pedig éppen az új folyóirat korszakalkotó új számait csinálták, amelyek néha még hetekig is eltartottak, mint például az általunk 1927-ben szerkesztett *Élőszó*, amelyet mi, az új korszak zászlóvivői, oly fennen lobogtattunk, hogy a rendőrség is felsorakozott alája. Vagy a *Toll*-at, amely az új korszakot beharangozta Zsolt Bélával és Kaczér Vilmostal, amíg imént nevezett hatósági tényező ki nem jelentette, hogy nincs itt szükség új korszakra, amikor itt van a tegnapi, a tartósabb. Vagy, hogy még egyet mondjak, a *Pandora* című lapot - amelyből az imént idéztem -, s amely addig dőngött a *Nyugat* Jerikó-falait, míg (mármint a *Pandora*) össze nem omlott, maga alá temetve a főszerkesztő Szabó Lőrinc apósának, Mikes Lajosnak ötletekből és ráfizetett pénzből kifogyott bugyellárisát. No, és Erdélyi József *Fegyver*-e, amely szintén a világot akarta megváltani a szelíd igékkel, amíg szegény Erdélyi Ferenc az utolsó hold földet is ráfizette a lapra, amellyel az ambiciózus „főszerkesztő”-költőfivér a kapitalizmust óhajtotta megbuktatni.

De, hogy rám ne fogják, hogy olyan hamar kifogyok a szuszából, beszéljünk, a *Válasz*-ról és a *Gondolat*-ról is, a nagyotakarók sorában!... Ó, szép kezdések, akarások idői, melyek mellett oly lelkesen telt az ifjúság, s akármilyen is volt, nagy volt a cél!

És ha tetszik, ha nem, mindabban, ami az irodalomban kialakult, e sok próbálkozásban is ott találhatod a gyökereit; - New York, Bucsinszky, Japán s a többi is áll az irodalomban ma is valahol, múltunk holt erődjei... Mind, ami volt, kis és nagy kávéházak, irodalomteremtők, eszme-, élet-lobbantók, múltunk őrtüzei - visszanezve a tenger éjszakában: hogy hordozzátok, még sokan hunyva is, egy költészet történetét!...

*Óh, régi harcaim csöndes tanyája,
Amely itt buzgott, hol már a sereg?
Fejünkön izzadság lövellt, patakozott.
Szívünk jövők hitével volt meleg.
Mint vérpezsdítő, dicső indulásban
Forrott, feszengett új, dús mozgalom,
S mint zengő izmú bajnokot a pálya
Várt, hívott, sarkalt az irodalom.*

*Délutánjaink lámpás éjbe folytak,
Főttünk s forrongtunk új és új vitán,
Majd írtuk a lapot, a „mi lapunkat”,
Zsibbadt az ujj a toll víg iramán,
Por-testünk majd szétmállt a hő nyomástól,
Fojtott, rázott a lélek vihara,
Rögzíteni vágyott, izzó éber-álom -
Édes-iszonyúbb nem lesz már soha.*

*Itt az asztal, a sok szék, még a régi,
Be hűs csend dermed soraik felett!
De, mint nézem, visszavisz az időbe,
Elmúlt napot lebbent a bűvölet.
A társakat látom, a régi estét,
Mint villám üt száz drága indulat,
Íffúság zsong a zúg dús rejtekéből -
S egy régi asszony, ki a föld alatt.*

*Hol vannak a társak, hol az a lélek,
A hajnalos láz, hol van az a hit,
Óh, elmerülve, hadd érezzem újra
A húszéves fojtó izgalmaikat.
Előttem rózsás fényben bérc derengett,
S a lét lent - szent, vérforraló homály -
Száz ígézet nyúlt a jövőből értem,
Álmok, mikre visszagondolni fáj.*

*Óh bűvös múlt, mint zeng a vén zugokban,
Hogy kortyolja fülem, issza szemem,
Milyen közel, csak kinyúlok kezemmel,
S a volt társakat sorra ölelem -*

írtam 1946-ban **Egy régi kávéházban** címmel ezt a verset. S hogy mit jelentettek nekem, nekünk azok a kávéházak, amelyeknek az atmoszféráját a mai irodalmi élet olyan fájdalmasan nélkülözi, hadd illusztrálja még egy másik versem is, amelyet a fentihez hasonló címmel írtam, néhány évvel ezelőtt.

*Ezüstös-szürke fejjel hogy ülsz te itt
Csendben, barátom, s a légbe nézel,
Az üres levegőbe. Tán vársz valakit,
Hogy felbukkan túl a sarkon hirtelen
És mosolyogva köszönt? Nem tudom, ki lehet,
Akire vársz, vagy gondolsz éppen, e régi, vén
New York vendégei közül; mert az bizonyos,
Kiket vágyva idézel, közülük sokan
Nyüzösögnék itt; de rájuk bizony hiába vársz.
Nem is vársz te, csak ülsz itt; hiszen tudod,
A dolgok elmennek és velük az emberek, -
Mint elmentél részben te is, ki itten ülsz;
Mert aki itt volt akkor, jó negyven évvel ezelőtt,
Hol van az már! Ha összenéznék ama régivel,
Nem ismernék rád. Ott vagy kissé a többi közt,
Az árnyak közt, kik itt lebegnek fejed körül,
És ami akkor volt itt, hiába keresed.
Hát ülj csak csendben köztük, hiszen költőnek egy:
Való és képzelt; s úgy fogadja, mit szeme kínál,
A tegnapot, mint a mát - egyképpen látszatot -
Álomnak, egy álomban. De nézd csak! Mi van ma veled,
Hogy úgy meredsz előre? S mintha valaki
Mozogna ott! Vagy csak káprázik szemed?
Nem: egy alak! Hát lehet? Fényes délben jelenés?*

És mégis: ott van. Már mozdul is! Int feléd!
 Hát ints csak vissza, és - mint szoktad - üdvözlőld:
 Őt, kivel ültél itt legutólszor is, annyi közt,
 S eltűnt ama évben, melynek fordulója int.
 Pap Károly! Hát te vagy? Mit is mondjak? Hogy örülök,
 Hogy látlak! Mert rád gondoltam épp az imént, -
 S te, ime, itt vagy. Az egész oly különös;
 Csak beugrottam egy percre én is, az Est előtt,
 S különben Tóth Árpáddal lett volna randevúm,
 Ki versemről akart beszélni velem, s nem tudom
 Hogy s mint, de előtte csak elment hirtelen.
 S te, Károly! (Óh játszi Minden, jelen s volt: egy-két világ?)
 Ha már itt vagy: nem tudod, hogyhogy ily üres
 Ma e kávéház? hol például Szabó Lőrinc, ki idejár
 Versét átfutni, mielőtt Mikesnek adja át -
 Mert szerda - és ilyenkor van a vasárnapi leadás; -
 És hol Karinthy Frigyes és Móricz Zsiga bácsi, ki frissen írt
 Tárcáját itten szokta átnézni még;
 És Kárpáti, egészen a betűkbe dugva beteg szemét;
 S az impozáns Krúdy, mint valami toronyból nézve körül;
 S a lázas Somlyó Zoltán s Peterdi Andor és Fenyő -
 Bár e három inkább az Otthonba megy,
 Kártyázni, - s az elegáns, mondén Kosztolányi, ki átfut itt,
 Mindig keres valakit - tán azt a szegény kisfiút,
 Akinek megható panaszait írta meg -,
 S nem találja sehol. S hol Mikes Lajos, ki gyakran ül itt, mikor
 - Ennek új darabján - kotlik együtt Szomoryval;
 S a pepitakabátos, lezser Szomory Dezsőt,
 A „méltóságost”, ahogy a főúrral hívatta magát,
 Nem láttad, Károly? Ha már itt vagy, hadd kérdezem -
 Te merev-szemű, néha mint aki alszik, bár senki sincs,
 Ki jobban látna, mint te, még láthatlanokat is -,
 És a keserű képű, fanyar Nagy Lajost nem láttad-e?
 S József Attilát; bár újabban a költőkre mit se adsz,
 S ő délelőtt, „komplett kávéra” a Bucsinszkyba jár
 - Mely ebédje is -, de egy-két verset átnéz itt, a Szép Szó előtt;
 És Osvát és Gellért? Már csak a Magyar Koronában ül,
 A Nyugattal? És Laczkó, Szép Ernő, Heltai? Egy sincsen itt?
 Mi történt? Tán valami nagy ülésre gyűlt az irodalom,
 És oda mentek? - Elment oda mind!
 S te, Károly? Igaz, hogy te fűtyülsz az ülésekre, s ezért
 Látlak most itt, nyilván - ahogy meresztem a szemem,
 Hogy valamiképpen el ne tűnj te is,
 S ne üljön itt már senki, csak én egyedül,
 Már szürkülő fejjel, a valaha erősen sötét hajú,
 Régi ember a régi New Yorkban, a régiak közül -
 E különös napon. Mert furcsa ez a nap, barátom, nagyon,
 Ahogy nézek körül és oda a karzatra, ahol annyiszor
 Ültünk. Te, Gelléri és Fáy, a festő és darabíró -
 És örült! Drámákon vitázva ittuk a pirost,

*Kulacsból, s te, a „bor-értő”, mentél újért, ha elfogyott.
Ott volt a korcsma a Palace-mozi mellett; amaz
Megvan még, ennek bizony már nyoma sincs,
Hiszen tudod, nem? De lám, észre sem vettem s már hirtelen
Te is elmentél. A borért mentél el vagy hová -
Épp hogy egyet rebbent és már nem lát szemem.
Nem, már téged se látlok. Csak pár nyugdíjas van itt,
Ülnek, mintha nem tudnák, mi történt velük is.
Hangjuk józan, szemük milyen tény-látóan nyugodt:
Mire néznek, azt látják csak, nem az árnyakat,
Mint én itt - de közben egy-egy révedt pillanatig
Ennen régi másuk is felrémlik talán -,
S magukat nem látva, csak a többieket,
Szeppenve titkon: „Vajjon én is ilyen vagyok?”
És: hogy milyen észrevehetetlen a múlás, s mily árnyalat
Van csak perc és perc között, - s hogy milyen bús, rémítő
Maskarát öltetve-váltatva közben velünk, mulat
A lég-ujjú, orv és sírnivaló-tréfás idő!*

„FALEVELEKRE ÍRD”

A fák áthajolnak egymásba a palánkon. Nincs kötetenként *külön* költészet, maga az írója számára sincs. Minden összefügg: a kötetcímek csak a karám nevei, amik mögött ugyanegyek a dolgok, versek, alkotások; átmehetsz - minden kétely nélkül - egyikbe, másikba. A ***Lihegő erdők*** alig zárt rendjéből könnyen átjutsz a ***Falevelekre írd*** lazább szövevényibe, mindössze avval kell megbarátkoznod, hogy (mintha egy világos ablakon áthúznának valami vékonyka függőnyt) - a miliő megváltozik.

A ***Lihegő erdők*** „rianó-nyár-világa” egy fokkal halványul (ne haragudjanak: mintha magamról írnék ismertetésfélét) - a mondatok szikárabbak, a színek telibbek, talán lágyabbak is. A költő, aki ugyanaz, észrevétlenül megváltozik.

Van ember, aki az előbbinél jobban szerette ezt a könyvemet: Kodolányi János. Fenyő László, aki a ***Nyugat***-ba írt róla, azt írta, hogy itt valami új kezdődik ebben a költészetben:

„Fodor József új versei ugyanazt a légkört, mondhatnám: tiszteletet parancsoló erkölcsi légkört lehelik, mint első könyve, a ***Lihegő erdők***. Azonnal szembeötlik: itt vérre-komolyra megy minden; egy ember áll előttünk, aki életét a versre tette fel, nem úgy, mint a hazardőr a pillanat hevében egyetlen kártyalapra: dupla vagy semmi! - de megfontolva és időtlenül! Íme a költő, ez a szép bolyongó, örökhallgatózó, sztetoszkópjával az önmagán átszűrt világnak szívhangjait figyeli, s a világ csak annyiban van a számára, amennyiben lírikus élményévé avathatja.

Mi sem áll távolabb ettől a költészettől, mint a játékos könnyelműség.

- Ha megrepedsz is, nyilatkozz meg, lelkem - parancsolja befelé összeszorított fogakkal ugyanabban a versében, amelyben »oroszlánhangú« lírának nevezi költészetét.
(Nyomd meg a rögöket)

Holott egy nemzedék panasza talál hangokra a ***Falevelekre írd*** éppen nem oroszlánhangú, de annál artisztikusabb soraiban:

Falevelekre írd a versed rá

*Legjobban teszed, ha a hóra írod, -
Amelynél a galambok begye sem
Fínomabb, sem a dérnek ezüst tolla, -
Csak az ember elé ne tedd sohasem.*

Mert:

*A költőnek megértője, barátja,
Híve, segítője nincs senkise!*

S egy sereg szép vers ugyancsak nem az oroszlánt, hanem a költőt idézi; az ***Álom*** pld., egymásba torladt - helyenként remek - képeinek zuhatagával, vagy a ***Vers az érlelőhöz, Aranyos rétek gyulásával, Szavak:*** a ***Lihegő erdők*** nyárorkeszterének hangja, annak legjobb nivóján - vérbő, kiteljesedett versek. De ezeknél a mégoly ízes, ín्यünknek túl ismerős kóstolóknál nagyobb érdeklődésre tarthat számot az a néhány vers a kötet végefelé, amely kétségtelenül *új hangot* jelent Fodor költészetében (Fodorral szemben állandóan *vádként* hangzik el, hogy egyhangú, holott pld. Tóth Árpád egyhangúsága közismert anélkül, hogy a költő jelentőségét bárki is kétségbe vonná), az ***Április 4,***

reggel vagy a *Tavaszi kezdetekor* címűekre gondolok: a nyelv önmagát élvező vérme-
sége fakóbbá és szenvedőbbé válik, a részletek túlfeszített görcse felenged ezekben a
versekben, simább gördülésűek, egy bizonyos ironia és önironiától se ment szemlélődő
fölény üti fel a homlokát strófáikban. Nyugodt vonalú, érett kompozíciók; majdnem azt
mondtam volna: bölcs versek - férfikori líra.

Az út innen vezet tovább...”

Ami engem illet: a *Falevelekre írd* sok versét nem hagynám ki egy antológiából, jóllehet az
1963-ban megjelent válogatott gyűjteményemben, a *Szertelen ünnep*-ben, a legkevesebb vers
ebből a kötetemből szerepel. Egyébként, ha úgy nézünk egy kötetet, mint valami egységet: e
könyvem kompozícióját tartom legegységesebbnek.

Ha még megmaradok annál, hogy úgy írok róla, mint idegenről: „Fellelhető még a költő el-
színtelenedése”. De a könyvnek megvan a maga históriája. Ezáltal az egész Fodor-költészet-
ben beállott valami alig megfogható megbomlás:

A költő hirtelen más miliőbe kerül, válságon megy át; aki házasságbelire gondol, nem hiszem,
hogy tévedne. Egész költői munkája is válságba kerül. A versírással szakítani akar, búcsú-
verset ír a lírának. Közel két esztendeig nem is ír le egy sort se.

Ott él Berlinben, csaknem két és fél évig. Ott él gyökértelenül, nagy anyagi gondok közt,
hirtelen kiszakadva a zajló, lázas, változó magyar irodalmi életből, a kávéházak és szerkesz-
tőségek légköréből, a percről percre változó lehetőségekből, a baráti beszélgetésekből, min-
denből, ami évek óta az életét jelentette. Ott bolyong elveszve a húszas-harmincas évek for-
dulójának zűrös, idegen lázaktól kavargó, megfújhatatlan, mindent benyelő metropoliszában.
Nietzschét és a misztikus Jakob Lorbeer munkáját tanulmányozza. Meg fordít, magában avval
az elhatározással, hogy áttér a német költészetre. A nácik előretörése a poroszországi (1932-
beli) választáson torpantja meg eme elhatározásában.

Keresésében vallási szekták közé keveredik, „Christliche Bewegen”, „Friede auf Erde”;
kapcsolatba kerül egy vallásalapítóval is, Josef Weissberggel, akiről cikket is ír Pestre.
Később náciellenes magatartása miatt megfenyegetik; Mikes Lajostól több levelet is kap,
hogy térjen már haza...

De egyelőre még a Kurfürstendammon sétál:

*Hasadozó új lombok közül
Bíbor-zölden, vér-zölden,
Mint Homeros tengerei,
Hunyorog az ég,*

*Míg itt a Kurfürsterdamm
Rekkenő piros, zöld reklámjai
Nyilazzák vér és lombszín visszfényűvé
Modern ithakai bolyongó előtt,
Hajótüzekből üres tengereken
Átfutott mohó, idegen vándor előtt! -
Soha ilyen bolyongást,
Soha ilyen mámoros, vörhenyes estét,
És ilyen tengert,
Kőpadozatú, biztos: de tántorgó tengert!
Zöld-bíbor égtől pirosra
Festett ember-örvények hullámlanak,*

*Tátonganak, a rendkívüli estben, -
Soha ilyen estét, zöld, bíbor eget!
Hogy hunyorog, nevet
A tengerek vidám bolyongójára,
Pajkosan, vén-rókásan,
Mint valami vidám baziliszkusz,
A nagy felhőben, a forró hullámok fölött,
A sokhangú csábításoktól
Lázás szívét torkig dobogtató
Új odysseusi bolyongóra
Vidám
Vörös, nagy, tátongó szájjal hogy nevet!*

(Új Odysseus)

Hogyan fogadta a sajtó ezt a könyvet, jóformán nem is emlékszem a már idézett Fenyő-íráson kívül. Nagyon-nagyon zűrös volt az életem akkoriban; külföldre való visszavonulásom, meg-lehetős terméketlenségbe való húzódásom, az irodalmi életből való kiesésem nagyon visszavetett. Az első könyvemmel való lendületes szereplés után elkezdődött egy egészen más korszakom; túl nagy, elemi hatalmak - egy költői keretbe nem foglalható -, szenvedélyek birkóztak a lírámmal, lelkivilágom hovatovább hasonlított valami Szaharához, amely fojtott, meddő poklokban engem lassan gyötörve ég...

*Fehéren izzanak a vágyak,
Iszonyatosan, dühödötten
Lángolnak bennem az érzések,
A velőmben különös tűz dúl,
Mint meggyulladt ruha a testen,
Lángol a bőröm is: kínomban
Futok, rohanok és megállok,
És olykor szinte elfulladva, -
Mintha láva akarna folyni
Belőlem ki, egész belsőmmel, -
Nyögök a föld felé hajolva:
S kifejezhetetlen érzések
Túlsága nyelvemen dadogva
Forog, forog: a kintől tömötten
S meg nem könnyülve futok újra,
Nyögve, nyögve egész lelkemben,
Remegő lábbal, izzadt háttal,
Halált érezve minden percben!*

(Fehéren izzanak a vágyak)

A honiak sikereiről hallva messziről, éreztem, hogy tönkrementem. Mennyit tud ártani alkotó férfinak - szándéktalanul is - a nő, ha belemélyeszi az érzékek kusza, szívó világába, meg-feszítve erőit egy terméketlen, álboldog zsibbadásban! Hogyan is írtam meg ezt az érzést a **Gyűlöletes nekem a szépség** című versemben?

*Gyűlöletes nekem a szépség
Nőkben, tájakban és mindenben,
Mert a magambaborulás mély
Biztonságától elvon engem -*

*És szövetségben áll a lelkem
Egy része és e csaló dolgok:
Másik a mélység-vágyé s köztük
Futok, megtérek, sírok, bomlok.*

*A szép ellensége a mélynek,
Ezerféle a szépnek arca
S ha meg is állapodok egynél,
Jön a másik és túlvét rajta -
S míg bárgyún visz a játék: lágy, bús
Méltatlanság-érzés kél bennem,
Önszánás, vágy, másik magamért,
Kitől magamat elvesztettem.*

*Én gyűlölök minden szépséget,
A szépség útján nincs megállás.
Csak a meghatottan lemondó
Magambahullásban van áldás -
És csak büntetésből idéztek
Erre a földre annyi szépet,
Hogy csalón - és megfoghatlanul
Még pokolabb legyen az élet!*

...A nővel mindig baj van: az el nem érés gyötreme - az elért elsenyveszt. Milyen poklok pokla a férfinak a vágy! A legnagyobb értő és szenvedő, Shakespeare megírta ezt a 152. szonettjében, amelyet azonban hadd ne idézzek most.

Mennyit gyöttrődtem, ha a nőt el nem értem - és mennyit gyöttrődtem, ha elértem... Azt hiszem, a természetem érzékibb, mint sokaké. Hiszem és bizonyos vagyok benne, hogy a szerelem menny és pokol. Egész múltamon az állandó égés vihara érzik. Azért, amit vágytam vagy kaptam, túlon túl megfizettem én.

No, de ne rostokoljunk a **Falevelekre írd** kötetnél, amely - talán egyet kivéve - leggyengébb könyvem. A **Lihegő erdők**-hez képest amolyan pótlásnak vehető.

A könyv címadó verse annak idején sebet ütött atyai pártfogóm, Mikes Lajos szívére. Akkor még az *Est*-lapok szerkesztőségében dolgoztam, mellette, a berlini idők előtt. Mikor a **Falevelekre írd** című versemet elolvasta, jóságos, bölcs-szigorú arcán fájdalmas mosollyal tette le az asztalra, a vers utolsó sorát ismételve: „A költőnek megértője, barátja, - Híve, segítője nincs senkise!” - Hát hogy mondhatja ezt? Hát én mi vagyok? A vers szép, de nem közlöm, mert a benne foglalt nem igaz. - (Nem is ő közölte, hanem a fentiek tudatában odaadtam a **Magyar-ság**-nak.) Amikor megjelent ott, azt kérdezte, a legkisebb harag nélkül: - Olvastam szép versét. Nos, mennyit kapott érte? - Tíz pengőt - mondtam neki, röstelkedve. - És mennyit kapott érte tőlem? - Negyven pengőt - feleltem halkan. (Mert azért Mikes kifizette a verset.)

De hadd mondok el a vers keletkezésének körülményeit. 1929 körül volt, még a berlini utam előtt; mentem az Andrássy úton (a Munkácsy Mihály utca 37-ben laktam akkor, még első feleségemmel, a felejthetetlen, áldott Ilussal, akit hűtlenül elhagytam, elhagytam egy másikért...), maradjunk azonban a versnél, amivel kezdtem ezt a históriát. Mentem az utcán és nagyon szomorú voltam. Úgy éreztem, hogy mindenki rossz hozzám - persze, Mikes is.

Olyan szomorú voltam, hogy ott az éjszakai utcán, hazafelé menet, hullottak a könnyeim - mindehhez hozzájárult, hogy szerelmes voltam, s eme állapot miatt lelkipurdalás is gyötört. Ebben a helyzetemben írtam ezt a bánatos és igazságtalan verset.

Amiután a szóban forgó „reménytelen” szerelmemmel, Kláriver, a későbbi második feleségemmel, Ilustól Berlinbe szöktem (Isten bocsásson meg nekem Ilus miatt is, nekem nyomorultnak, ami történt velem és körülöttem akkor, 1929-ben, 1929 után!) - Osvát Ernő után röviddel, 1930. augusztus 19-én Bécsben meghalt Mikes Lajos is, valójában egyetlen pártfogóm, úgy, hogy egyre inkább magamra maradtam: - s igaza lett az igazságtalan versnek.

...A nővé idővel egyre nő bennem, fájdalmasan Ilus alakja; ezért éreztem, amikor az életemmel számat vető *Végtelen menet* című könyvemet írtam, hogy abban még egyszer meg kell írnom őt is:

- - őt, kivel sorsaink kapcsolódtak

Elsőbb (elvitt utam majd azután):

Kihez első verseim írva, kezdtem,

S révén karolt fel jó Mikes apám -

S nem volt, ki úgy megértsen, asszony, egy sem,

Ha rágondolok - én boldogtalan -

És nyögök, múltamtól még annyi sebben -

S még sírját se láttam - (óh messzi van),

Nyomorult zűrben tengtem oly sokáig

S baj volt köröttem, csak bizonytalan;

S a lét suhant, egy év miként a másik,

S már maga is mint álom lett - s a sok

Év s év bozótjából a sír se látszik,

S száz átrohant halál közt még nyomok

Se őrzik tán: de itt vagy - élve - bennem -

Ilus, - és hűn őrizlek, míg vagyok.

S ha a lélek és mű őrző kapocs itten,

Ki elindított - (és, ha él, ha hat

E név): - Te és Mikes tették, ti ketten.

De dúl időnk, nyoma ha fennmarad

E forrongó s izgalmas mai bolynak,

S mindenhol csak az enyészet arat

S minden fölött a dolgok összefolynak,

(Érthetetlen, nagy játék a világ) -

S mi felnyúlik mélyén e siralomnak

S túlér ezer s víg s bús komédiát:

Az, amit írsz; több van egy röpke rímbe

S világok omlásán játszva fut át, -

(Mint szikra égő háztetőn túl ing fenn,

S mi ottan ég, a szikra-láng örök,

Rég-por-szüelője fölött ragyog itten -

Legszebb csoda, mit szült e földi rög!)

Örökké él az, ki a versben él:

„Első múzsám”: élsz így korok fölött,

S jeletlen is: szebb minden többinél!

Tele vagyok bűnnel - és talán jóként elkönnyvelhető tettekkel, amelyeket bárcsak javamra írnának majdan azon a másik világon, a szörnyű butaságok ellenében, amiket elkövettem, s miknek „áldásaiban”, ártatlanon is, mások is részesültek. Mert a nők hozzám általában jók voltak, de én voltam rossz mindenkihez; amiket sommázva, megfogadom, hogy ezután úgy élek, az okos, bölcs, szemrebbenésük hatását is józanul kiszámító emberek magatartása szerint!... Mea culpa... mea maxima culpa!...

...Ha van köröttem e pillanatban valami - a fogadalmakat rácsapott kézzel hitelesítő - szellem: íme, fogadalmamat szentesítse hamar, amielőtt az állhatatlan perc másfelé vinne a szent fogadalomtól.

(Ó, okos, okos egyházi férfiú volt az, aki az egyént magába fordító gyónás bölcs intézményét kitalálta, s mellé a bűnbánatot, a paptól ránk szózott penitenciával körülvéve. Aminthogy nem kevésbé okos férfiú volt, aki a lélekbemarkoló gyónás intézményéhez hasonlóan: bölcsen megteremtette - fűbe-fába kapaszkodó, önmentő hazudozásaink után - a bátor, sokak előtt vétkeinkkel szembenéző, nyílt önkritikát!)

Hogy megkönnyebbültem, íme, amint gyarlóságaimat belátva, egy egész világ előtt - (hány olvasót is tesz vajon ki ez?) - eme önkritikát gyakoroltam! És most rátérhetek az **Utóhang** című könyvemre, amiután múltam bűneitől tisztára mosdva (ha a gyónás és önkritika intézménye nem hazudik) állok itt, líráim regényét írva, eme következő könyvem előtt.

„UTÓHANG”

1931-ben adattam ki a **Falevelekre írd** című könyvemet, talán azért is olyan sietve, hogy valami pénzhez jussak, de még a következő tavasz is az Unter den Lindenen ért:

*Tavasz, mikor az Unter den Lindenen
Ért vérlobbanásos erőd!
Színes fényben, fák cikk-cakkjai között
Dőzsöltem reklámok előtt;
Nők illata, mint forró pillangó, szállt
És a túlfűtött terek
Között az élet szép örületétől
Ödöngtem, mint a beteg.*

*Mert, - a falu mohó fia, - szeretem
Én a buja városokat,
Mik rakva vannak mindennel, amitől
Gyúladni érzem agyamat.
A finom, ínycsípő levegőben a
Különös, mondhatlan elem -
Hogy érzem, a szívem felemelkedik
S a nagy élet van jelen.*

*Óh igen, ez volt: Berlin és a tavasz,
Reklám, transzparens rikitott;
Karcsú nők, fjordok és égszínű hegyek
S mentek ott álom-hajók -
És nevek, amiktől összefut az íz
A számban s modern színek:
Az egész tájék új volt, oly kitalált,
Bársonyos barna-meleg.*

*És mellettem, igen, nők lebbentek el,
Exotikus szitakötők -
És elgondoltam csodálva: Istenem,
Milyen hústalan, furcsa nők,
Csupa árnyék és fény és remegés a
Ruhák virágszárnya alatt -
Óh, távol volt itt, távol a szerelem,
Csak vágy volt s bús ámulat!*

*Valahogy odaadják ezek is a
Kezüket valakinek,
Van olyan ember, igen: oh, mennyi szép,
Mi az enyém nem lehet!
Óh, csak ne kelj fel szívemben, vágy, - minek
Szólnál, hisz úgyis tudom:
Óh, gazdag, gazdag, nagy a világ: és az
Enyém csak a fájdalom.*

*De az ég elhozza kék szelét, ami
Elviszi majd e csónakot,
Mely én vagyok, forró tájra, milyet a
Színes reklám rikitott: -
Karcsú nők, fjordok, álmom-hajók s a rőt
Bóják ultramarin vizen,
Oh messze vannak, messze tőlem: vajjon
Vannak-e? - Nem is hiszem.*

S még szemem előtt annak a régi berlini kávéháznak zűrös, mintegy magából kikelt tömegei, izgatott irodalmárok egymás szájából kapva ki a szót, saját mondanivalójuk fontosságától türelmetlenül... A szokott kávéház, csak egy kicsit még türelmetlenebb emberekkel: irodalmi kávéház; ha zajos is, de jólesik, ahogyan innen, a messzi negyvenegynéhány esztendővel visszafelé, látványába merülök. Akivel ülök, német író, Alexander von Sacher-Masoch; még itt Pesten, Körös Andor - azóta méltatlanul elfelejtett - író barátom révén ismerkedtem meg vele. Szöke, ideges, élénk arcminikájú ember, egy német költőpálya menetét sorolja, magyarázza. Van neki egy katalógusa, az összes folyóiratokkal, napilapokkal; időnként végigfut a lapok listáján, kimásolja az oda szándékolts verset, és elküldi ajánlva, felajánlja közlésre. A válasz föltétlenül mindig megjön, a lap mindig megköszöni és értesíti, hogy leköszli-e, vagy nem. Körülbelül húsznak küldte el a verset; goromba szerkesztői szeszély a lap részéről: kellemetlen változás akkor sem történik a költő kis üzemében. A versek állandóan mennek, a pénzek állandóan jönnek; Sacher-Masoch nagyon jó közepes, de állandóan futó költő, játékszerrel megkeresi a maga márkáit, felesége és családja van. Kényelmes életmenetét kissé irigyelve nézem; kedvet kapok rá, hogy magam is írjak, nagyon felgyülemlettek a dolgok a hallgatásban.

Magyarországra gondolok, ahol mindenfélét történnek, és sok keserű dolgot regisztrálok magamban. Olyan a hangulatom, hogy - gondolatban - már mindenhez valami utóhangot függesztek. Vágy támad bennem, hogy egy hosszú valamit írjak, amiben minden benne lesz, az otthoni disszonanciák és az egész világ. A legújabb örületekkel, otthon - és itt Németországban is; és hiába mímeli nekem a megelégedést ez a költő, akinek könnyű, mert nem zsidó. Én sem vagyok az, igaz, de olyan jelenségeket látok, hallok, amik engem bántanak, hiszen tudom, érzem, hogy másoknál érzékenyebb vagyok. De a szerencse elküldi a megoldást e szenvedésre, ami viszont az, hogy írni, írni... Íme, a kötet, a készülő kötet invocációja:

*Vakító, fülledt, dús versháló,
Mibe éjem, napom beszöve,
Életem, álmom, lelkem, vágyam:
Fogózz vérembe és velőmbe:
Fonj keresztül-kasul be engem,
Hogy szövetedben elbénuljak,
Megvakuljak és kimerüljek,
Önzsongásomba belefüljek;
Kavargó, szított kábulatban
Bonyolódjak boldog zavarba,
Hogy ne férjen hozzám a dolgok
Vérző réme, szürke hatalma.
Légy teljesen te urrá bennem,
Hagyj színeidbe feloldódnom,
Kábító, hazug, hajszozt lázban
Zárd el a nagy Sorstól a sorsom;*

*Hajszálnyi rést se hagyva bennem,
Erőt, hangot, hajszálnyi kedvet,
Amelyben útja nyílna másnak,
Mint e színes önkívületnek,
Mint e lázas, külön világnak
Az őrző föld-szédületben;
Óh, lelkem hálóvá szőtt forró
Mentsvára, vers, te ments meg engem:
Nem érdekel, fűt, nem kell semmi,
Minden, mi van, kínoz és éget -
Szeretnék nem tudni, nem lenni,
Beteg vagyok, fáj, fáj az élet.*

(Versek hálójában)

Ilyen körülmények között, ilyen hangulatban született meg az **Utóhang**. Ez a könyv mintha egy hosszú pihenésből való előreugrás volna magamtól. Tökéletesen más, mint két előző könyvem; elfordulás, még a formát érve is, előző magamtól. Megváltozott a korral való szembenállásom is: már határozott a korral szemben álló világnézetben. Az **Utóhang** egész költészetemben fordulatot jelent. E könyv tartalmazza legőszintebben mindazt, ami vagyok.

Az **Utóhang** végül is 1935-ben jelent meg. Egyetlen példányom sem maradt meg sorsom megpróbáltatásai folytán a birtokomban, mint annyi más könyvemből sem. Ezt a kötetet, amelyet most lapozgatok, az antikváriumból szerezte meg a feleségem nemrég. Szép, vászonba kötött könyv, benne egy dedikációm, amelyet elolvasva, meglepődve kérdezem magamban, kinek írhattam ezt? Dátum: 1936. aug. 2. „Írénkének, a drága, kedves asszonynak és jó barátoknak, finom, szépségekkel teli lelke iránti nagy, hálás szeretettel”... Milyen kár, hogy ma már nem tudnám megmondani, ki volt az, akinek ezt a dedikációt írtam, elfelejtettem; a dedikáció hangjából ítélve, valaki nekem nagyon kedves nő lehetett, aki valószínű, hogy elpusztulhatott a rákövetkező idők viharában.

Mi van ebben az **Utóhang**-ban, amely - az előzőkhöz képest - mindentől megkülönbözteti? És ami miatt oly egészen a magaménak vallom?

Gaál Gábor - akinek oly nagy szerepe lett aztán költői magamratalálásomban az **Utóhang** megjelenése után -, amikor 1946-ban személyesen találkoztunk, tréfásan megkérdezte tőlem, miért írtam az **Utóhang** három nagy versét (**November végén, Az Éjszaka dalai, Utóhang**) a világ három legnehezebb versformájában (szonett, terzina, stanza). - Azt válaszoltam: - Ezáltal akartam megküzdeni a teljesen meglazult formafegyelem ellen, hogy a formaszigorításra példát nyújtsak. - Ez nagyon merész játék, hadd tegyem hozzá, avval a kockázattal, hogy a költő a mondanivalóját ki se várja - különösen a stanzánál áll fenn a veszély, hogy a vers felpuffad a belekényszerített muszáj-anyagtól, hogy az a verset, a forma igájában, kitöltse. Utólag mondván, birkóztam én is ilyesmivel sokat, s ha a győzelemben biztos lettem volna, talán nem lépek új küzdelembe a formával a mostanában írt **Végtelen menet**-ben, amelyet szintén terzinában írtam. Szeretem a formát nagyon, a vers alapvető lényegének tartom. A tuskófülűeknek kár ezt mondanod, akik összetévesztik alakatlan ordibálásukat a modernnel.

Írtam tehát ezeket a hatalmas versfolyamokat, nem is érzékelve már életem akkori bizonytalanságát és nyomorúságát, írtam valami olyan lázban, amilyent azóta is csak ritkán éreztem:

- - *Olyan lázában égve forrok
 Álmoktól siket lelkemnek, hogy itt nem*

*Kívánok már semmit, csak hogy kitárjam
 Belsőm: mint ki magával állva szemben
 Leszámol, - s mintha pusztai határban*

*Üvölteném szavam: semmit se várok!
 Mert mit adhatnak e téboly-ziláltan
 Vak kor emberei az ócsárlott*

*Költőnek, mi üszkös sebei foltját,
 Keserűségét oldja? Szépre váltott
 Szavunk nem ér el - s rendelt furcsa sorsát*

*Utamnak nem másítja semmi. Tépett
 Lelkem s bensőmben egy olyan lázasság
 Van, mint kiben az elfutó vad élet*

*Végső-szörnyűt lobban! - Így lángú lélek
 Terhével, mint az enyém, itten élni
 Nem is lehet soká: a láng hevének*

*Tápjá vérem s minden percem emészt
 Olthatlanul! Olyan hőre szítottak
 Mely lobbal ég! - és mint a bajt vad érzi:*

*Lelkem egy mondhatlan végű sorsnak
 Érzésén szorong: - egy rossz, nem tudom, mi,
 Közelg; - -*

- írtam, valami iszonyú eljövendők mind gyötrőbb előérzetében;

- - *lelkem a mélyben
 Bennem indulóját a leveleknek*

*Reszketi: mik fült, szélnélküli légben,
 Egyszerre, érthetetlenül, örülten
 Beszélni kezdenek: mikor az égen*

*Ép még a kék s a Nap tűztől színülten
 Áll még - -*

(Az Éjszaka dalai, VI.)

És a versek megszülettek, keményen, dacosan emelve fejüket a visszhangtalanságba, amely akkor körülvette őket. A kor, a levegőtlenység rosszabb volt, mint valaha; ez volt az az idő, amikor a költők szellemi szükségmunkára kényszerültek, mint magam is, Berlinből való visszatérésem után; ez volt az az idő, amelyben, egy bódult rohamban, József Attila halálos találkozáját intézte a vonattal. Ami ezeket az időket illeti, mindezt elmondtam már a **Felkavart világ**-ban. Nem akarom szaporítani a szót, de - érzésem szerint - valóban válságba jutottam akkor, akár megírtam már ezt a helyzetet, akár nem. Ezt a néma küzdelmet tanúsítják az **Utóhang** versei: a ciklusok minden verse ezt tanúsítja.

Bizonyosnak veszem - s egy *még élő* emberről lévén szó, nem is lehet másképpen -, hogy e dolgokról, helyzetről szóló vallomásaimat akkoriban nem is vették komolyan, különben nem hagytak volna annyira magamra, felelős, sokat tehető, versekből érteni tudó írók! S még -

egyelőre - versekben lefolyó küzdelmekről, súlyos vajúdasokról volt szó ama napjainkban: reménytelenségről a világban és egyéni sorsomban, amelyből nincs kiút, csak egy - Legalább is ezt hiszi ilyenkor az ember, és ilyenkor történnek jóvátehetetlenek is, ha a sors majdnem mindig bekövetkező új lépését nem várja meg az ember.

Én megvártam; és a nagy rejtélyes Valaki, aki a sötét vagy világos kockákat irányítja, hirtelen taktikát változtatott. Az ember az irtózatossá, megsemmisítőnek érzett hullámok lecsapása előtt a viharzó vizen hunyja le, aztán óvatosan nyissa ki a szemét, s meglepődve látja, hogy a bősziült hullámok keresztülvágtattak.

Ez volt az én esetem és az *Utóhang* regénye.

Legbelsőbb érzéseim szerint egyik legfontosabb könyvem volt ez; sokoldalúsága, sokféle ágazása engem magamat is zavarba ejt. Sokféle forma, hang, ha lapozok benne; magam csodálkozom, hogyan fér el mindez ebben az összevissza 102 oldalas könyvben? Sűrű, összeszövődött versekről van szó, gondolatszövevényekről, egy fejtetőre állított világról, alattunk remegő mélységekről, hol minden fenyegetve zúg, morajlik, s aminek kimenetelét egy kitört viharú korszak hozza meg (s amire hasztalan keresünk magyarázatot): - magam is félve nyúlok e kötethez.

Ez a könyv, illetve valójában ennek a visszhangja fordított el az előbbi stagnálástól, mert abban éltem. Tulajdonképpen Méliusz kritikája volt az, amely az elkötelezett, a visszamaradottság ellen harcoló irodalom, az üres epigonharsogástól távol álló szocialista líra felé fordított mindenestől. -

Amikor a *November végén* elkészült, elküldtem Babitsnak, egyrészt, hogy már említett, keserves helyzetemen s az életemben beállott vákuumon enyhítsek; másrészt, hogy a köztünk levő szakadékot években és józanságban gyarapodván - most már áthidaljam, mégpedig a legillőbb módon, új műveimmel. Babits, a *Nyugat* akkori egyik szerkesztője, társával, Gellért Oszkárral, lapot íratott nekem, hogy keressem fel Attila utcai lakásán. Babits igen nyájasan fogadott, kedves, régi módján azt mondta, a versek nagyon tetszettek neki. - Éppen méregettük Gellért Oszkárral - mondta -, hogyan helyezzük el a huszonöt szonettet a lapban? - Hazamentem, és természetesen vártam, hogy a versciklus megjelenjen. A *November végén*-ből azonban egy sor sem jelent meg a *Nyugat*-ban.

Gondoltam, megmutatom, hogy nem vagyok megsértve, és elküldtem a *Nyugat*-hoz az *Utóhang*-ot is. Újra hívatott Babits. Mikor beléptem szobájába, Babits ott állt az asztal mellett, kezét nyújtotta, és azt mondta nekem (szórol szóra idézem; az ilyesmit, ilyen valakitől, az ember nem felejt el): - Gratulálok. A versek hatalmasak. - Nem kérdeztem, hogy mi lett a *November végén*-nel, mit sok héttel előbb szintén elismerően fogadott. A versekből azonban ismét nem jelent meg egy sor sem. Az akkori szokás szerint megalkudtam aztán egy kis nyomdával, hogy verseimet kinyomja. Megírtam már ezeket a dolgokat, de újra el kellett mondanom, hogy megértsék, mi is vett körül engem azokban az esztendőben.

Új könyvemet, ahogy mondani szokták, nagyon szépen fogadta a kritika. Lelkes bírálatok jutnak eszembe, sokszor az író neve nélkül... A hanyag és nemtörődöm emberek baja, végzete az enyém. Hanyag vagyok, így adta Isten, és ez baj, gyarlóság, s hiába mosolygom le a sok röghöz tapadó embert, aki reszketve kuporgat ringy-rongyot, mintha valami végítéletnél kellene előrántani tanúnak, amin múlik aztán az égi üdvösség. Én keveset őriztem meg a múltból, kevés kéziratot, kritikát; leveleket is alig, s be sokszor megszenvedtem ezért a nagyvonalúságért! No, de itt vannak a versek; be jó, hogy ki vannak nyomtatva, nincsen egy gyarló ember emlékezetére, rendszeretetére bízva megmaradásuk. Ha az én megőrző buzgalmamra volna bízva: valamely ősi szemétdombon hányódna a káldeusoktól fogva nem tudom kicsodáig, az egész világirodalom.

Be jó, Istenem (s most rájövök bizony), hogy irodalmárok és könyvtárosok is vannak, akik mindent megőriznek, X-től Y költeményéig; minden szemetet is. Hála nekik például, hogy ma is módunk van olvasni Kuliffay Ede költeményeit (őt, akit Rákosi Jenő Ady fölött emlegetett) - és hála az irodalom megőrző képességének, akik megőrzik, Kuliffayval együtt, verseimet a feledés méltatlan porától, mert nézetem szerint nincs szomorúbb, mint írni, írni - és névtelenül alámerülni, és nem kerülni bele a lexikonba, ha csak magunk nem írunk magunkról, mint példám mutatná a rosszmájúság mértéke szerint. S ha nem számítanánk a *művet* alapul, ami mégis itt van - bár újból és újból felteszem a kérdést, mint akkor:

*Ilyen világban itt mit is akarsz te,
Óh, Vers! Nyári madár árva sírása
Az őszi dombon; ittfeledt virága
Egy zengő évnek, hogy már messze, messze!
Köröskörül már érzem, dideregve,
A szálló csöndet, s egy érzés vad árnya
Lep meg: tán a végsők vagyunk, kik árva
Szépségálmunkat sírjuk itt a versbe!
Tán mi vagyunk itt az utolsó költők -
Utolsó szárnyasai a lezörgött
Emberi nyárnak: s elmúlik az ének;
Vagy fognak énekelni még, de csak mint
Téli tücsök zenéje, hogy, mi van kint:
Mélyebb legyen még érzése a télnek!*

(November végén, XII.)

De a versek megszülettek, sőt a róluk szóló kritikákat is megírták, s hála a megőrző irodalmárok segítőkészségének: el is érhetők e rég elsüllyedtnék hitt írások, hogy e méltatások idézésével az *Utóhang* sikereit feldíszítsem.

Hadd írjak ide például néhány sort a *Toll*-beli, már említett s most nekem oly jól jövő méltatásból, amelyet Komlós Aladár írt az *Utóhang*-ról:

„Eret kellene vágni e vérbő lírán... A versek színe sötétbíbor, hangjában elégikus rezignáció és az óda fensége, képei elragadó merészségével és erejével kortársai közül senki sem veheti fel a versenyt. A könyvből a nagyság lehelete csap ki: Fodor szereti a klasszikusok-megszentelte formákat, s tragikus pátosza Adyra, Vajda Jánosra és a Bibliára emlékeztet. De nem a dekadens, nem is a politizáló Adyra, hanem a *Halottak élen* költőjére, s nem az Evangélium édességére, hanem az Ótestamentum monumentális zordonságára. A kevés új magyar lírikus egyike, aki nem osztályköltő, hanem nagy, örök tárgyakhoz nyúl. Két fő témája: a szépség (s számára fő megtestesítője a természet), s a kor, mely aljasságában és kicsiségében nem érti meg azt. Így ez is mégis, akart korszerűtlensége ellenére, korszerű költészet, s olyan oldalról világítja meg napjainkat, mint egyik fiatal költőnk sem. Fodor komor, mazochista göggel, mint megtagadott istenek papja, néz el a gyakorlatias, pigmeus nép győzelme fölött. Ha úgy tetszik, hát ő is pártköltő: pártja a szellem és a szépség. Hiányzik új líránkból ez a magatartás...”

Vagy mennyire megértette Féja Géza az *Utóhang* költőjét, akiről így írt a felvidéken megjelenő *Magyar Írás*-ban:

„Az új lírai nemzedékben Erdélyi és Szabó Lőrinc után bontakozott ki. Az első hónapokban komoly harangzúgás kísérte... Fodor egészen kimaradt az irodalmi életből. A kezdeményező mozgalmak nem írták zászlajukra a nevét. A kritika alig emlegette. Teljesen a magányba fordult, »tisztá« művész lesz olyan mértékben, mint lírikus kortársai közül senki.

Fodor lírikus lett a szó szüzi és eredeti értelmében. A líra számára: gátlások nélküli vallomás és kinyilatkoztatás. Verse minden egyes esetben hősi kísérlet: a lét végső értelmének és törvényeinek összefoglalása. Mintha folyton halál előtti pillanatok suhannának benne, melyek csodálatos időmértékkel, a fény ragyogásával és sietésével villantják a lefolyt élet lényeges és döntő képeit. Nemcsak költészetet teremtett, hanem utánozhatatlan költői magatartást is:

*Örök nagy vívódásban éltem egyre
Külső bajok s belül a Végtelenre
Törő száz vágyamat ért sok kudarc közt:
Hős s szikrázó lélekkel vágyva-vésve
Nagy szók tömbjét, az örök Szép művére
Fordítva életem csak, mint egy eszközt.*

De a »Szép« szolgálata, a l'art pour l'art Fodornál etikai tényező lett. S éppen ezért ez a magatartás mereven szembeállította korával s annak egész értékrendszerével, társadalmi rendjével. A Szép Szolgálata számára: nyugtalan, lobogó, tagadva-teremtő, időszerűtlenségében éppen végtelenül időszerű, állásfoglalásokat végző és állásfoglalásokat követelő...”

És az a gyönyörű a **Válasz**-ban! *Forgács Antal* írta, a kitűnő poéta, aki a náci viharban pusztult el szegény. Abból is idéznék valamit:

„...az olvasó érzi, hogy itt életre-halálra megy minden. Nincs egy perc pihenő, egy pillanatnyi megnyugvás. »Az élet szép örületétől« megszállott költő szakadatlan munkával önmaga legtökéletesebb formáját, tehát önmaga legtökéletesebb ellentétét formázza. Bekapcsolva a legnagyobb feszültség, a leadóállomás teljes intenzitással dolgozik, s most már minden a vevőkészüléken múlik. A vevőkészülék az első percekben ellenáll, membránja nincs szokva ilyen intenzitáshoz, de miután hozzáedződik ehhez a felfokozott hanghoz, minden kis rezdülésre pontosan reagál.

Az örök nyugtalanság, az eksztázis költészete Fodoré, aki »örök nagy vívódásban« anyagával és életével, mindig a legnagyobb dolgok felé veti tekintetét. Nem kedves és behízelgő, nem könnyű, nem dallamos, semmi hangulat, mely magán viselné az élet esetleges voltát, inkább tartózkodó és előkelő, s így sikerül rehabilitálnia a Fenségest, a Titokzatost, a Nagyszerűt. Vajda János óta a magyar lírában az ilyen strófáknak nála van a legnagyobb aranyfedezetük:

*Hegyek, napok, üstökösök,
Lángok, golfok és áramok,
Holdak és göncölszekerek,
Testvéreim ti, itt vagytok!”*

Ilyen értő s rendkívüli elismerést sugárzó írások jelentek meg rólam akkor egymást követően, gondolják csak el, ama súlyos éveim után! De abból a Nihilből, amelyben valósággal már benne éltem, a Méliusz-kritika ragadott ki, s fordított új utam felé, ahogy ezt már korábban

jelezttem is. A dolog úgy kezdődött, hogy *Méliusz József* cikket írt a **Korunk**-ba, Gaál Gábor lapjába, ebbe az igen jelentős erdélyi lapba. Hadd idézzem most ezt az írást, amely életem legsorsdöntőbb kritikájának bizonyult:

„...Fodor máig érkezett költészete azt a széthulló, oszló osztályt idézi, amely tragikus erejű költőjét szükségszerűen önmagába fojtja. Ezzel az osztályzuhanással Fodor homéri küzdelmeket folytat. Az elmúlás elfúló költője ő, aki az utolsó szívdobbanásokat is teljes öntudattal vigyázza. Ezzel azután meg is haladja osztálya lelkületét: nem ön-ámító, a kiút-nélküliség nála tudatos - távol áll a »reformok«-tól -, leszámol azzal az étellel, amely nem volt élet sem a szellem munkása, sem a nép számára. »Semmit sem várok!« - kiáltja - »Mert mit adhatnak e téboly-ziláltan - Vak kor emberei az ócsárlott - Költőnek, mi üszkös sebei foltját - keserűségét oldja?... Tompulva hallom bomladó koromnak zenéjét már« - írja másutt - »sátán-kezeken, karmában van a föld, kufárok, gyilkosok uralják«, határok gonosz árka mögül sunyítva mérik egymást »az ellenség« s a »vad fajönzés durva lángot vet, mint soha... - a tudománynak, ki új sorsnak lehetne büszke apja, megdöbbenő csudái ölni tárnak... S míg kis gyilkosra Isten s emberátok süvölt le és a törvény; nyugton ölhet a nagy... s milliók mezíten - S éhesen rójják a földi utak kálváriáját«. Így, kuszáltan, szertezüllve, úgy, ahogy van, látja Fodor József vilá-gát, amelyben él, és amelynek zavarában természetesen egyetlen biztos pontra sem talál, mit, ha megragadna, önmagát menthetné át egy új világ derengésébe. Fodor Józsefen a korélmény ciklonszerűen viharzik át, és lelkének egyetlen szöglete sem marad feldúlat-lan. Az evezős nélküli részeg hajón bármerre néz, fejtetőn áll minden. Únja a hajszát is lázasan már, csak a megsemmisülést áhítja, amit minden vers, minden gondolatsor mögött idéz. Nincs szilárd pont se földön, sem a transzcendentális világban, sem az énbén: »...a tudat: bús ópium, semmi sem!... csüggedt játék lett a gondolat a csömört rejtő csillagok alatt.« Megveti a szellemet, mit az élet ellen fordít ez a világ. Kiáb-rándulásaiiban minden lelepleződik: Hiába keresi a szépet az idealisztikus magassá-gokban, »holdkórosan... lent bús röghöz kötötte« talál rá. »A sötétben - Állok rémülten én leégett létű térnek üres peremén« - tör fel belőle a rettenet. Valóban. Negyvenedik évéhez közelgőn, egy individualista költői pálya csúcsán fel kell fedeznie, hogy téves volt élete minden csapása, amelyen járt: »Jaj annak, ki a kor ellen küzd! Azért marad-tam itt mindig idegen.« Egyféleképp érti ezt Fodor József: hogy »bandába«, a »röpke hírnek szerelmesei«, a »szajha szellem tányérnyalói« közé nem vegyült soha, fölöttük állt, s a lármában »tökéletesre tört egyedül«. De idegen maradt itt Fodor azért is - ha erről nem is tud, vagy nem is akart eddig tudni -, mert bár látta a hullást a tájon, hol »egy világkornak alkonya... ült az égre: fáradt századok lerombolt, hervadt Napja«, csak önzongásába kíván belefűlni: »Óh lelkem hálóvá szőtt forró Mentsvára, vers, te ments meg engem...« Idegen maradt. Nem érkezett el a polgárság által elárult és elhagyott szellem történelmi kiútjához, amelyre a legnemesebb veretű individualisták - Fodor ezeknek a fajtájához tartozik - példamutatóan reátértek. A Káoszból, amelyből Fodor kétségbeesése kiált, André Gide és Romain Rolland módjára számosan találták meg a kiutat: a szellemi alkotók legjobbjai. »Győződj meg erődről és ifjúságodról« - mondja az újjászületett Gide az *Új táplálékok*-ban. Álljon Fodor József halálérzetével szemben az új Gide lényege: »Szükségem van mindenki boldogságára, mert csak így válhatok magam is boldoggá!« - Mert mi a Fodor József halálérzete? - Ennek az új embert formáló boldogságvágynak a hiánya. Az egyén viszont abban az erkölcsi felelősségben formálódik újjá és emberivé, amely a zavaros világ megváltoztatásának szolgálatában áll. Fodor önértékelése precíz és tiszta: »...e magas homlokú versek nyugodtan állnak«, mondja minden joggal saját költészetére, »míg körül a feslett vásárnak izzadt lármái zihálnak«. - »Gyűlölöm a lángom« - mondja *Vásár* című versében - »mily kietlen - Bús

közbe foly...« Nos, a költőn áll, hogy megtegye azt az ugrást, amit megtettek korunk legjobbjai és művészete, tudása, lelkiismerete nem kényszerül többé árva önmagába, hanem egy világ ragadja magával: a nép. A nép, kinek fekete sorsát mindannyiszor felérzi, amikor az önmaga üzött és elhagyatott költővoltára tapint. De íme, mit mond Fodor borult költészetén átderengő **Feltámadás** című versében: »Óh roppant év, piros-arcú óriás kezdet, - Viharod zúdulva fújja lelkemről az ó-port. - Csírás, telt, de csupasz a lelkem még, nem termett s égett, - Most akarok kezdeni, élni, március vagyok én is!... « Ez a március gyökeres megújulás vállalását jelenti. Roppant kötelesség ez, és Fodor az a magyar költő, aki roppant kötelességek viselésére nemcsak képes, hanem hivatott is.”

Eddig az az írás, amely mintha felnyitotta volna a szememet. Nem kevesebbet mondott nekem, mint azt, hogy egy olyan valakinek, mint az **Utóhang** költője, nem merülhet ki az egész tevékenysége a világ, a kor visszasságainak cséplésében, hanem pozitív módon is állást kell foglalnia egy jobb, egy új rend, a világ megváltoztatása mellett, harcolnia kell egy más világért, amelyben az ember nem magánérdekek kiszolgáltatottja többé; vallania kell, hogy a világban uralkodó rend nem megváltoztathatatlan, valamilyen isteni elrendelésből lett konstrukció, de olyan valami, amin változtatni lehet és kell - erre hívta fel a figyelmemet a **Korunk** cikke, így rögződött egy életre emlékezetemben -, amely *után* ars poeticám jelentősen megváltozott.

E kritika olvasása után léptem levelezési viszonyba a **Korunk** szerkesztőjével, találkoztam is vele. A lap megszűnéséig munkatársa is lettem aztán a **Korunk**-nak (egy kimutatás szerint a legtöbb verssel szerepeltem benne); a **Gondolat**-tal is kapcsolatot teremtettem, Vértess lapjával.

Rövidesen elküldtem a **Kerti idill** című verset a **Korunk**-nak, amelynek szerény címét szándékosan választottam. Nem más ez a vers, mint az 1925-ben írt s aztán a **Lihegő erdők**-ben is megjelent **A paradicsomok és a kert**, amelynek megírására valóban csupán a Budafokon akkor bérelt kertemben dagadozó őszi paradicsomok látványa inspirált. Később, legnagyobb csudálkozásomra, szavalni kezdték ezt a verset munkás-összejöveteleken, így például Baló Elemér is szavalt a MÉMOSZ-székházban; felfigyeltek a versben ott rejtőző allegóriára, aztán, sajnos a rendőrség is, volt úgy, hogy betiltották. Amikor a **Korunk**-nak elküldtem, már tudatosan vállaltam a vers mondanivalóját: „Körül a növény-népség - Sorvad a földre dülve, - Kiszítták minden vérért, - De ők, rátelepülve, - Csak szíjják egyre jobban; - Csonttá, vázzá fakult a kert - Csak az ő arcuk dagad, lobban.”

Mondom, új, értelmesebb, lelkesítő világ nyílt meg előttem. Valami olyasmit éreztem, mint az, aki nagyot rúgva, idejében kiugrik, hogy az összeroppanó, korhadt épület, amelyben élt, ne rántsa magával. Új világ felé megyek, az új idők hangja akarok lenni - jól emlékszem, ilyesmit írtam a hazatalálás örömeivel Méliusznak. Az individualizmus meddő kétségbeeséseiből kikeveredve új, harcra utat láttam magam előtt, éreztem, sohasem volt nagyobb dolog költőnek lenni, mint most; az, hogy a **Korunk** Erdélyben jelent meg, s így szülőházamban is olvassák majd írásaimat, külön jelentőséggel bírt számomra.

Az első új versem, amely a **Korunk**-ban megjelent: **Költő, hozzád szólok!** - A költő: korábbi magam - az, aki az **Utóhang**-ot írta...

*Iránytalan kor! Cél kell most s nem a
Napokban s önmagába elveszett
Jajja; rettentő, mi rád vár: s a ma
Akit elküldött: jobb, ha szétreped
Hang nélkül, mintha kürtje új hitet
Nem zúg!*

*Jaj, ha a rossz percek, s nyűtt idegek
Győzik erőd! Tudd meg, az Elhívott
Nem en-sorsában él csak; s hő s hideg,
Baj: edző fürdő érc-akaratom
Élének;*

*Fel! légy a kor zászlója! Míg az éj
Tart, tündököl a fény! Mi egyedül
Fűt: az Igaz legyen, s egy szenvedély:
A szabadság! Valld rettenthetetlenül,
Ha kígyót fon huroknak, s börtönül
Poklot izzít a Kény!*

*Az idő erjed, s mélyiben a vad
Robbanás érik; harc jön, amilyet
Nem élt élő! Az éj s fény összecsap
Egy tűzontó, végső eszeveszett
Lázban: és minden szód a sereget
Növelheti, mely a szent síkra fel
Serken. - S el hogy bírod a holt szemek
Vádját, ha veszt a Jó! Vagy győzve kel
Ujjongó szava: s te ottan nem leszel?!*

1936 júniusában jelent meg ez a versem a **Korunk**-ban, amely azonban már a következő kötetemhez tartozik.

„ÖSSZHANG NÉLKÜL”

Ha az ember hibásan gombolkozik, szépen előlről kezdve rángathatja magán a ruhát; a legbanálisabb apróságokon is törvényszerűség uralkodik.

Hányszor téptem magamon a rossz gombolást, hogy a meg nem felelő helyen kibújjak; s a dolgot minden rángatásra még csak bonyolító, önfejű erőszak nem engedett, míg nem csináltam mindent végig előlről: és így a szándékolt kényelmesség többször csináltatta végig ugyanazt a dolgot velem, amíg, fogvicsoritva, saját káromon el nem sajátítottam az élethez szükséges bölcsességet. A kabátok törvénye a szabályok megtartására így kényszerített.

Ezek szép példázatok ugyan, de arra jók, hogy rájöttünk: az élet nem költészet, ahol szeszélyünk szerint gomboljuk akár a nadrágot is a kabát helyett.

Sok mindent megtanultam én is lassanként, mint az *Összhang nélkül* példája mutatja, mely egy egész könyvnyi „összhang nélküli” állapotot tükröz a következőkben, de tulajdonképpen nem más, mint szabályok gyűjteménye, harc a végső fokon is egyedül lehetséges életért.

Mondják, hogy jó címeim vannak, de elmondhatom, hogy ezek a címek a végső kétségbeesés szüleményei, mint például az *Összhang nélkül* is, mely cím egy tanácstalanságban leledző állapot kényszerű illusztrációja.

Forgatom az *Összhang nélkül* lapjait, egyik verset a másik után, aztán csüggedten leteszem. A múltak rám zúdulnak: mit kezdhettem akkor a történelemmel?

*Símán meglapul az új lomb alatt
A tavalyi; zöldfoltos hegyeken
Szemem nem látva jár: míg lázamat
Verve izzik az Új Történelem.*

*Vad tettek torony-árja; közhelyek
Unalmává vált tenger őrület
Új s új túlsága: míg már az ideg
Bénul s több rémségnek nem ad helyet.*

*Ki hallja roppant dübörgés örök
Görgésében az új hangfokokat?
Túlkorbácsolt test nem érezve nyög,
Kacaj lesz mindennapos iszonyat.*

*Mint rongy hullt a tegnap nagy álma szét,
Tudás, hit s testvériség szülte jog
Szent trónja: s új isten győztes ügyét
Zengve, ünnepelnek a zsarnokok.*

*Mik ökölszülte fojtás: béke, rend,
Élet: mi árny, élő-holt-sírverem,
Jövő: mi ásító halált jelent,
S új hajnal pírija: ami fürtelem!*

*S még van pár zúg, ahonnan a homályt
Ágyúzza a büszke szellem-erő,
De száz érben robbanásig kiált -
A végpont ez: az utolsó idő!*

(Európa, 1936)

Megértem-e én valóban azokat a napokat? A vissza emlékezőnek álomnak tűnnek szinte. Ahogy itt lapozok, hihetetlennek tűnik, hogy élek, és én a magam valóságában éltem meg azokat. De nem vagyok egyedüli; amiket itt mondok, sokan elmondhatják. Az **Egy költészet története** mind vadabb mezőkbe száguld; amiket mondani akar, mindinkább átalakul rém-regénnyé, s fájdalmas elcsépeltségükben mindezek immár közhelyek -

*Hová jutottunk, hová jutottunk, hogy a
Tudomány és Szép atyjai eszelősek
Lettek, s a világ-ormon álló szellem s ipar
Csak tudós, ravaszabb kufárja az ölésnek!*

(Pythia leveleiről)

Már nem voltam a berlini utcák vándora; az Athenaeumban ültem mint lektor, hiszen elmondtam már mindezeket a **Felkavart világ**-ban - és számomra itt csak az érdekes, ami *költészet*, hiszen ennek történetét írom. Mindenesetre, túl voltam már a „szellemi szükségmunka” megalázó korszakán, kialakult a kapcsolatom a lapokkal is megint, főként a **Korunk**-ba, **Válasz**-ba, a **Népszavá**-ba írtam; már nem egzisztenciális problémáim voltak: egészen mások!

Én szegény fejem, még erről csak írni is, e nehéz napokkal együtt - egyre mind nehezebb s nehezebb!... Még emlékezve is, mind reménytelenebb versenyt futni a múltakkal.

A földön háború kezdődött, háború... És a verseknek alapmotívuma még sokáig ez lesz, ez lesz -

*Magányos dalodnak mi haszna? Lángol,
Reng a világ; s százarcú bomladék
Fölött vak, téboly-szállta rohanás forr,
A szép, nagy, jó hangját ki hallja még? -
Amíg lehet, álljon mégis a lánc-sor,
Szóljon a Jó, bár meddő tűzzel ég:
Tanúul híva az isteneket:
Némán: hogy nem tesz másként, mint tehet.*

(Összhang nélkül, 8. vers)

Az **Összhang nélkül** az **Utóhang** költői álláspontján van, annak pesszimizmusa nélkül. Az **Utóhang** megállapítja a tényeket bús-keserűn, az **Összhang nélkül** bátorítani akar, fejeket fellendíteni, egy csakazértis alapján áll - a megalkuvás, csüggedés ellen! Hiszen jóformán minden versemet akkoriban a **Népszavá**-ba írtam. - A versrovat szerkesztője Bresztovszky Ede volt, Szélpál Árpáddal együtt, aki nagyon megbecsülő cikket írt a **Szocializmus**-ba a verskötetemről:

„A magyar irodalomban ritka, ma különösen egyedülálló az a költői és emberi kiállás, amit Fodor József költészete jelent. Talán éppen ezért találkozunk olyan ritkán verseivel napilapok vagy folyóiratok hasábjain. A határozott állásfoglalás az emberség és szabadság eszméje mellett nehezen talál ma helyet még akkor is, ha olyan költői erővel

nyilatkozik is meg, mint Fodor József verseiben. Talán éppen kiváló tehetsége miatt még nehezebben bocsátják meg neki, hogy egyértelműen elkötelezte magát az emberi szabadság eszméje mellé, és nem tett engedményeket sem divatos jelszavak, sem kézfogható előnyök kedvéért. Nem lett kétkulacos, nem lett képmutató, aki a szabadság batyujában reakciós dugárut csempész. Ahol áll, ott a tiszta, félreérthetetlen meggyőződést képviseli.

Egyedülálló jelenség ma költőtársai között... talán Vörösmartyig kell visszafordulnunk, hogy hangban, erőben, indulatban, költői izzásban hozzá hasonlót találjunk. Még abban is Vörösmartyt juttatja eszünkbe, ahogyan emberi keservét szinte a paroxizmusig hevíti, és így hömpölyögteti magából a remény és reménytelenség, a dac és eksztázis költői áradatát... Költészete túlnőtt napilapok és folyóiratok, a mai magyar költészet béka-nyálas állóvizén. Az **Összhang nélkül** című verskötetben egy nagy költő jelentkezik, akinek költészetében már hangot kap a mai ember, a mai kor minden fájdalma, nemcsak a panasz, nemcsak a kétségbeesése, hanem a dac és tettvágy is, ami fűti lelkét. Fodor József nem kesergő, hanem inkább ostromozó költő, nem kéjeleg a fájdalomban, hanem örjög, kiált, és le akarja azt rázni magáról, szelleme nem passzív, nem lemondó, hanem cselekvő, bátor, céltudatos. Tudja, mondja, megfogalmazza, mit tart jónak, mit tart cél-
nak:

*A Rendet üzenem, az ősi forgást,
A Törvényt, sort, mely nem csal sohasem. -
Csak szívósan, daccal, előre, folyvást
Lépést lépésre nyelve csendesen!*

*A jövő azé, kit a nagy, a szent fűt,
A közjó, s munkát s vért áldoz azért:
Mint, testvérek, mi újra s újra tettük,
Szabadságért, jogért és emberért.*

Bárhol ütjük fel a könyvet, bármelyik versét olvassuk, forráság: a hit és meggyőződés forrásága csap meg bennünket. Minden során érezzük, hogy ezerszer megszenvedett érte, de hajlandó érte újra és újra megszenvedni, mert nincs egy könnyelmű, könnyed, fölületes sora sem; mindegyik sorában a meggyőződését adja, amelyre életével tesz tanúságot. És micsoda sorok ezek!...

*Mélyül a délután, mélyül az élet,
Menő Napom a füvet perzseli,
Dombok mögött, s nyelvemben furcsa mézet
Érzek: a hőnek teljes ízei,
Vegyülve árny-hűssel s egy édes érett
Csönddel: mely most jön, kinccsel hinteni
Lelkét a délnek - ormán ragyogónak -,
Míg titkos búcsúk mély kürtjei szólnak.*

A gondolat mélysége, a költői erő nagysága és az eszme tisztasága hozzák létre Fodor József verseit. A legnagyobb sötétségben, a reakció féktelen tobzódása közben végre porondra lépett az a költő, aki a magyar líra nagy tradícióit szellemben és megnyilatkozásban folytatja, tehetségben is méltóan a szabadság és emberség nagy költőihöz. Hangot ad annak az érzésnek, ami ott él a **tömegek** szívében, ott él mindenki lelkében, aki az életet és nem a pusztulást akarja, ott él már kialakultán a szabadságért és emberi jogokért harcolók öntudatos seregében, és együtt kiáltjuk Fodor Józseffel:

*Az embernek el kell érnie, amit
 Szellemével nagy sorsa kiszabott:
 A száz egy-nép-testvér lakta földet, hol
 Mind élhet, aki látja a Napot,
 Szabadság, megértés és testvériség
 Honát: s mit a tudás szép szörnyei
 Mennyként tárnak köré, közös öröme; -
 Ó, van miért, cél - s erő küzdeni!
 Ó, van miért: hogy annyi harc, örület
 Után ép szemmel, mely a mélybe lát,
 S ésszel, egy földön, mely hozzá méltó, szabad, dús,
 Az Ember végre meglelje magát."*

Így írt rólam 1938 májusában Szélpál Árpád, s ahogy közeledünk időben a mához, egyre kevésbé érzem ildomosnak, hogy ilyen dicsérő kritikákat idézzek, itt azonban - tekintve a kort - valami egészen másról is szó van; ez az írás elválaszthatatlanul hozzátartozik költészetem történetéhez.

- Mindig magamnál hordom ezt a könyvet, számomra a szocializmust jelenti - idézhetném még, bizonyosképpen röstelkedve, akkori szűkebb baráti köröm (Gelléri Andor Endre, Pap Károly, Földeák János, Kodolányi János és Szélpál Árpád) eme tagját. Baráti összejöveteleket is tartottunk akkoriban, elég sűrűn. Nagyon szerettem Szélpált; tágkörű műveltsége, őszintesége, nagyon kedves emberemmé tették. Kétszeres volt az örömöm, amikor az utóbbi években Párizsban találkoztunk, s e város nevezetes részein ő kísért végig.

Kodolányit mondtam a nevek között az elébb, s hogy ne felejtsem, Kodolányinak e könyv megszületésében nagy része volt. Tudniillik ugyanis, hogy első kiadóm - a **Lihegő erdők**-et kiadó Athenaeum - megelégte a dicsőséget, s a már megjelent néhány, pl. Erdélyi, Fodor, Sárközi után, nem adott ki több verseskönyvet. Az **Összhang nélkül** kiadójaként megint az Athenaeum szerepel ugyan, de az Athenaeum-kiadás megtévesztő, a kiadónak meg kellett térítenünk a kiadás költségeit; a kiadást Kodolányi révén az I.G.E. (Írók Gazdasági Egyesülete) fedezte. (Az **Utóhang**-ot sem kiadó adta ki, amint már említettem is, a nyomda - Fischer Ernő nyomdája - előlegezte az összeget; a **Falevelekre írd** históriája ugyanez.)

Aki megfigyelte a megjelenő könyveim sorrendjét, megállapíthatja, hogy a versek kissé megfogyatkoztak ebben a kötetben; 1937 végén ugyanis Sárközi György révén bejutottam - mint azt megírtam a maga helyén - az Athenaeumba, ott rengeteg feldolgozatlan kézirat várt, ami elszívta erőmet a versírás elől, úgyhogy - s különösen a következő kötetre, a **Jelenések éveire**, mely szintén kiadósabb kötet lehetett volna - kevesebb jutott.

Az **Összhang nélkül**-l kapcsolatban sok minden benne maradt a tollamban, amit még ide kellene iktatnom. Eszembe jutnak azok a napok, emberek... Ó, ki van még meg? S kinek neve nem jött sorra a nagy könyvben?...

Tűnődöm, milyen is volt az a világ. Mintha nem is én éltem volna át. A képzeletnek nehéz az útja visszafelé is; a legnehezebb talán visszaélni a már megélt dolgokat. Egyszerűen megáll az idő; a lélek, mint egy eredetiségre rátarti alkotó, nem hajlandó ismételni az átélteket. De nem történetet írok: egy líra, az *én* líráim történetét akarom megírni, csak azt, ami evvel kapcsolatban fontos - s a történet egyes pontjai közben elfog a kábulat. Az **Összhang nélkül** című, harmincöt szakaszból álló költemény a legkábítóbb pontja ennek a könyvnek, mert most történt a legtöbb velem - és körülöttem. Ezeknek a verseknek idejében kerültem új foglalkozási körbe, tört ki a háború, s ezenkívül is sok minden hozzájárult, hogy összhangomból

kiforgasson. Kínlódtam abban a rosszul gombolt világban, s a vállalt feladat súlya alatt is, amely arra hajtott, hogy változtatni akarjak rajta valamit:

*Agy- s vérivó harc, minek soha vége
Nem lesz; s míg az élet meg nem szakad,
Közönynek, gúnynak, kínnak ellenébe
Feszíteni roppant daccal magadat,
S műved - nem bízva, nyerve, nem remélve
Semmit: ál-nagyok fénye közt, s a vad
Kétség, nyomor s láz gyötrelmeivel: -
Nem bírod, szív? Hamvadj belé, de: kell!*

(Összhang nélkül, 9. vers)

„JELENÉSEK ÉVEI”

Ahol lakom, valami sörgöngyöleg-rakodó végzi munkálatait. Hajnaltól éjfélig kocsik jönnek, mennek, izmos férfiak emelgetik, hozzák, viszik a sörösrakományokat, közben élcelődnek, zaftos egymást biztatások hangzanak, néha teljes magasból a kövezetre vagy a rámpára eresztik a rakományt, óriási csattanással, hogy reng az agyam bele; időnként riadtan felugrok, mintha most robbanna fel a ház, pedig semmi tragédia, s néha még biztatom is őket innen a hatodik emeletről: - Csak nyomd meg, mindent bele! - Kemény, derűs, csak elbírní nehéz sörösvilág ez, legalábbis nem ideges költőnek való, ki a líra különféle játékait írja. Sörös, vidám, nem hisztérikus világ ez ott lent, nem mint a *Jelenések évei*-nek kora a háború harmadik évében, amikor mindenféle rémület és egyre növekvő zavar ereszkedett a világra... Erre az örületre emlékezve, a bombaként földre robbanó jámbor söröshordók, fittyet hányva a valóságnak, azt a kort idézik.

A *Jelenések évei* írása idején már mélyen, mélyen a háborúban jártunk. Ma is a fülemben minden; mintha az imént zakatoltak volna el az angol gépek a fejünk fölött, tegnap meg az oroszok Ungvár felől, nyargalt a „Tito-busz” kísértete, mely rendes postajáratát végzi Moszkvából...

Az előbb, amikor a háború még ki se tört, teljességében elciteráztam egy sereg rémületet; most már megírtam, s igyekszem pontos mederbe terelni magam, hiszen akármilyen, a végén a háborút is megunja az ember. Az író végül is nem tudja, mit kezdjen ezekkel az örökös témaisméltlésekkel: háború, ilyen-olyan rém; a lélek új témakívánása azonban rugalmasabb, mint az élet... Még csak 1940-et írunk!... És 1940-ben mi másról írhattam volna!...

*Fák lombjai, fák lombjai,
Íly időkben kibomlani,
Szebb napok kedves lomjai,
Őrjítők a föld gondjai.*

*Szívem fekete és nehéz,
Részeg szemem az égre néz,
Az ég vereslő, mint a réz,
A sötét föld rémet idéz.*

*Mint megpoklosodott futok,
Óh iszonyú napok, napok,
Óh, hová szabadulhatok,
Jaj, rettenetes, hogy vagyok!*

*Hogy bírod, lelkem, kínodat,
Nyögök a vert remény alatt,
Óh, hogy még nap jön, év halad!
Elhamvaszt minden pillanat.*

*Szívem bánattól megromolt,
A vérem vércsomókba holt,
Belsőm jéghegyet nyögve hord,
Testem görnyedve meghajolt.*

*Jaj nekem és jaj teneked,
Jaj, aki versem neveted
És ki reszketve ijeded!
Elöl rém, hátul rettenet.*

(Fák lombjai)

A hamisjáték már 1931-32 körül elkezdődött. Csakhamar képezni kezdték a leventéket, később - német sugallatra - kényszerű szolgálatra is igénybe vették őket. Elkezdődött a „tengely” szolgálatába való átmenet, mely a - néhányunk - egyre tiltottabb ellenállását állította szembe a nyíltan már háborút akarók pártjával, melyre - mi kisebbség - tudtuk, hogy mire visz a végén is:

*Ebből nem lesz jó-elégség
A számodra, hidd nekem.
De lelkem, fáradva, nem tép
Több zokszót, vak, balga népség,
Csináld hát: de nélkülem.*

*Mi jön, mint vad idegenség
Nézd már, bús-gúnyos szemem.
Sípjuk, játék mellé, tessék, -
Hév, erény, gar kötelesség,
De enyém az életem.*

(Nem lesz jó)

Iszonyú volt egyre jobban szeparálódni, dühös-néma ellenállásban állni, belső száműzetésben fuldokolva, tehetetlenül a keserűségben:

*Eljön a baj: és bús igazuk
Lesz, akiknek most zúg a szavuk -
De mihaszna, ha önmaguk
Nem a kárörömös diadalt
Sóvárgták, hanem a javallt
Eszmélést. Óh jaj, hogy minden út
Csődbe fül, s a drága álmodók
Lángja! Akik miatt ide jut:
Üljön rajtuk a jó, a kialudt -
S száradjatok, lelkiünk vére: szók!*

(Igazuk lesz!)

Még akkor nem volt távoli emlék, hogy - mint leszerelt katona az első világháború után, állástalan - a Dunaparti teherpályaudvaron kaptam beosztást: raktári munkásnak vettek fel, de ott valójában katonák voltunk továbbra is, civilben, úgy, hogy mikor Károly király visszajövele körül tört ki a zavar, minket is kivezényeltek Károly ellen, ha bevetésünkre már nem is került sor; a raktári munkásból pillanatok alatt rendes katonákká vedlettünk... De mi volt az a kényszerűség ezekhez az iszonyú, felemás, keserű napokhoz képest, nézni, hogyan sodornak egyre jobban, fokként, a háború hadseregébe, a gömbösi politika nyomán, egyre nyíltabban! Ennek a hangulatnak a kínjait árulta el az előbbi két vers, és a következő is:

*A nagyverdőn, a nagyverdőn
 Merre viszem futva lábam,
 Fojtott hang tör utánam:
 Hát felejtőn, elfelejtőn,
 Drámák és politikák,
 Egy szusszon dobva, lefejtőn,
 Amiben forr a világ?
 Hát elfelejtvén, elfelejtvén!
 Veszett ember durva lázban
 S mind, ami szól utánam
 A nagyverdőn, hegye-völgyén -
 Bünt, fő-gondot és hibát,
 Tűz égesse, nyelje örvény
 Az egész komédiát.*

(A nagyverdőn)

Az **Egy költészet története** a magyar politikától elválaszthatatlan, annak történetétől - ha akarod, ha nem, a kettő akaratlanul is összefolyik. A költészetek története szerencsés népeknél valóban a kiválasztott költészetét tükrözi a szépséggel, szellemmel és egy szellem történetével, de összekeveredik a szép és politika, hol a szellem - ha nem akar elmerülni a posványban - kénytelen a dolgok élére állni, így joggal csodálkozhatnak, kik verseinkben gyakran az elvetélt költészetet keresik:

*- - szód már rég nem a vers
 Nyelve: de rettenetes iramú idők
 Teljes fuvallatát áraszd ki most,
 Melytől telten a földre rogyva kínlódom.*

*Szakadj szét, vagy szólj! Mint telt, füllt felhő beteg
 Vemhét darabos mennykő-szavak közt löki
 El: széttörve, de nyílvá, mondd ki alaktalan,
 Megrázó szód. Más időkre maradt a dal!*

*Az éjszaka fényt vár, s a riadtak zavart
 Csődülete kérdőn, elalélva feléd
 Néz: Költő, világ szava, irányítója, kürtje: hova
 Tetted az okos sűgalmat, irányítást?*

*Örvényes a nap és rendkívüli a teher
 És az idők torlódó árama még egyre nő:
 Óh, arcát megfogni, s talpalatnyi kis
 Pontom a rengésben: egy percet adjatok!*

*Már dacom mindenre szánva és ajakam
 (Ha egyetlenként is) még épen maradt:
 Kiáltására annak, mi vert, igaz, szabad - -*

(Zavarban)

Ki tudja elmondani egy akkor élt, valódi békét kívánó ember gyötrelmeit, akit fokozatosan vittek lelkiismeretlen kalandorok a háborúba! - Hiába tudsz, látsz mindent, a tömeg - e nagy, süket moloch - sompolygó, sötét hadaival visszaragad, hiába az ellenállás, míg végül észreveszed, hogy a nagy sötét sereggel ott vonszolódsz a sárban...

*Hát ide jutnak, ide mind
A Lélek hű emberei;
Világon kívül és mindeneken kívül
Zúgnak töreteg hangjaink;
Mint építve-leszakadt
Fallal, talapzat alatt,
Sírunk, megtörve, egyedül.*

*Hol vannak a ritmusok,
A suhanó, szép, kerek
Beszédű szavak?
Már minden hang öreg
És szándékaink: mint a vak,
Szegény boldogtalanok.*

*A tavasz berzengve zavar
S lelkünk reszketve visszamar,
Mint szűkölő, beteg
Eb, kit bolond gyerek
Bosszant: szín, hang, meleg
Nap: csak sebek, sebek!*

*Elirtózva, s üszkösödötten
Az élettől, és fiatalon,
Jaj, micsoda nyomorok között
Állunk, míg az életünk dögben,
Nyelvünk csúnyán beragadt -
S dallamtalan és összetörten,
Mint kire bódulat szakadt,
Motyogunk fél, holt szavakat!*

(Mindenen kívül)

Sürgetett az idő, siettem a könyvet kiadni, így sok következő, hasonló hangvételű vers az 1942-ben kiadott **Összes versek** végére került, az **Új versek** című függelékbe. Kiadóim sorában új kiadó jelent meg, aki nem más, mint A **Toll** derék kiadója, a **Felkavart világ**-ból ismert Kaczér Vilmos, a kitűnő irodalmár, aki emberfölötti erőfeszítéssel létrehozta az Almanach Kiadót, amelynek keretében Radnóti és Gelléri A. Endre könyve mellett kiadta tőlem 1940-ben a **Jelenések évei**-t.

A könyvet annak idején, ha jól emlékszem, a kritika némileg lehúzta, hogy így meg úgy, sok benne a letargia, a magam elhagyás. Hogy is mondja a Jelenésekben a nagy Látó? - „Annak utána láték nagy angyalt állani a földnek négy szegletén, kik a földnek négy szelét tartóztatják vala, hogy ne fúna, se földre, se tengerre, se semmi élőfára.” Itt, a magam esetében, ilyen kritikusokra is gondolok, akik - szegény, akkor visszhangtalanságtól eltikkadt költőtől - visszatartották, ami éltetné, hogy ne kapjon levegőt sem.

Pedig, amint kiderül a kötet lapozgatása közben, a költő csak nem hagyta el magát egészen. Egy másik hang a keserűségben:

*Ezernyolcszáznegyvennyolc napjait
Éljük megint; gyökerén támadott
Fajták kemény rugaszkodását, kényszerű
És ádáz szövetségét a pártoknak: a vészben*

*Egy-erő konok, elszánt dacát: szent harcot és
Hősi vállalást!*

*Haza! nem voltam olcsó
Prófétád soha! s kényes szívem
A Világgal kacérkodott, egy-emberiség
Rendjével, túl a parány érdekek,
Elválasztó színek határán: az Ember
Először - mondtam - s azután
A fajta. Óh fényes, szép, nagy, időtlen
Álom! Oh közelebb tekintek, be magas
Lettél! Eszme! Mióta beléd
Ágyalva látom maradék szabadság
Árva végvárát, a szerényen is szabadot: és
Benned az Embert!*

*Európa hős védnöke, török és tatár
Ellen utolsó láng! Hős csapatok
Szülője, emelt karú! nagy lélek;
Szív! Földedre ütni bús
Daccal: ez a nagy ma! hős
Magyarságunk akarni: a szabadság!*

*Félelmetesen dobog az idő
S a kényszer és létparancs utolsó
Hívása hí: messzi vitt seregeid,
Szavaid, álmaid hozd, költő,
Vissza! Anyád sikolya szól! A rög
Reszket. A nyelv sír. Mi volt, ne kérdd!
De szabad szíved szabad
Jövőjéért küzdj: s ki avval egyet
Jelent ma bús-hős-összeforradón:
A Magyarral - az Emberért.*

„ÖSSZES VERSEK” (1942) és az „ÚJ VERSEK”

Van Agárdon egy kert, amelybe ha belépsz, mintha paradicsomba lépne az ember. Szoktam is mondani e közhelyet a kert gazdájának (aki tulajdon feleségem édesapja), hogy eljöttem íme a biblia előtti időkbe, hogy a legkezdetek „ős-levegőjét” szívjam egy kicsit a metropolisz után, amely úgyszólván a szemem előtt nőtt ily szörnyűséggé, lázas korunkban, mikor a - mintha álomból való - hirtelen ébredés tántorgásában élne a szédülő ember.

Elgondolom azt az időt, mikor e könyv első versei keletkeztek! 1922-ig kell visszafelé menni, így van ennek ötven és pár esztendeje. Ó, évek, évek! - hány tavasz jött ifjú robogással, diadalmasan, majd aztán sárguló lombokkal, öszökkel, telekkel, ahogy az esztendők felváltva terítették egymást maguk alá, miközben korszakokat váltott sebesen az új és új, találmányokat váltott, jóformán pillanatonként századokat ugorva, a sebességben utolérhetetlen ember. S mintha a benne lakozó démon - saját vágatása közt - elszédülvén, maga alá nézve visszariadna, magától e vad iramtól! S egyszerre korszakokat táncolna a barbárságban visszafelé, szörnyűségeket produkálva: - Ó, idők ellentmondása, ó, vissza-visszafejlődve haladó embe-riség, hogyan is mérjelek - eligazodtan benned?! Hol a támaszpont ebben az örvénylésben, hol, ami eligazít, ha csak az érzésben nem, az *öszön-központú* költészetben nem, amely hogyan fog össze, íme, évtizedeket - papiroson! -, mint ahogyan e könyvben, az **Összes versek**-ben, amint vers és vers közötti ijesztő távlatokat áthidal, miközben a világ dolgaiban, csodákban, lefoghatatlanokban mi minden történt! és történik...

Ó, betű, szent és változhatatlan, a káldeusoktól - máig; érvényes és ugyancsak betű, gondolat és érzés, világ összefüggései, betűkben szövődött egy-örök-lánc, összefonódva egy kicsi kor-szakban. 1922-től 1942-ig összefogva, húsz esztendő gyűjteménye - micsoda esztendők, de mi jön még ezután... Rettenetek és történelmek. Egy költészet, egy gyönyörű ének története egy folytonos történelemben.

Benne torkig az áradásban, évek, ahogy jösztek: hogy is bírom idegzettel! Nekilóduló évek új s új iramában, hogyan is bírom én, annyira ostromlott kicsi ember?...

De minek e riadás!... Egy dátumot akarok rögzíteni, egy megrögzített folyamatot, mit 1922-ben elkezdtem, és az ének erőszakos tolulásában, rohanásában egy kiválasztott pontot teszek: 1942.

Öt könyv - és hozzájuk akasztva egy függelék: **Új versek** címmel a költő arról álmodozik, hogy egy kötetet lásson verseiből... És vers versre jön, kötet kötetre megint - és már új szakasz mondanivaló, új betelt terv, erőlködés, fáradtság, kétségbeesés - s új nekirugaszkodás! Új s új vers következik; csak előre, még sok a mondanivaló, s az idő kimeríthetetlen. Ki tudja, mi jön; ami már volt, tiszta szerencse. Gyűjtjük a termést: csapadék s nagy, szép esztendők közül szedjük ki, ami van és volt - évre év, versre vers, jó s kevésbé jó, amíg - mint ez a könyv is most repül ki kezem közül! - az egész összeáll, új és egész történetté összegyűlik.

Közben utcák változnak, emberek; balra hová lett a kávéház, hol ez meg ez a vers született? Hol a lapokat terveztük, csináltuk, mi van a helyén?... És hol vannak a barátok, kikkel a terveket szőttük? Nyújtottuk a kezünket - viszontlátásra! - s másnap már nem jelentek meg a kávéházban, ahol megbeszéltük, a kávéházban, amelynek már a neve sincs meg. Ó, minden megváltozik, csak te maradtál meg köztük - könyvben. Minden elmúlik, csak a betű, ami megmarad.

...Betűk, hadd szorítsalak magamhoz, fogjatok ti is, legyünk csak jó barátok. Semmim sincs, csak mi egymásnak; barát, szerelem elhagy, megváltozik, hűtlen lesz, csak mi vagyunk egymásnak; szavak, amiket leírtunk, kik egymásról tanúskodtunk, mi ott leszünk mindig, mint

a tegnapi házak, szerelmek, barátok, mindenek, amik elmúltak. Kik tanúskodtok rólunk, ha már nem leszünk, betűk, akik - ha szívből jövően leírtunk - ti utánunk megmaradtok. Betűk hűsége, kik hirdettek, ha már nem leszünk: legyetek hát hűek, betűk, akiket összefogva írok, hogy hűséggel örökítsétek meg az **Egy költészet történetét!**

Legyetek hozzám mindvégig jók, betűk.

...Hiába már a fennhordott fej, legénykedés: - Fáradt vagyok már, ne haragudjatok, ha elárulom most, de megfogadom, hogy nem mutatom nekik... Fáradt vagyok, szomorú és öreg.

Útmutatóul, hogy ne legyen félreértés körületek - de azt hiszem, elmondtam már ezt is -, az összegyűjtött verseimhez, amelyeket a Singer és Wolfner adott ki végre, harminckilenc új verset is függesztettem, hiszen azokban a vészterhes időkben ki várhatott ki egy új kötetet? Ezek az **Új versek**.

Mélyen benne jártunk már akkor a háborús években:

*Döng a vert föld, lebillennek az almák,
Sárgán s rőten elfekszenek a fűben;
A nagy fa szárnyra dobja kósza lombját,
Vad madarak iramodnak az űrben.
Testén túl ugrik sok lélek a földön
S itthagya hamvát, mint lehányt szégyenjelt,
Mint ruhát a rab, hogy törve a börtön,
S csak vad, rossz condrai várják a reggelt.*

*Iramlik a szárnyas, szárnyal az ember,
A világnak ős, büszke fája reszket -
Tán ember s lomb lehull az új hideggel,
S a káosz ölén visszaáll a Kezdet.
Új embert és új világot idézni,
Süvölt az Isten törlő számadása:
Világ-szeptember! Roggyan, ami régi
Isten-eszközként egymást dülva ássa.*

*Véres, glóriás ősz! Szavak kifülva,
Mint szűk trombiták rettentő tüdőre,
S a szem kifordulva és visszahullva
Néz: s mint aki rémálomtól gyötörve,
Sikolt az élő, ámul, szóba fogna -
Aztán legyint és elzuhanva hallgat,
S mérhetetlen sebére gúnyt ragyogva
Bús, vad szép nap esőz, lágy őszi illat.*

(Világ-szeptember)

„Világ-szeptember”, s a gyors tél után iszonyú nyár - a feltartóztathatatlan előérzetében vergődik a lélek:

*Nagy nyár és rekkenő idők; minden azon van,
Hogy lelkedet szétoldja. Ma minden ízed
Megfeszítve erőlteted, a bomlást
Megfogni. Lázás, vérdermesztő és bolond
Napok: a megállott hőben emésztő hírek
És minden perced rémekkel teli*

*Nyargal. Hogy lehelsz még: Isten ajándéka s a holnap:
Álom. Mint bírjuk még, hogy az idők kísértetei így
Kínoznak - s nem áll meg túlfeszült és örült
Szívünkben a lüktetés: és az élet, a testnek
Érzékeny vendége nem rebben ki, riadva
Ennyi iszonytól, mondván: nem bírom tovább!?*

(Nagy nyár)

Tele a világ sebekkel, tele az egész élet. S lassan már csak ez az egyetlen menedék marad:

*Hogy fáj az életed: ne bánd, eloszlik
Minden baj: lelked előtt ott magaslik
A Csillag; fél-vak szemmel, homályosan
Lépsz; egyre szebbül a futam.*

*Egyre szebben és kísértetiebben
Zsong csodás búd - -*

*Világomlások, rettenetes évek,
Emésztő lázak, forró, fojtó ének,
S mi lelken őrlőn, zúgva áttartolt -
Meglátod: semmi, semmi volt.*

*Isten furcsa világa, mégse volt rossz,
Boldog mindenki, kit itt dűlva hordoz,
Mert mindenkor jöhet lágy, oldó varázs,
Egy csöndes, szép elfordulás.*

*Mindenkinek van végső menedéke,
Maga lelkébe ittasodó béke,
Rádforró mérget, mordulást, buta kint
Egy mélylő, halk perc ellegyint.*

(Késői ének)

...A költő végső menedéke mindig önmaga; a valóságban azonban ebben az időben egyáltalán nem befelé fordulva éltem, a magam módján megpróbáltam beleavatkozni a dolgokba, ami a versírástól talán kissé el is vont: kötetnyi publicisztikát írtam 1939-44 között, zömmel a **Pesti Napló** és az **Újság** hasábjain.

Mire azonban a „világ-szeptember” évei tetőznek, csak egy utat látok már magam előtt:

*Mint nagy rangos, ki idegenben baktat,
Hol bálvány hunyorog, vadak dobja szaggat,
Vak babonák nagy garja furcsa zajt ad,
Mi körül van, ne lássa, csak a sarkad.
Lelked ne áraszd, bizalmad becsukva,
Ember-szomjad ne csaljon ronda kútra,
S ki rád térül, nem kért, maga-fakadva,
Hallgass, ne viszonzd, enmagad adva.*

*Mint csillagé, mely körül úri csend fagy,
Ivellésed, lángod legyen csak itt nagy
Gondod; ki egy világra szánva: nem hagy
Helyet kis törpe zajnak. Idegen vagy!*

(Fordulj el úntan)

1942. Megjelentek tehát **Összes verseim**, az apokaliptikus idők váratlan ajándéka, a húsz év összegezése. És milyen váratlan ajándék volt a kötet visszhangja, milyen sok évre erőt adó! Takáts Gyula **Szférák vándora** címmel írt gyönyörű méltatást a könyvről, *Szerb Antal* bírálatából pedig - akihez fűződő barátságom ez után az idő után mélyült el - hadd idézzek még e helyen valamit, hiszen távolról jövő sorai már az irodalomtörténetre tartoznak; ne vegyék szerénytelenségnek részemről:

„A líra iránt megnövekedni látszó érdeklődés lehetővé tette, hogy élő költőink versei is gyűjteményes kiadásban jelenjenek meg, és így a köteten végighaladva tanúi lehessünk a költő fejlődésének, annak a természet nagy és állandó csodáira emlékeztető folyamatnak, ahogy az alkotó teljességre érik. De az érzés nagyszerűségét ritkán érezzük olyan fokozott mértékben, mint Fodor József költészetében: a lényeg, a lírai egyéniség ugyan már az első versekben is készen van, de micsoda tökéletesedés a kifejezésben, hogyan válik a képzelet bizarr gazdagsága fájdalmas-előkelően tompított, dús harmóniává, hogyan gazdagodik a forma a kezdet kissé aritmiás és meg-megzökkent lüktetésétől a későbbi költeményekig, amelyekben új szint és életet kapnak a leghagyományosabb és a beléjük ivódott századok által gazdagodott formák, a szonett, a disztichon, a stanza, a terzina, a múlt nagy lírai öröksége!

De a költőhöz méltatlan fejlődését dicsérni - egy palotában nem az a legcsodálatosabb, hogy felépült, hanem az, hogy palota... A költőket nemcsak tehetségük, vagyis költeni tudásuk, lírai gazdagságuk és szépségük szerint lehet értékskálába állítani, hanem rangjuk szerint is. Csokonai a legkitűnőbb magyar lírikusok közé tartozott, rangban mégsem egyenlő a nála sokkal kevésbé tehetséges Kölcseyvel, aki a **Himnusz**-t megírta. A költőnek a rangot talán igénye adja meg - feltéve, hogy ez az igény hiteles, belülről jövő, tehát választott voltának természetes és kérlelhetetlen következménye; nem akarás, nem becsvágy, hanem kényszer, mint a lutheri »Hier steh' ich in Gottes Namen, ich kann nicht anders.«

Ilyen értelemben Fodor József költészete a legmagasabb rangfokozatba tartozik. A magyar irodalomban nincsen mestere, megdöbbentően eredeti - és a világköltészetben a legnagyobbak a vezető csillagai: a görög tragikusok, Shakespeare, Hölderlin és Shelley. Ha ezekhez a csodálatos nevekhez hozzávesszük még Berzsenyit, Vörösmartyt és a késői Rilket, akkor megjelöltük azt a rangot, amelyre gondolunk. Fodor Józsefet nem költői nagyságban akarjuk a halhatatlanokkal összemérni; csak azt szeretnők éreztetni, hogy az előkelőség milyen magaslati levegőjében, milyen hegycsúcsos erkölcsben és tisztaságban születtek meg ezek a költemények, a legszűzibb, legmocsoktalanabb lélek-rétegekben.

S ha némi hiányunk van, az éppen mérhetetlen magasrangúságukból következik. Akinek ekkorák az igényei, nem mindig tudja egyformán megközelíteni eszményeit; a kisebb igényű költő könnyebben ír a maga módján kifogástalan verseket, aminthogy könnyebb ma derék embernek lenni, mint a középkorban, amikor a szenten és a hősön alul mindenki kevés volt. Innen az olykor érezhető zökkenés, a költőiből kiesés a kifejezésekben; tökéletesnek lenni a legnagyobbaknak is ritkán adatik meg, és Fodor József nem éri be pótszerekkel, olcsó harmóniákkal.

Amint az egész oeuvre egybefoglalva áll előttünk, tisztán láthatjuk, mennyire egyöntetű, egygyökerű ez az egész költészet, mennyire minden verse egy alapvető világérzés változatos kifejeződése. Ez a világérzés azon az élményen alapul, hogy a költő összeméri saját lelkét s a költő voltát (ami csaknem azonos) azzal a korrallal, amelyben él. A költőnek fáj saját kora. Ezer színnel rajzolja ocsmányságát, gonoszságát és törpeségét. Mi ez az érzés, amelyet korával szemben érez? Undor? Vatesi fölháborodás? Megvetés? Mindegyik és egyik sem: ez az érzés ítélkezés. Fodor József egész költészete ítélkezés, a tiszta ember ítélete a tisztátalan kor fölött.

Amint költői eszményei a legmagasabbak, a legmagasabbak azok az emberi eszmények is, amelyekért él. Azok az eszmék, amelyek ma oly súlyosan korszerűtlenek, hogy a most felnövő új nemzedék már csak névről ismeri őket, vagy hamis utánzatokban.

*A hegyre
Felállott törpe törpe még, s csak egyben
Van a nagyság - ki magából emelve
Ormokat, mikre felléphet, a szellem
Világában alkot nagyot.*

Csodálatosan férfias költő. Vad erő árad verseiben. »A dalra úgy szállt, mint roppant birokra«, írja; még a szerelem is alig ad egy-két lágyabb hangot - feszült és ernyedést nem ismerő. Víziói, amelyek verseit benépesítik, a férfi víziói, nincsen bennük semmi otthonosság, semmi intimitás, semmi pszichológia. Képeit a »természetből veszi«. Kozmikus látomásokat idéz fel: roppant távolságokat, síkságokat, hegyeket, felhőket, erdős rengetegeket, viharokat. Az élőlények közül a fák a legjobb barátai, az óriás és hallgatag törzsek, amint nyögnek a szélben, és nyögve dacolnak az idővel. Az évszakok egymást követő verseiben még több hangot talál, mint a lírikusoknál általában - ebben a világmindenség-lírában, Fodoréban, csakugyan érezzük az évszakok járását, halljuk, amint zordon előjelek közt, csikorogva és dübörögve közelednek távoli ég-síkok felől, amíg egyszerre csak itt nincsenek fölöttünk iszonyú és magasztos hatalmukkal.

...Ha idő és tér megengedné, elemezni kellene mondatainak sajátos, lírikusoknál szokatlan, vagy csak a nagy angoloknál szokásos bonyolultságát; megmagyarázni, miért oly jellemző rá a gondolkodásra intő kettőspont, a megállást parancsoló kötőjel, miért szereti annyira az enjambement-t, miért árad túl lendülete a soron, sőt szinte az egész költeményen...

És főképp bevezetést kellene írni Fodor József olvasásához, hiszen az ekkora igényű költő olvasását külön meg kellene tanulni. Úgy kell olvasnunk, mint Hölderlint és Shelley-t: nem lehet szórakozottan végigfutni sorain, mert akkor nem értünk belőle semmit; nem lehet elringatózni ritmusán, mert versében a ritmus másodlagos. De másodlagos az „imagery”, a képanyag is. Fodor József nem muzikális költő, de nem is festői; élvezéséhez nem elég auditív és vizuális képzeletünk, hanem a motorikus érzetekre van szükség: verseit izmainkkal kell követnünk, lelki mozgást, aktust kíván az olvasótól, az olvasóhoz is a legnagyobb igényekkel lép: nem azt kívánja, hogy hallja, sem pedig, hogy lássa a verset, hanem hogy feszülje azt. Ezeket a verseket csak az értheti, aki a költő szuggesztíója alatt belé tud kapcsolódni az örök Erők mozgásába, és átéli, hogy

*Rövid létünkben Isten
Szívére dobogunk.”*

(Magyar Csillag, 1942)

KÚTFŐK

Szerb Antal tett róla említést legutóbb, amelyre én - a végcél néző előmentemben - még alig terjedtem ki: a kútforrásokra, amelyek táplálták ezt a lírát, pedig tápláló ereik az első eszmélő pillanatoktól ömölnek felém. Mi megfelelőbb alkalom volna jó egy ilyenfajta számadásra, mint az első felvonulás az **Összes versek**-ben, amikor - ha már az arányt és a kompozíciót így nézzük - a mű egy jelentősen kész része számvetésre kényszerít?

Az első versek egy boldog és forgalagos pillanatban születtek, a percek forgataga el is vitte őket. De ez a pillanat se keletkezett a felelőtlen semmiből.

Mint említettem, egy teljes Petőfit örököltem korán elköltözött édesanyámtól, aki nagyon szívesen olvasgatta ezt a könyvet; azt is mondhatnám, a költői hajlamot őtőle örököltem. Apám, hogy úgy mondjam, fűtyült a költészetre, két testvérem - Domokos és Irén - sem foglalkozik költészettel, korán elhalt öcsém, Albert, néhai költői hajlamáról sem tudok. Magányos bolond vagyok ilyen adottságokkal a családomban, a költészet Isten ajándéka bennem - és a bőségesen emésztett könyveké.

Adyval való - szinte gyermekkori - találkozásomat is leírtam már; furcsa, felforgató élmény volt, de életem első nagy, talán minden későbbinél hevesebb költőszerelmévé csak tizenhat éves korom után vált, amikor Aranyosmohácson Török Gyulánéval, második jegyzőm feleségével a vacsora utáni időkben Ady-verseket olvastunk, míg a jegyző úr Felvincen vagy másutt bor mellett mulatozott. Az első időkben a megrökönyödött jegyzőnével együtt csepültük az „érthetetlen” Adyt és újsütetű kifejezéseit, de csakhamar mindketten beleszerettünk ezekbe a versekbe. A *Vér és arany*, a *Szeretném, ha szeretnének*, s az újabb *Ki látott engem?* verseit olvastuk; emlékszem, néha valami valóságos Ady-roham vett erőt rajtam. Mint a hetedik gimnázium magántanulói vizsgája előtt is, amikor Adyt és Berzsenyit olvastam a szabadságom alatt, az Aranyos partján bolyongva - akkor e két költőbe voltam belebolondulva -, úgyhogy a vizsgára fel sem tudtam készülni, el kellett halasztanom.

A már kevésbé heves - de tartósabb - költőszerelmemmel, Shakespeare-rel való különös, első, katonakori találkozásomról is írtam már az előzőkben. Elmondhatom, sok mesterem volt, és az ember nem is tudja, mikor, kitől tanul valamit; egyáltalán, komolytalannak tartom, amikor nagy költők, mint Petőfi, elintéznek olyan másfajta nagy költőket, mint Goethe, csupán azért, mert annak alkata más. Petőfi *Úti levelei*-ben írja egy helyen Kerényi Frigyesnek, hogy milyen „szívdöbbentő s hajmeresztő szerencsétlenség” érte, mert siettében, úti olvasmányként mi akadt kezébe? „Határtalan egek! Mit kell látnom!... Goethe Faustja volt zsebemben. Mit csináljak, káromkodjam-e, vagy elájuljak? - Tudod, barátom, és ha nem tudnád, hát tudd meg, hogy én Goethét nem szeretem, nem szívelhetem, utálom, undorodom tőle, mint a tejfölös tormától. Ennek az embernek gyémánt volt a feje, de szíve békásó...”

Hogy mit jelentettek nekem költő mestereim, egyik - néhány éve írott - versem talán érzékelteti:

*Mint mágikus hegyek legyűrhetetlen
Vonzása - csöndes, mély, halk hatalom -
Fogtok nagy bűvötkben egyre, csendben;
Óh, büszke és boldog hódolatom.*

*Időtlenek! Tértől, kortól veretlen,
Divattól, mit hoz perc, láz, alkalom, -
Örök új, friss, mint a természet, Isten
Első-születője. Fenség, rend, nyugalom.*

*Élet-értelmem, hogy vagytok, az is;
Be jó rátok csak nézni is a kis
Talmi nagy közt, a Nagynak útjain,
Homér, Shakespeare, Dante, s a többi még -
(Míg ál, vad, „újat” hoz a gyüledék)
S táblátok érzik boldog ujjaik.*

(Óriások)

Tordai diákkorom óta a könyvek bűvöletei közt élek. Egyfelől mélyen benn az itthoni, édesen csurgó vagy patetikusan dübörgő strófákban, nyelvi ízekben; másfelől megfakadó ínnyel vágyódva arra, ami túl van a nyelvi sorompókon, de az eredeti kútfők tükreiben elmerülnöm, életem zavaros forgása között, csak nagyon későn adatott nekem. Talán azért is van - gondolom -, hogy mindaz, amit lírában csináltam, tükrözésében egyet mutat: a külföld ihletése mellett, magyar hagyományokkal berögződött összeforró hűségemet. No, de hadd idézzem inkább a világirodalomban folytatott utamat.

Első legnagyobb - és már örökre megmaradó - élményem: Homérosz. Kisdiák koromban került először a kezembe, Kemenes-Kemp József fordításában... A Nagy Atya. A Hegyek Hegye, ahonnan fakadtak minden költői folyamok; az első „európai” költő, de akiben olyan helyeket találsz, hogy ha csak bolond nem vagy, nem remélheted, mai és holnapi nagyság, hogy megközelítheted valaha. Az ifjú számára olyan világ nyílt meg - és milyen szánalmas, ahogy erre az olvasmányaira emlékező Wells reagált -, amelyet pusztán átélnie nem lehetett elég, de csak hasonlót próbálva lehetett elmerülnie annak szívet olvasztó szépségeiben, így a petőfi lírai utánhangzások után megszülettek sok ezer sorra menő homeriádáim. Homéroszt azóta, a kitűnő Devecseri-fordítás mellett, angolul és németül is olvastam, mert bűnös hanyagságból (és a viharos körülmények miatt) görögül nem tanultam meg. A költészet hajnalkora két nagy homéroszi költemény; valami, a kifejezésben, emberteremtésben való visszahozhatatlan elsődlegesség, tisztaság, amelyhez képest - úgy éreztem mindig - minden utána való költészet mintha kissé hamis volna. Nem mintha költők azóta nem születtek volna akkorák; de az ember felnőttesedett, a lélek, a sors változott, egy nem ismételhető és vissza nem hozható ifjúság módjára változott.

Homérosz - visszahozhatatlan szép utáni nosztalgiát, álmod ringató világában - ma is elevenen ható bennem. Istennel való derűs gátlástalansága, nevető, bölcs, csipdeső ironiája után az ortodox, szigorú, dogmatikus Aiszkülosz világa később lett élményem. Arra gondolok, milyen döbbenettel és bámuló riadalommal fogadta Goethe ezt az akkádok tábláira és Jób könyve mellé kívánczó, európai számára Idegent. Ami engem illet (Droysen sokszor hölderlinien merész inverziókkal teli átköltésében), egyik máig is tartó legnagyobb élményem. Szophoklész isteni harmóniája, nagy filozófiával zsúfolt retorikája, e titán mellett - de csak őmellette - rám másodrendűen hatott. Ami pedig Euripidészt illeti, már bocsásson meg az égben a weimari nagy szakértő, amikor Babitscsal tartok, s azt mondom, hogy nem hatott rám sehogy sem. Pindaroszt - a nagy „beavatott” rejtelmes utalásaival, fényes lendületei mellett is elvonatkoztatottságában - semmiféle fordításban követni nem tudtam; annál inkább a „homéroszi himnuszokat” Shelley angol-görög, csodálatos rímes ötvözetében.

Görögök világa. Aranykor. Hölderlini-nietzschei álom, gyönyörű és végzetes! A görög élmény mellett a latinok versei, leszámítva az első vergiliusi élményeket, nem hoztak lázba különösen; túl komolyan belém idegződtek a latinokkal szemben, a görög elsődlegesség javára, már közhellyé vált előítéleteink. A tökéletes és világirodalmi pozíciójában ingathatatlan Horatiusra csak azt tudom mondani, Byronnal, hogy „it is a curse to comprehend but never love thy verse...” (Átok, hogy értjük és nem szeretjük verseidet.) Az ifjú Shakespeare, és

minden letettsége mellett is szeretett Gyöngyösim kedvence, a gyönyörűséges Ovidius, az agyonérett dinnyéhez hasonlóan, kissé túl édes volt nekem. Propertius, Tibullus, Lucretius valahogyan mindig csak a szélen voltak számomra, az áradó új s új élmények rohamában.

Hogy a mediterrán ég közelében maradjak, egy olyan, ma is ható világirodalmi élményemről kell beszámolnom, amely alapvető magyar nyelvélmyem is egyben. Unitárius apai nagyszüleimnél, tízegynéhány éves koromban, fekete kötésű, rozoga, vaskos könyvre bukkantam Szinden: a Károli-bibliára. (Anyai nagyanyámnál korábban katolikus-görögkatolikus környezetben nevelkedtem.) Mondanom sem kell, hogy ez nem a mai hívők számára „átdolgozott” kiadás volt, amely az eredeti és - mint az átdolgozást indokolják - homályos Károli-szöveg erejével, ízeivel szemben általában oly erőtlén, „közérthetően” ízetlen. Ami kezembe került, amaz első fordítás volt, amelynek hatalmas nyelve annyi költőkre gazdagítóan hatott. A próféták könyveit, a monumentális Jóbot, a Jelenések Könyvét, a jézusi krónikákat szenvedélyesen olvastam; nem győztem magamba szívni a legradikálisabb haladó hagyományok eme őseinek és hőseinek, a nép forradalmár képviselőinek a zsarnokokra, vad és vak dogmákra szórt átkait és dörgedelmeit... Mondanom se kell talán, és azt hiszem, Arany vagy Ady sem állott ezzel másként, a sziklából robbantott és összevágott kőcockához hasonló keménységű és zord erejű Károli Gáspár-nyelv nélkül - mint sok remek, amely a fordításon át nem zeng hozzánk az eredetihez méltó stílusban -, ez a nagy könyv nem lett volna oly maradandó élményű könyvem.

A költőnek van egy földalatti, jegyzett-történet alatti kora; ez addig a napig, alkalomig tart, amikor az addig még nem „kész” költő első, már megtartásra született versével „kiugrik”, és e perctől fogva az addig még kísérletezőnek pályája megindul. A költőt a sok anyag, hatás és az élet érleli; amíg, mintegy valami belső óraszerkezet ütése, megértés és kiváltó, döntő élet- és irodalmi élmény ki nem robbantja az első, már öt jelentő verseket. Huszonnégy éves voltam már: földalatti, magamat kereső harcokban már megküzdöttem, rendbe jöttem - a régiek szeretetében és alkotásmódjaiban meggyökerezve, és így az újjal szemben bizony berzenkedően - Adyval és a többi újakkal. (A ma költője, már az újban felnőve, nem is sejtí, mit jelentett számunkra, mennyi izgalmat, hőkkenést, boldogan sodródó ellenállást, átfogalmazódást ez az új korszakot hozó irodalom!) Hátam mögött állottak a nehéz körülmények között olvasott - és utólag fölőselegemnek érzett - bölcselkedő könyvek; bár valami azonnal rám int, amikor a „fölőseleges” szót bármilyen könyvre kimondom. Ifjú, zúrös fejemmel, magammal és a dolgokkal szemben egységes álláspontot, világnézetet, „megváltást” kerestem; dacosan és gyakran iszonyú könyvunalmakon és rébuszokon keresztül, s letevésük után, ha bölcsebben nem is, de mindig diadalmasan. Schopenhauer, Kant, Hegel, Rousseau, Platon, Nietzsche (ő mint költő is nagyon hatott rám!) - aztán Maculay, Carlyle, s ki még? És a nagy regényírók, angolok, oroszok, franciák! Micsoda élmények! Dickens (akitől a *Dombey és fiá*-t később lefordítottam), Tolsztoj, Gorkij, Dosztojevszkij, Flaubert, Stendhal, Balzac és a többi, amikből jó néhányat olvasni szeretnék megint. Hiszen a valódi olvasmány ott kezdődik, amikor elolvasás után úgy érezzük, csak félretettük, de megint elővesszük egy napon. Egyesek megbotránkoznak talán rajtam, de megvallom itt, Thomas Mannt csak mint esszéistát csodálom, mint regényírót bizony sokszor úntam. Azt sem tagadom le, némi dühvel néztem a bátor, harcos és nem olyan szerencsés Heinrich Mann-nal szemben Thomas Mann sikereit, aki melleő az első világháborút, ha jól tudom: a németiség szent harcának nevezte, későbbi nagystíllú, derék kiállásait nem felejtve természetesen.

Hátam mögött volt, abban a huszonnégy éves koromban, az isteni Dante, aki, Babits „mesterien mesteri” fordításában, azt hiszem, sokunknak tartós könyve lett; és az ugyancsak isteni Milton, e határtalan vizionárius, akinek óriási gyönyörűségű *Elveszett paradicsom*-át nem sikerült, hitbeli ortodoxiából jottányit sem engedő buzgalmában, élvezhetetlenné tennie még a puritán egyházatyák módjára szónokoló angyalok dikcióival sem. Hátam megett volt

Molière, aki nem vált szenvedélyemmé - és Shakespeare, akiről a továbbiakban beszélek: mert ezután jött számomra örökre félreérthetetlenül.

Mindez mögöttem volt, amikor szerelmes lettem Ilusba - és ugyanakkor két könyv került a kezembe. Az egyik Baudelaire verseskönyve (a költő-triász fordításában), a másik Tóth Árpád **Örök virágok** című világirodalmi antológiája (angolul és franciául még nem tudtam). Ekkor születtek több ezer előző - és elveszett - után, az első számba jövő verseim (a **Mágus, Versek szédülete, Tavasz felé** stb.); majd megkezdődött, 1923. június 29-én, „nyilvános” irodalmi életem.

Mikes Lajos, szerkesztő és főnököm, szerkesztő-titkári új állásom néhányadik hónapjában, miután előbb a német nyelvből levizsgáztatott, három piros és zöld bőrbe kötött könyvet tett le elém az asztalra. Az Oxford-Shakespeare, Shelley és Keats voltak. Az öreg azt mondta: - Addig, amíg angolul nem ért, és ezeket olvasni nem tudja, egy héten egyszer jöjjön be, azért, hogy nekem feleljen.

Otthon aztán bevágtam az egész **Christmas Carol**-t Dickenstől, meg sok egyebet; közben nemegyszer idegösszeomlászerű rohamomban falhoz csaptam az egészet; de akkor belelapoztam a csodákat ígérő könyvekbe; rajtaütésszerű próbákat tartottam, és miközben észleltem, hogy egyre gyarapodok, újból nekiláttam. Két hónap múlva elővettem az angol Shakespeare-t, mellé tettem a magyart, egy szótárt - és nekivágtam a shakespeare-i óceánnak.

Micsoda szédületek! A mélységek és szépségek atlantiszi örvénylései felett olyanféle érzésem volt, hogy a világirodalom nagy hajóján ülök; amit ezután mondok, immár biztosabb, hitelesebb.

Azt hiszem, így van evvel mindenki, aki először meríti magába eredeti kútforrásból a legnagyobb költészetet. És érdekes volt tapasztalnom, amiközben iszonyú lankadások és gyönyörűségek között végigszótáraztam az egész Shakespeare-t, hogy műveinek eredetijükben való folyamatos olvasásához csak úgy lehet eljutni, hogy az ember egyszerűen áttanulja, külön-külön, ezeket a színdarabokat; mert kábító iramú fejlődésében jóformán mindegyik darabjának nyelve, mondatalkotása más és más! Kinyilatkoztatásszerű helyeinek olvastán nem csodálkoztam aztán, hogy Emerson, mérhetetlen és ingerült elragadtatás közt, avval marasztalja el William-ünket, hogy evvel a beállítottsággal a legnagyobb titkok kimondója lehetett volna, de játékos könnyelműségében megelégedett annyival, hogy az emberiség legnagyobb költője legyen. (Később két Shakespeare-darabot magam is lefordítottam, a **Sok hűhó semmiért**-et és a **Tévedések vígjátéká**-t, ez utóbbit azonban Szász Imre azóta újrafordította.)

Shakespeare után az ifjú adeptus örömeivel dőzsöltem az angol versekben. Shelley, Keats, Milton, Byron, Wordsworth, Burns, Coleridge, Tennyson, Swinburne és a többi! Spencer túl sok tündérségével hamar elfárasztott; Donne, aki differenciáltságával előreírt három évszázaddal, minden bámulatom mellett absztraktnak, nyakatekertnek tűnt nekem. Ami a georgiánus és viktoriánus korszakbeli költőket illeti, érdemes volt összehasonlíttanom a tizenharmadik század végi és a tizenkilencedik század eleji költők tartalmában, szenvedélyben, valódi költőiségben való elsődlegességét a század második felében szerepelt költőkkel szemben. Swinburne csak Shelleyvel összehasonlítható, páratlan muzsikájú költő, de áradásában nagyon sokszor magát ismétlő és végeérthetetlen; a másik nagy viktoriánus, Tennyson, kifejezésbeli nagyvonalúságával és puritánságával közelebb áll hozzám, de nem vált nélkülözhetetlen költőmmé, mint például Shakespeare s a világforradalmár Shelley, vagy akár Keats és Wordsworth; éppúgy, mint Browning sem, akinek túlon túl nagy tömörségével sokáig birkóztam. De ne felejtsem a hatalmas amerikai: Walt Whitmant; örökké szeretni fogom.

Közben a francia nyelv világa is, egy nagy csapással kapcsolatban, hirtelen megnyílt előttem. Meghalt Tóth Árpád; és Mikes, aki Maupassant-Anatole France sorozatokat szerkesztett az

Athenaeumban, azt mondta nekem: kár, hogy nem tudok franciául, mindjárt szerződést adna néhány könyvre, amit Tóth Árpádnak kellett volna lefordítania. (1928 decemberében volt ez.) Latin és román nyelvtudásom segítségével néhány hét múlva franciául is tudtam; lefordítottam a könyveket, és eredetiben olvastam legkedvesebb francia költőimet, Baudelaire-t, Rimbaud-t, Paul Verlaine-t, de a francia nyelvterületet aztán bűnös módon elhanyagoltam, és kedvencem továbbra is az angol maradt.

A németek közül sokáig birkóztam Goethével. Eszembe jut vele kapcsolatban Osvát Ernővel való utolsó találkozásom a Podmaniczky utcai 8-as villamoson. Hogy került a sor rá, nem emlékszem, a „hideg” Goethét kezdtem kritizálni Heinével szemben; Osvát fejcsóválva utasított rendre; igazát azóta érettebb fejjel beláttam, ma Goethét állandóan olvasom. Nagy és örök érvényű számomra az angyali lendületű Hölderlin nyelvi csodája és szárnyalása, valamint Lenau, Heine néhány kis verse. Valamikor sokat próbálkoztam Rilke rejtelmes helyeinek felderítésével; - Byron, Nietzsche, Hölderlin és Rilke volt a szenvedélyem a berlini időkben! - az asszociációs váratlanságok s lenyűgöző szépségek sok példáját láttam benne, de végérvényesen költőmmé nem választottam; éppúgy Stefan Georgét sem, akiről Szabó Lőrincsel, sok évtized előtt, annyit vitatkoztam.

Csak azokról beszéltem, akiket eredetiben vagy kongeniális fordításokban olvastam; így nem tudom felmérni, milyen lehet Puskin, Lermontov és a többi nagy orosz költő például. S így állok a szomszédok költészetével is. A román Eminescut, Arghezit eredetiben olvastam - hiszen falumban a magyarral együtt a románt is megtanultam -, de a többiek költészetéről, az antológiák dacára, említésre méltó fogalmam nincsen.

A külföldi költőkkel való találkozásaim során a legmodernebbek nem tettek rám különösebb hatást: ízlésemnek a klasszikusok felelnek meg. Talán evvel magyarázható az utóbbi éveimnek mégis egy modernhez fűződő felejthetetlen könyv-élménye: a görög Kazantzakis huszonegy énekből, 33 ezer sorból álló *Új Odüsszeiá*-ja (*The Odyssey: A modern sequel*) Kimon Friar csodálatos fordításában.

Egy kérdésre egyszer ezt válaszoltam: „Ha úgy alakulna a helyzet például, hogy csak három költőt vihetnék el valahová a külföldi irodalomból, az, úgy érzem, Homérosz, Shakespeare és Goethe volna. Ha még hármat hozzátehetnék: Aiszkülosz, Dante és Shelley. A magyarok közül, szívgyötrelem nélkül, nem tudnék itthon hagyni egyet sem.”

Az éjjeliszekrényemen azonban már régóta csak két könyv áll: Shakespeare és a Biblia... Nagy ős-varázssal vont körébe engem is a homéroszi énekek bűvölete és a Biblia, s aztán, akiket az imént felsoroltam, megállíthatatlanul, megnevezhetetlenül vontak magukhoz. A költészetet senki sem érti, tünemény ez való és nem való között. Nagy s dús álmok öveztek, ahogy éltem - finomszellemelek edzették kezem finom fogásokra, tanítottak sértetlenül megfogni az ég áramait, amelyek érintése halállal környékezhet; meztelen kézzel nyúltam az égbe, ahol valamennyien születnek, csak azért tudom ezt, mert tele voltam titkos s rokon áramlatokkal, ama immunitás óvott engem, mint a mesterszerelőket, akik - mi másoknak élő áram - ott játszanak.

„MÉRLEGEN”

Előszót írtam a könyvhöz abban a nehéz időben. Ez az előszó a könyv szerves része, belőle nőtt ki, mint a versek; költészetem történetéhez tartozik, amely akkor - 1945 júniusában - új korszakába lépett:

„Olvasó! Ha kezdedbe veszed ezt a könyvet, 1943-44-re gondolj. Ezek a versek, néhány legújabb kivételével, 1943 januárjától 1944 márciusáig íródtak. Aztán leszakadt a még sötétebb éjszaka; a költő elnémult, életét mentette; s ha írt, másféle írások, nem nyomdafestéket látó írások voltak azok. E könyvnek 1944 májusában kellett volna megjelennie. Sötétségben, fel-felsikoltó reménytelenségben, harcra hívó dacos indulataiban, tehetetlenségével, az istenségbe kapaszkodó lélek letargiájában jól belesimult volna a korba, amelyből született. Most ezek az írások, a sötét korszak szülöttei, az elnyomó idők sok-sok félhangjával, sokszor kényszerű megoldásaival egyszerre belépnek a szabadság idejének fénykörébe. Hogy fognak e napokban zengeni e versek?

Értő olvasóra csak akkor hatnak az éppen politikailag is korszerűnek mondható írások, ha azok időbeli aktualitásuk nélkül is hatnának. Abban a szerencsében részesülök, hogy verseim hatását így próbálhatom ki, csupán a maguk költői értékbeli minőségében. Hiszen a sötétség, a reménytelenség, amelyről e versek panaszkodnak, elmúlt. Harcolni már nem kell az elnyomás ellen; és ha harcok állnak még előttünk, azok pozitívabbak, bár bizonyára az eddigieknél kevesebb bátorságot igénylők, kisszerűbbek. Mert harcolni ezután is kell, a megérkezett demokrácia után is, a költőnek, a soha meg nem érkezőnek, aki pártok és elért célpontokon túl az örök tökéletest keresi a műfajban és az emberi együttélés politikájában.

Harcolni kell ezután is a költőnek és a nem költőnek: s a küzdelemhez jó mementó visszagondolni a rettenetes esztendőkre, amikre emlékeztetnek ezek a versek. Így lesz aktuális az, ami, hála jó szerencsénknek, már nem aktuális: és időszerű a harcnak szelleme e versekben, örök és nemes meg nem elégedésre buzdítóan. Nyugodt őszinteségükben és becsületességükben így állnak ezek az írások az új idők átvilágító fénykörében. Így vagy úgy elbírálható egyéb értékük mellett annak érezvén magukat, amik: emberi és időbeli dokumentumoknak.”

Ez az *előszó* sok mindent megmagyaráz.

A kiadómba, a Singer és Wolfnerhez - mint azt már egyszer megírtam - 1944-ben beállított egy ember. A cég új jogi képviselője - mondta. Tudtomra adta, hogy a *Mérlegen*-re kötött szerződésemtől a cég kénytelen eltekinteni - „majd, esetleg, vissza lehet e szerződéshez térni”. A céggel a legjobb viszonyban voltam előző könyvem kiadása óta. Az új ügyvéd ímmel-ámmal elmondta, hogy miután bizonyos köröknek nem felel meg a politikai magatartásom, s így az se, hogy - mint ilyen valaki - kiadványaik sorában szerepeljenek: az Intézet e - bizonyos tekintetében parancsoló - körülményeket kénytelen tudomásul venni, és egyelőre nem tekinti kötelezőnek a szerződést.

Azt válaszoltam, hogy ilyen körülmények között, amikor ilyen kifogások szóba jöhetnek, nem is óhajtanék megjeleníteni, a dolgot természetesen tudomásul veszem.

Alig ezt megelőzően tudomásomra jutott, hogy a cég vezetőjét, a Párizsból visszatért Farkas Istvánt - aki a cég listáját új írókkal akarta gyarapítani (Kassák, Remenyik, Fodor) - munkatáborba hurcolták.

Farkas Istvánnal hónapokkal azelőtt különben bizonyos megállapodásfélénk született. Farkas elmondta, hogy az **Összes versek**-et nézegetve, olvasásuk közben arra gondolt, hogy ezek közül - miután egy effajta gyűjteményre gondol - sok alkalmas volna a birtokában levő Mednyánszky-képek illusztrálásához: nézzem meg a gyűjteményt, s a dologra még visszatérünk. De hát minden másképp fordult.

A **Mérlegen** végül is 1945 júniusában, a könyvnapra jelent meg.

A **Mérlegen** egyik fontos - nekem a legkedvesebb - könyvem, nemcsak világrajöttének problematikus körülményei miatt. Épp olyanfajta költészet kezdődik itt, amelyet azok a legsötétebb idők kényszerítettek ki, amikor a már-már reménytelen napok a lélek misztikus reménységeibe menekültek. Olyan idők voltak ezek, amikor remény, hit, földi segítség nélkül, a mentségül hívott emberi értelem híján, végső reménysugár gyanánt lelkünk már csak egy vak, tudottan reménytelen, meztelen Isten-hitbe kapaszkodott. Már minden pozitívum híján - csak a boldogító semmibe elveszejtő kilátástalanság napjai voltak ezek.

Ki érti meg ezt annyi év távolságából?...

Minden délelőtt felmentem az Emke kávéház emeletére, hol alig lézengett egy-két ember; ott leültem egy asztalhoz, s miután hozták a kávé, sarokba húzódva, mélyen magamba: elkezdődött a révület.

Fentről, a magasból néztem a kávéház kavargását, s jóformán meg sem szüntettem az írást, míg a végső pontot le nem tettem. Ekkora megszállottságra nem is emlékszem az életemből, mint amilyenben azokban a percekben - az athenaeumi munkaidő kiszakított perceiben - részesültem. Kiszakítva a bajból s időkből, boldogtalanul, elhagyottan, mindenből kiragadva: boldog voltam.

Aki ezt a néhány versemet elolvassa, amit úgy s akkor írtam, lehetetlen, hogy ne érezzen meg valamit akkori élményeimből. E korszakom legjellegzetesebb versei: **A rossz dícséréte, Mérlegen, Te tudod, hogy alázatos vagyok, Bocsássatok meg, Nincs más út, Mentség, Kegyelmed öl meg, Isten kezében, Kavargasd fel az életem, Tékozló.**

*Óh nagy csillagok felé törtem én,
S még maradt szomj a szívem közepén,
S ha van, mit vágyom, te vagy, tiszta Fény!*

*Fogadd lelkemből ezt a számadást,
S hogy forrok magam ellen, tűrve lásd,
S hagyd hinne a belső feltámadást.*

(Mérlegen)

Így szól a kötet címadó versének néhány sora. „Törd össze lelked és alázd meg, - Hogy ne bújjon el az anyagban. - Vad láz velőt indítva ráz meg: - Nyílik a lélek boldogabban” - ez az életérzés mentett meg a végső rettenet idején.

Egy egészen más költészet volt most, mint amit tőlem eddig láttak. Nem akarom a kettőt összekeverni, mert ma egészen mások voltak a körülmények, de Goethéről jegyeztek fel hasonló révületeket, vagy az angyali William Blake-ről, aki az utcán mentében mélyen kalaplekapva köszöntötte az általa látni vélt Szent Pétert, pedig éppen valakinek a társaságában is volt. Nem akarom e már groteszket súrolót az enyémmel egy kaptafára húzni, de a világirodalom példatárából akartam igazolni, hogy nem mindennapi dolgok eshetnek meg költőkkel. Mert én valóban átéltem ezt az érzést akkoriban:

*Egész világot betölt leheleted,
Mint a szétáradt illat-balzsamok,
Hogy Isten-levegőben járok én,
Ezt érzem az örömben, hogy vagyok.*

*Ezt éreztem, mikor a baj között
Nem hagytál el, mint ennen kezedet,
Bár sokszor játszottál velem, tudom,
Lábam táncolt és mélyre süllyedett.*

*Be ott voltál te mindig valahol,
Mint a tanuló úszón a kötél;
Nagy kezed rándít, hogyha merülök,
S te vagy az ok, kitől lelkem alél.*

*Te kényed úsztat, próbál engemet
Világod zajló folyamaiban,
Te tudod, miért: s zavarok között
Jó tudni, mellettem Valaki van.*

*Be jó játszani a vak rémülést,
Hogy jaj, egy vész a világból kivág,
Míg leintve szól egy víg sùgalom:
A világból? Hisz te vagy a világ!*

(Kegyelmed öl meg)

A **Mérlegen** különös könyv, kivételes könyv az én könyveim között. Akkor kezdődik a nagy - legalábbis terjedelmes - versek sorozata; e könyv nagy költeményének hőse **Ilyés, a Thesbites** - az istentelen Ákháb királynak és a Sidon-beli Jézabelnek, a király feleségének a nagy ellenfele. A vers: Ilyés harca az Istennel. Ki garázdálkodásában megtűri Ákhábot és Jézabelt: az Izrael-beli zsarnok uralkodó párt; - s a feldühödött próféta legyőzi Baál papjait, akik Jézabelt segítik, majd üldözői elől bújdosik. A kilenc részből álló költemény sokban utal a hitleri világra is.

A verset 1943 nyarán írtam a Gyilkos-tó mellett, sötét hangulatban, egy tuskón üldögélve. (A Gyilkos-tó egyébként a múlt század elején jött csak létre egy geológiai kataklizma következtében, a patak tóvá duzzadt vizéből még ma is kiállnak az elárasztott erdő fenyőcsonkjai: valószínűtlen, szinte fenyegető, zord táj!)

Hét nap, reggeltől estig egyfolytában írtam versemet a különös, komor víz partján, a tuskón ülve, kiadva abban az írásban egész akkori dühömet a világ ellen: „Egy átkozott kiáltoz, nyögve, itten, - Mennykőfogó nagy hegyek alatt...” - Egyik vendégtársam a Singer-panzióban ijedten kérdezgette, mi a bajom, mert vad voltam, és nem szívesen tárgyaltam senkivel. Úgy éltem, mint Thesbites élnetett a Baál-papok idejében; valahogy nem is emberi formám volt akkoriban.

*Nekem a földi élet elborult már,
Kimondhatatlan, amit szenvedek,
Vidámság, könnyü játék messze múlt már,
Csak a Hang él még, ez a szörnyeteg.
Mert megkapott az Isten durva karja,
Míg lelkem még ifjonnan nevetett,
Az emberek köréből elcsavarva,
Ennen vad céljához számkivetett;*

- írtam, s írtam mintegy hétszáz soron át küzdelmemet az Istennel, a Hanggal, hivatásommal, amely magamból kiforgatva szólni kényszerített annyi éve, s amelyet legszívesebben már abbahagytam volna. - A *Thesbites Ilyést* persze a cenzúra nem engedte át, csak 1945-ben jelent meg, a *Mérlegen*-ben.

Thesbites harcát - a *költő* harcát - írja meg a következő vers is, amely szintén azokban a végső időkben keletkezett:

*Mindig végső nagy csatádat
Vívod - aztán újra támad
Valami.
Mindig futnál mély-magadba,
Jobbért-űző, tiszta hadba:
S állani kell, állani.

Fáj a szíved minden szóért,
Magadért, jobbra-valóért
Lelked öl.
Zajba fűltan, csúf zavarban,
Sír feléd, míg dűlsz a porban -
Költő-csillag tündököl.

Új küzdésed még újat hoz,
Végső szódhoz, igazadhoz
El nem érsz.
Minden harcod: „csak még egyszer”,
Vad vitákban fűlsz, vetekszel, -
S hull a könnyed lelkedért.

Hejh, vad vér, te bő, vad élet!
Más megférhet, írhat, élhet -
Semmi gond.
Hejh, tán bérled a világot,
Hogy rosszába magad ártod -
S csúf a neved és bolond!

Rút sok zokkal, fogyó szókkal,
S harcokkal, alávalókkal
Ég szíved.
Árva harc és árva költő,
Fogy szíved és zúg a Fertő,
S hallgat a te Istened.*

(Árva harc és árva költő)

Végső idők! Háború végső idői!... Megint csak a versekhez kell folyamodnom, hogy lássuk, min is kellett átvergődnünk akkor.

*Nagyon főnek a mennyek,
Pokolnak és Istennek
Milyen vetélye zeng itt -
Sóhaj, mely földet indít,
Egek vérrel cseppennek,
Csillagok zúrt üzennek,*

*És régi vész-kométák,
Írók a véget írják.*

*Hová nézz, földön, égen -
Nem fér a Nap medrében,
Hő-folyók leroznak,
És megfullad a holnap.*

*Micsoda megveszett Rém,
Nem bírva maga lelken,
Micsoda kín, mi ömlik,
Özön-bosszút özönlik -
Rémség rémségre hátall,
Az Úr nem bír magával,
Egek, felhők lefolynak
És mételyt sír a csillag.*

(Szibilla lapjairól)

Sok akkor írt versemet idézhetném; álljon itt még néhány sor a **Bolond hangszer**-ből:

*Rendítő vad zene,
Rémeknek özöne,
Süvöltő jaj zöme,
Mintha vész zengene,
Dőlne a világ!
Könnyek és bánatok,
Átok, mit kéz lefog,
Kétségek, panaszok,
Törjetek, zúgjatok,
Hulljon a gát!*

*Lángok és tengerek,
Bömbölő fergeteg,
Jöjjetek, nyeljetek,
Üstökös vérjelek,
Elemek, nyelvetek
Oldja ki, mondja meg
Az ember bánatát!*

„Mert benne nyögve, szinte törvény: - Ilyet megélni nem lehet! - S csak ámulsz még, bénán ölelve - Valónak sem hitt életed” - írtam aztán, múltán a háborús rémségeknek. - Azt a néhány verset, ami ez után következik a **Mérlegen** versei között, az apokaliptikus idők, illetve azok hatása nélkül sosem írtam volna meg:

*Részeg vagyok, mert szabad vagyok -
De részegen is fűt a nap,
De legrészegítőbbek a hadak,
Miknek léte a láncra csap;
Ne csudáld, ha dadognak a szavak,
Az első, amik azt mondják: „Szabad”,*

*Tolonganak, törik a gátakat,
Lelkem szavai vérrel torlanak,
Megindulnak a vad
Fojtottságok: - óh, ha dagadt
Mélyükbe dobhatnám egész magamat!*

*Aztán elmúlik a had,
Óh népem, felemelt beteg -
Aztán, ami fog: csak magad.
Óh, edzd lelked, bénult karodat,
Most szabad vagy, szabad,
De most méltó légy az éj után -*

(Feltámadás)

Ez a **Feltámadás**, aztán az **Óda a békéhez** s a **Dolgozók éneke**: kedves verseim közül valók. Egy költészetnek vannak fennsíkjai és enyhe völgyei; s ha ilyenek vannak az általam képviselt költészetben, ezek az utóbbihoz tartoznak.

A **Piros fejfák** című versem bizonyos nevezetességre tett szert, érdemes tehát róla beszélnem. Ezt a verset 1945 legelső napjaiban írtam, valóságos révületben (ez a szó már előfordult éppen az elébb, ebben az írásomban). Egy kicsi, nyírfák övezte téren voltak e piros csillagos fejfák: kis, rögtönzött katonai temető valamelyik parkban, az elviharzó harcok után... Magam is voltam katona: átéreztem e fiatal elesettek sorsát, mindenesetre rendkívüli hatásuk alatt álltam, amikor írtam.

A versnek különben érdekes története van. Darvas József szerkesztette akkoriban a **Szabad Szó** című lapot. A verset Dutka Mária, aki a szöveget cenzúrára vitte, hozta vissza avval, hogy a cenzúra nem engedélyezi. (Úgy tudom, a kifogásolt rész ez volt: „Légy hozzájuk jó anya, föld, - És jó apjuk, Istenem!” - Hercehurca után megjelent aztán a vers a **Világ**-ban. Pár év múlva egy Moszkvában kiadott béke-világantológiában is megjelent e versem, amelyben magyar költőktől alig néhány vers szerepelt.)

„AZ EMBER ÉS A HANG”

Amikor az *Egy költészet története* című könyvre vállalkoztam, kissé elgondolkoztam: telik-e az ehhez való mondanivalóból? Hiszen egy költészet *költészetből* áll, hangokból, formákból, sajátlagos mondanivalókból, aminek a története inkább egy speciális esztétika körébe tartozik, s nem von maga után szükségképpen históriákat, s ha igen: ez inkább a költő egyéni történeteiből állhat. Egy költészet története inkább esztétikai körülmények lehet, mint tulajdonképpen *történet*, azzá a körülötte szövődött s személyekkel kapcsolatos események tehetik. Mikor a költészetem történetéről volt szó, nem tudtam, hogy a körülöttem való történelem alakít majd körülöttem magához való történetet.

Például, amint a felszabadulás megtörtént, s megíródtak az ezeket megéneklő versek is: az én külön történelmem génusza gondoskodott róla, hogy ne essen ki a témából, s hogy körülöttem mindenféle bonyodalmak történjenek, amelyeknek különben nem kellene tartozniuk egy költészet történetéhez. Emlékiratomban - a *Felkavart világ*-ban - benne van minden, amivel nem szeretnék újból foglalkozni; s tény az, hogy költészetem története a maga karakterén túl bonyolódik s politikával keveredik, ami nem mindig előnyös színben mutat engem.

De ami volt: volt - maradjunk a történeteket illetően a költészetnél.

Az *Ember és a Hang* folytatja - a nagyobb terjedelmű versek mellett - a belső elmélyülést, egy lelki-, hogy úgy mondjam: egy új válság közt, amit a bel- és külpolitikai helyzet vibrációinak kivetülése okozott a felszabadulás öröme után. Minek itt idézni az ismert dolgokat; a gonosz és befelé ártalmas *perek sorozata* volt az különösen, amelyek aztán a költői lelki-világot fokozatosan elsötétítették.

*A dér megreszket és a farkas
Illanó lábbal lelép a hegyről.
Isten, mentsd meg lelkeinket.
Ma minden forró káromlás, bűn
Ordasa körzi hiteinket.
Ne hagyj minket.*

*Betölt fülünkből hull a sok szó,
Ím, legszebb hiteinkben csalódtunk,
Jóhiszemünk gúnyja büntet.
Fáj nekünk a világ, az ország,
S hogy meddő harcunk sohase szűnhet.
Ne hagyj minket.*

*Mi lesz evvel a földdel, néppel?
S a rút bajt hozó hogy újra moccan,
S jobbak példája se inthet.
Mert elalkudták hitünk a jobbak,
Vagy gyávaság sújtja fejünket.
Ne hagyj minket.*

(Sóhaj ünnep előtt)

De, mint előbb írtam, a magyar költészetben a költészet különösképpen a politika függvénye.

*Pedig iszaphoz, úszni, kar kell,
Tüdő, kásás légben kiáltnod,
Gyomor, lenyelni a kortársat,
És érdes bőr, lakni disznók közt.*

*Ezt keserűn sok próféta mondta,
Ki hivatásába beléhalt -*

(„Ember az embertelenségben”)

Sokféle oka lehetett akkoriban keserőségeimnek: a **Szentlélek harcá**-t még 1946-ban írtam, a pénzválság tavaszán, megrendülten a „gyomros bitangság”-tól ebben a háború-utáni kavargásban... De ennél súlyosabb dolgok is voltak, amelyek szinte beteggé tettek:

*Mint zöldfülű lelkesedést,
S ébredt részeg tegnapi formát,
Gyűlölöm a szót, kardnyelést,
S a hiúság buta barmát.
Nap hőségét, a fürge strébert,
Eszmék mögött adást és vételt,
Könyveket, mikben nincs öröm,
Volt hős-magam, mely csömöröm.*

(Betegen)

...Ki érti meg, micsoda keserű folyamat volt az, amely végül is ezeket a sorokat íratta le velem az első **Milton**-omban:

*Óh, harcok megcsúfolói, ámitók, s magatok ámitottjai,
Megérkezett hős hitében öntelt, kegyet osztogatók,
Kik hordjátok a régi indulás címerét még,
De az igazságot, jogot, szent eszmét megtagadjátok.*

*Hol vannak a szegénység első hevületei,
Hol vannak a száműzöttek, szép cinkosok közös sorsa,
Hol a közös titok, mély rejtekben sügött jelszavak;
Együtt üldözött: üldözőnivaló lettem előttetek.*

*Íme, már nyeri is a nyűgös üzeneteiteket,
Nem való, úgymond, nincs itt ideje az ilyen tollnak,
Tétessék végzés, hogy ez elfojtassék -*

Nem volt könnyű korszak. Talán nem véletlenül illesztettem mottóul ennek a könyvemnek az elejére Shakespeare **Julius Caesar**-jából:

*„Sem kőtorony, sem rézből vert falak,
s szűklégű börtön, sem kemény bilincs
a szellem erejét meg nem köthetik.”*

(Vörösmarty M. ford.)

Talán túl sokat is idézek annak a korszakomnak a verseiből, de minden utólagos magyarázatnál hitelesebben vallanak akkori vívódásaimról:

*Mit húznál harangot,
 Ördög vitt kényt, rangot!
 - Látok én itt, hallok én még
 Sok cudart, bitangot! -*

*Nem hinnéd, mi jól van,
 Dolgunk kiharcoltan?
 - Száz farkas sunyít a ködben,
 Száz bent az akolban! -*

*Hát szökkenj a gátra,
 Vesd, aki galádja!
 - Nem kell itten, sose kellett,
 Aki a gazt látja! -*

*Avval, hogy jó hallgat,
 A rosszra nagy írt ad!
 - Szóltam én már s újra kezdtem:
 Csak az kell, ki altat. -*

*Olyan, mint rossz álom,
 Vad szavad csodálom!
 - Kezdtem újra, büszke tűzzel,
 De már nem csinálom.*

*Másként kit ismertem,
 Rossz látni így, verten!
 - Hogy nem vagyok, ki lehetnék,
 Fáj bizony a lelkem. -*

*Bánt hűltöd, ha nézem,
 Némát, ily vitézen!
 - Gyakran az szól, aki hallgat,
 Büszkén és merészen! -*

(Régi harcos, ünnepkor)

Az **Ember és a Hang** címadó verse, e három versből való nagy versciklus (**A férfi és a Hang, Éjjélben a Hajnalért, A Három Egy**) szerencsés kivétel az előbb elmondottakból. Ezt a különös, filozofikus költeményt Supka Géza, a **Világ** főszerkesztője ösztönzésére írtam, aki az egyik szabadkőműves páholyban elő is adatta akkoriban. Ebben a versben már megcsillan a bizakodás, az út:

*Dicséretet kell hoznunk az emberi észnek,
 Mely velünk született -*

A válságok, mik ebben az időben dúltak, mindenesetre hozzátartoznak úgy költészetemhez, mint egyéni életemhez.

„**BOLDOG ZENDÜLÉS**”

E verseskönyv írása idején már régen nem voltam az Athenaeumban; tíz hónap után megváltam a kiadótól. Egy ideig pedig a felszabadulás után még igazgatóként is szerepeltem ott a vállalatnál (mint muszáj-igazgató a derék Palkó Sándor vezérigazgató szeszélyéből), de hamarosan lemondtam, miután az akkori kiadói körülmények ellen kisebb zendülést rendeztem. El kellett távoznom az Athenaeumból, nem lehetett más vége annak, amikor a kiadó (s mit tehet!) hasznat akar, mert létezni akar, a diktált kiadói politika vonalas könyvet akar, az igazgató pedig, szegény személyem, irodalmat akar... De az *Új Idők* szerkesztője se voltam már akkoriban, sőt a *Világ* című napilapnak se lehettem többé munkatársa, amiután mindkét lap megszűnt.

Új könyvemet, a *Boldog zendülés*-t, végül is Illés Béla íróársunk vállalta, aki az Athenaeum könyvkiadó főszerkesztője lett. A könyvek elbírálására akkor állami lektorátust rendeltek. A lektor kifogásolta előbb a könyv címét, pedig legártatlanabb könyvem volt ez a könyv: egy folytonos hercehurcától kimerült nagy lendület utolsó, fáradt hullámverése.

Ebben a könyvben ezúttal semmi újat nem hozok. Erőlködnöm kellene, ha azon fáradoznék, hogy a versek történetét keressem. A költő megmaradt annál az ütemnél, amelyet megszerzett, amit azonban annak, aki valami emelkedőfélén megfeszkelődött, fokoznia kellene, hogy le ne guruljon a hegyről. A könyv mottója még ezt kéri: „*Társak, bárhol, osszatok be engemet!*” - de abban az időben valójában nem sok szükség volt rám.

A *Falevelekre írd* óta ez a legkopottabb könyvem; már kiállításában is jellegtelen. A gyenge kiállítás pedig elsűrkíti a könyv érdemeit. Aki járatos a dolgokban, tudja, hogy mit árthat egy könyvnek a gyatra külső. „A védőboríték rajzát Repcze János tervezte” - olvasom a könyv belső oldalán. A védőborítékon pedig nincs semmi.

A kritika aztán nagyon elbánt evvel a könyvemmel, amelyet hosszú évekig újabb kötet nem is követhetett. Az ominózus írás - *Bóka László* tollából - a *Csillag* 1949-es évfolyamában található; hadd közöljek néhány részletet:

„A két világháború közt Fodor József becsült nevet szerzett magának. Sok költőnél bátrabban igyekezett arra használni a cenzúra szabályozta nyilvánosságot, hogy a sorok között, egy-egy érdesebb szótól sem riadva meg, néhány nyílt célzást is vállaljon, ki-mondja, nem érzi jól magát a fasizmus világában. Darabos, mégis bonyolult és homályos próféciáit sokan úgy olvasták akkor, mint a lázadás ígéit. Az is lázadásnak számított, hogy a szépelgő formáktól éppúgy elfordult, mint a formabontók modorosságától: tartalmas, érdes, erőteljes, ódon egyszerűségű nyelve, a legnagyobbak példájához igazodó ihletése elkülönözte őt a fasizmus szellemi alacsonyosságától. A haladó polgári értelmiség költője volt. Döntő pillanatokban Petőfi nevét mondta ki, s ahogy nőtt a fasizmus nyomása, úgy sűrűsödött benne is a lázadás és a vonzódás azokhoz, akikben egyedüli záloga volt a jövőnek, a munkásosztályhoz. Ilyennek ismertük Fodor Józsefet, s így reménykedünk még ma is, csüggesztő verseskönyve, a *Boldog zendülés* fölé hajolva. Mert a főlzabadulás után meghökkentett ugyan az, hogy versein nyoma sem volt a változásnak, de szívünkben kész volt számára a mentség: nem könnyű annak hangot váltani, aki nehéz esztendőök során tanulta így ejteni a szót. De legújabb kötete komoly aggodalommal tölt el. Ezek a versek a »fordulat évében« és azután, ma, a proletárdiktatúra idejében íródtak, akkor, midőn munkások és parasztok milliósámm tanulják s tudják a marxizmus-leninizmus tanításait... amikor olyan belső feszültségek, mint amilyen a Rajk-banda leleplezése, vagy a Hároméves Terv végső futama... dúlják s derítik

egyeinket: ki tudná elmondani, hogy mi történt két esztendő alatt? Igazán csak költő tudná elmondani... hogy a versek fölé hajló munkás önmaga hősi merésén hevüljön... Fodor József alig tud valamit elmondani abból, ami átviharzott a világon. Régi erénye visszájára fordult, beledicsőült a hajdani cenzurakijátszó madárnyelvbe. Hajdan néhány célzás, néhány általános szólam a szabadságról forradalomnak számított. Ma, mikor nyíltan lehet írni a szabadságról nemcsak általánosságban, hanem lírikus bensőséggel van alkalom írni, észre sem vesszük általánosságait, ám aggódva figyelünk föl arra, ami ezek között árad verseiben.

Időszerűtlen, avas panteizmus... végletes individualizmus és az ebből következő pesszizmus, az én és halál hamis képzete tölti el ezt a költészetet... tetézte egy derék adag embergyűlölettel... »Szűk, kerge nép közt« inal át »idegen világon«. Ez nemcsak embergyűlölet, hanem a túlhajtott egyéniség tömeggyűlölete.

Ez a magatartás nemcsak értelemellenes, nemcsak a megértésről mond le az ilyen költő, hanem a tettekről is: »Hiába, nem megy álmaink szerint, - Akárhogy is van, lesz majd, ami rág; - Ihaj pajtás, nyugodjunk ebbe most hát, - Ilyen a világ.« Ez a belenyugvás egyben fölmentés is minden felelősség alól...

Végig lehet olvasni a kötetet anélkül, hogy sejtené az ember, mikor íródott, ez a kortárság, az általánosság, a szólamok; az állásfoglalástól való irtózás... Magatartása úgy irat vele ódát a »világifjúsághoz« a békéről, hogy nem nevezi nevén a béke védelmezőit sem... mikor a népé lett földjeinkről, gyárainkról, új hídjainkról szól, szemérmesen elhallgatja, hogy azokat ki adta...

Embertelen természet, magány, csüggeteg lemondás, a megismerés és a tett lebecsülése, a tömeg gyűlölete, a mókust sirató hamis érzelgősség, részvétnek és gyűlöletnek általánosságban való tartása, a nyílt állásfoglalástól való irtózás: mi ez, ha nem *burzsoá dekadencia*?...

A **Boldog zendülés** azt árulja el, hogy Fodor József elmaradt haladó népünk fejlődése megett; - aki ma elmarad, az pedig könnyen kerül szembe a haladással s biztosan abba a látszatba kerül, hogy a szándékkal lemaradottak közé tartozik. Kötetének tartalma polgári, formája avult és érthetetlen. »A művészet a népé« - tanította Lenin -, legmélyebb gyökereit a széles dolgozó tömegek sűrűjébe kell kibocsátania. Ezek előtt a tömegek előtt kell érthetőnek és kedvesnek lennie. Hallja meg ezt Fodor József is..."

Évekig aztán még a lapok sem hozták írásaimat. Hogy hogyan tudtam átvészelni mégis azokat az időket, kissé megvilágítja talán a kötet egyik verse:

*Bosszant? Ne bántson. Jól van úgy, ahogy van,
S mit horzsol: csak kis-voltod, gyengeséged;
El kell merülnöd újra, mélyre, jobban,
Lám, még próbán fog sorsod ujja téged -
Ám még annak se véld, hogy pár bolondban
Mint élsz, s ki mellőz, orv bosszúja végett,
S a híg kegy ál-csilláma merre lobban,
S mind több hűl, honnan vársz hitet, hűséget.
Hogy minél jobban magadba hullj, ne fájjon,
Van mit keresned vén, vén lelki tájon,
Izgalmas, egyre hívóbb népeiddel -*

*S mind forróbbak és mélyebbek az álmok,
Csak év s év fussa - forrjon bár az álnok -,
Kárpótlás vár: dús, drága munka, hidd el!*

(Mélység parancsa, IV.)

„JELENÉSEK ÉVEI”

VÁLOGATOTT VERSEK (1957)

Hosszú évek múltán, 1957-ben adhattam ki újra könyvet, a második *Jelenések évei*-t, a Magvető Könyvkiadó gondozásában: az 1949-ig kötetben megjelent verseknek valamivel több, mint a felét tartalmazza ez az ötszáz oldalasnál vaskosabb válogatás.

Hogy mint is élt a költő a *hallgatás éveiben*, arról nem könnyű ma számot adni. Hadd álljon itt magyarázat helyett egy véletlenül birtokomban maradt dokumentum, egy interjú szövege, amely a *Magyar Rádió* című újság 1956. október 21-i számában jelent meg:

„MIÉRT HALLGAT FODOR JÓZSEF? - Valamikor régen, a felszabadulás utáni években sűrűn szerepelt a rádióban Fodor József. Azután esztendőkre elhallgatott, és bár napjainkban egyre nagyobb számmal sugároz a Rádió magyar költőket, Fodor József nevével alig találkozunk. Vajon miért? - kérdi az újságíró.

Tűzbe jön, amikor felteszem a kérdést. Szokott temperamentumával válaszol:

- Az igaz, hogy 1949-től 1954-ig egyáltalán nem szerepeltem a rádióban. Persze, egyebütt sem. Meg is mondom, miért. 1945 után sokfelé kértek tőlem - főleg ünnepi alkalmakra - prózát, verset. Lelkesen köszöntöttem az új világot, amelyért egész életemben harcoltam és ez a lelkesedés fűtötte át minden soromat. De aztán különböző felhők tornyosultak, és nekem ebben is, abban is *különvéleményem* kezdett kialakulni. Ez még nem lett volna baj, azonban ezeket a különvéleményeket hangoztatni is mertem. Kezdttem nem kedves emberré válni egyesek szemében...

Megjelent egy felszabadulási antológia. Boldog-boldogtalan szerepelt benne, tőlem egyetlen sort sem kértek. (Ugyanakkor kint a Szovjetunióban kiadtak egy antológiát, amelybe bevették a *Piros fejűk* című költeményemet, amelyben a szovjet hősi halottaknak állítottam emléket.) Amikor egy-két kis verseskönyvemet nagy nehezen kiadták, az újságokban még kritika is alig jelent meg róluk.

A beszélgetés során eszünkbe jut egy Fodor-vers, amelyben a régi harcos körülnéz az új világban és ilyeneket mond:

*Látok én itt, hallok én még
Sok cudart, bitangot,*

de hozzáteszi:

*Nem kell itten, sohse kellett,
Aki a gazt látja!*

Amiből viszont az következik, hogy:

*Kezdtem újra, büszke tűzzel, -
De már nem csinálom.*

És a vége:

*Gyakran az szól, aki hallgat,
Büszkén és merészen.*

- Hát igen - mondja Fodor József -, sokáig úgy éreztem, hogy hallgatva is szólok. Csak persze az adott körülmények között ezek a szavak egyre kevesebb emberhez juthattak el...

Azután következett 1954. A Rádió irodalmi osztályához került Tamási Lajos, verseket kért tőlem, hosszú szünet után ismét megszólaltam. Eljátszották Katona Józsefről írt drámámat is (*A végső szín*). De a »reaktiválás« nem tartott sokáig... Körülbelül három-negyed év után ismét nemkívánatos elemmé váltam.

*

Véleményünk szerint - és ebben a nézetünkben, úgy hisszük, a szép magyar vers minden barátja osztozik - ennek a helyzetnek most már sürgősen meg kell változnia. A szabadság harcos poétájának, Fodor Józsefnek szavait tízezrek lesték az elnyomás sötét éveiben. Nem volna helyes, ha most, a kivívt szabadság levegőjében, sok nagy tévedésünk helyrehozása után, új nagy célkitűzések előestéjén, ezeket a szavakat hiába lesnének!”

Eddig az interjú.

Október 21-e után már gyorsan követték egymást az események; újra csak a *Felkavart világ*-ra utalok, amelyben minderről írtam. - Írásaim előtt ismét megnyílt az út, ezért számomra az 1957-ben kiadott válogatott versgyűjteménnyel új korszak kezdődött.

*Ébredsz-e, ébredsz-e, ébredsz?
És beszélj csak, ha még beszélhetsz
És élj a napban, ha még élhetsz -*

bíztattam magam 1956 október végén írott versemben „Mert Kain és Gógnak napjai - Jöttek...”

Nem ok nélkül írtam azonban *Világ* című versemet már néhány hónap múlva, 1957 januárjában:

*Nem születtem botrányok kövének, -
Tiszta út és szívsgallta ének,
Mit hév szomjam itt keres,
Magas élet, egyenes.*

*Nem születtem harcok viharának:
Higgadt nyarak, esték madarának,
Békés este, lomb megett
Húzni, tűnt nap, éneked.*

*Rebbenő szív, szájas hír kerültje,
De lettem én lármák vetemültje
S ujj mutat rám, gúny-derű,
Bús a lelkem, keserű; -*

mindez azonban már következő kötetem történetéhez vezet át inkább.

A könyv mindenesetre megjelent; különösen jelentősnek tartom, hogy költészetem nagy értőjével, Vajda Endrével íratott a kiadó a kötet elé egy tizennyolc oldal terjedelmű bevezető tanulmányt; mivel oly közel van már az időben, nem idézhetem, ezek az írások azonban már elérhetők bárki számára.

„IDŐK ÚTJÁN”

Egy költészet története egy nép, egy nemzet élettörténete - mondtam az előbbieken. E könyv, az *Idők útján*, sem kevesebb: az 1949 és 1957 közötti évek egész története benne van. S mint ilyen, legőszintébb, igazi lepleplezőbb könyvem. Mert valójában nem hallgattam én azokban az években, hiszen írtam, írtam, csak nem publikálhattam. Mint az *Előszó*-ban írom (ezt a könyvet újra nem lehetett magyarázat nélkül útjára bocsátani):

„E versek írójának utolsó, új verseket tartalmazó könyve 1949-ben jelent meg. Körülményei úgy alakultak, hogy írásai hosszú ideig nem láttak nyilvánosságot. Eme időszakban írott egyes versei bizonyára a magányosságot és elhagyatottságot tükrözik; de a költő hiszi, hogy ugyanakkor dokumentumai a humanitásnak, az írás minden körülmények közötti érdemességébe vetett hitnek és a jövő iránti bizalomnak. A költő tükörképe a kornak, de műve (ha költő) ugyanakkor tükörképe a léleknek, mely, örömeiben, a műben keres kifejezést; amiként diszharmóniáiban, ellentmondásaiban is a műben keres megbékélést és feloldódást. Az utóbbinak példája, többek között, a *Milton* is, e nagyobb szabású versciklus, melyet rég elveszettnek hitt, és lazán összeillesztett papirosokról szedett össze a költő, mint elmúlt rossz idők alatti - és embertől egyedül várható - érzései tanúbizonyságát: s ha már az alkalom véletlenül eléje vetette, meg akarja őrizni ezt is. Az a véleménye ugyanis, hogy ne dobjunk el semmit, ami valamely szépről vagy rútról, de (akár lelkesítő az, akár fájdalmas és megszegyenítő) valami valóságról híven tanúskodik. Evvel be is fejezem magyarázataimat, amelyek, az elmondottak arányában is, úgy érzem, fölöslegeseek; hiszen végső fokon, és ha a becsületes indítékokat is beleszámítjuk, minden magyarázaton túl, a műnek kell leghívebben magyaráznia önmagát. 1957 december végén.”

A fent említett, *Milton* című versre nézve hadd mondok el - az 1957-beli előszón végrehajtott s az egész költemény értelmezésén, sőt még a vers keletkezésének dátumán is végrehajtott - változtatásomat. A verset mindenekelőtt nem 1943-ban, 1944-ben írtam; a dátum hamis, *1949-ben írtam*, de kénytelen voltam a dátumon változtatni, hogy megjelenhessen. Az idők mindössze néhány évvel jöttek előbbre - a lényeg: a *törvénytelenység* ugyanaz maradt. Az olvasó megérti-e ma akkori félelmeimet? Annyira aggasztónak ítéltam a *Milton* megírása idején a helyzetet, hogy arra gondoltam, elásom a kéziratot az erdőn egy fa tövében, hogy meg ne találják nálam. Aki a - *kivégzésekkel is járó* - *perekre* visszaemlékszik, és a velem való furcsa bánásmódra gondol, amikor 1949-57 között könyvem se jelenhetett meg: megérti e kis irodalmi hamisságot, amitől még e könyv kiadása idején sem szabadulhattam. S megérti a szenvedély hangját a *Milton*-ban:

*Úgy írok itt, mint ki az Istennek ír csak,
Nem másnak! hisz a kény szoros közén
Mi férhet át, mi ahhoz nem szabott -*

Számtalan részt idézhetnék még, de álljon csak itt e pár sor:

*És csak szomorúbb még
S kiáltóbban képtelen, hogy, amíg
Eddig a rossz: rossz volt, a szörnyű: szörnyű -
Most az öröm színébe öltözik;
S míg menetében megtorpant az élet,
S jaj és sóhaj tör, meg nem szűnve, fel -
Soha-nem-volt szebb életről rajongva
A durva Álság tombol, ünnepel.*

Ami e kis leleplezést illeti, bizonyos vagyok benne, hogy (a valóságot, gondolom, úgyis szímatoló egyesek számára) az egész ügyem meglepetés, és költészetem - végre - teljesen őszinte történetéhez tartozik.

E kötetben azok a verseim vannak, amiket a *Fodor-zárlatban*, megjelenés reménye nélkül írtam. E kötetbe besoroltam a fent említett *Milton*-t, *A tékoai pásztor*-t, a szülőföldemről írt *Elégiá*-t, a *Katona Kecskeméten*-t és a *Shakespeare Stratfordban*-t, amelyben Shakespeare, nagy monológjában, ezt mondja:

*Nem sejtí senki itt, minap ki voltam,
Vagy hogy mit írtam. Gyűlölt itt az írás,
Hacsak nem a mennyet szolgálja, s az
Új rajongást, hitet.*

440 oldalon sorakoznak e sokéves időszak versei, amelyeket magányomban írtam, hosszú sétákon elmélyedve a Pusztaszeri úton, a Gugger-hegy tetejéig bolyongva, vagy felkapaszkodva a fogassal, a Szabadság-hegyen... Hadd idézzem egy 1953-ban írt versemet, mely jól kifejezi akkori lelkiállapotomat:

*Mit fájna a magány neked, s a vak
S Rossz dölyfe, és az ölni kész, rideg
Mellőzés: ki nem esded senkinek
Bókos szavát, s hagyta, hogy hagyjanak -
S hol rang van és érdek-láz, s ál-szavak,
S tolongók, kik béren s min csüggenek,
Bújt lelked onnan, a szennytől beteg,
Mélyen, hol kürtjeik nem hangzanak.
S mit nyújtana tán tapsuk is neked:
Ki hűnyva hagysz szót, véleményeket,
S szemed, messzibb a ma köreinél,
Más tájba, korba és jövőbe néz -
Vagy égbe, ködbe. Ki ember, egész:
Magában alkot, szenved, nyugszik, él.*

1956 októberében aztán - a legnagyobb csodálkozásomra - az Írószövetség elnökségébe beválasztottak. A hamu alatt azonban pokol izzott. Nem akarom elmondani még egyszer, mi volt (leírtam a *Felkavart világ*-ban, az imént is említettem!) - szerencsére túlestünk rajta már, de hadd mondok el belőle annyit, ami még hozzátartozik az *Egy költészet történeté*-hez; illusztrálják a dolgot a versek:

*Az utcákon vér folyik
S az ablakok
Zörrennek, mint kísértetek vad láncai
S mint folyammá folyt mennykövű villám
Árad s apad a szörnyű dörgés.
Budapest vérben,
Csínos, épp kimosdott
Házak közt magukból kikelt, éktelen
Rémek forognak,
Szemükben ölés*

*S hű szolgálók versenyt zengenek: a gépek.
 Óh, hová lehetsz, hová lehetsz,
 Mert állni, menni, szólni nem
 Tudsz s csak dadogsz
 Világnak éktelenje,
 Múlt vádjával s e vadság tetteivel
 Teli. Szörny nap!
 S kívül-belül a meghasonlás,
 Az ember útja a rémbe tért,
 És kint az ősz, ősz
 És halál - -*

(Pokolban)

És egy másik, amelyet szintén e szörnyű napok kavargásában írtam, de amely már a jövőbe néz:

*Az életünket vad, vad gyom verte, óh,
 Vad bünsereg - -
 S mint zord ítélet, vak bíró, most szólnak
 A fegyverek.
 Óh, ember, ki jót vársz még s nagyot akarsz,
 S mást, szebbet itt,
 Okulj e vérből s engeszteld, gyógyítsd a
 Ma sebeit.
 Óh jobb út és rend: s mit a remélt, hitt
 Jobb holnap ad!
 Békült legyen végre s boldog e vérző
 Nép és szabad.*

(Viharban)

E korszak olyan, mint valami rossz álom. Hát kell-e ilyesminek is tartoznia egy költészet történetéhez? Ó, hová is fajult a szépség, a révület ünnepeiből mi lett?

A dolgokat kihevertük; menjünk az úton tovább. Az úton, ahol a költészet története egy volt, ma is egy a nemzet történetével. Ne keverjük azonban úgy, hogy csak a politika legyen benne a döntő rész. Hiszen a dolgok forgatagában vergődött milyen könnyű megítélni azután; erről a nehezen megfogalmazható küzdelemről ír a **Szűmvetés**:

*S amit tettem, jó, rossz: nem az a fő
 De ahogy hangzik itt;
 Rosszat tesz ez: s jó; mert tettet a köz-
 Silányhoz igazít, -
 S jól tesz: s gazként csengenek zavart
 Világban szavaid.*

*E világtól itt elfordultam én,
 Követtem vélt irányt,
 Sok csend után, míg meddő nem-tevés
 Lankasztó szele hányt; -
 Majd tettem: s most hűtlenséget sírok,
 Buktatót, vak silányt.*

...De nézzünk végre a költészet felé, a versek felé! Ezekkel is találkozunk, ne csak a rettenettel, a kegyetlen rövidlátással az idők útján... Hiszen - mindenén túl - nem állott meg a költő, az utolsó nyugtalanító szépségek még ott lobognak messze, még ott int fönn a jelszó, a költők csillaga: *Föl, többet, semmi sem elég!*

„ORSZÁGUTAK ÉNEKEI”

Gyűlnek a könyvek az asztalomon, ahogy felsorakoztatom, abból a célból, hogy áttekintsem őket. Különben úgy szoktam őket nézni, ahogy a polcomon egy masszában halmozódnak; amikor egy új könyvem jön a többihez, csak tudomásul veszem, nem foglalkozom tovább vele. Ahogy futtában nézem, ahhoz képest, amit egy *életműről* képzelek, kevésnek találom; viszont, amikor - mint ebben az esetben - át kell nézнем őket, soknak, megterhelőnek.

A sok könyv látványa ellenszenves nekem, még ha - bármilyen hihetetlen! - az enyém is. Hát még egy könyvtár, a teremő szellemek fullasztó halmaza! Amire az ideálom régóta már az *egy könyv*, amit tökéletesen, utolsó betűig keresztül-kasul olvashatok. Hadilábon vagyok a sok könyvvel; a legjobb, ha tőlük függetlenül mozoghatok gondolataimban, saját mondanivalómban. A sok könyv zavar, (s miután mégis lelkiismeretes olvasó vagyok, s mindig eszembe jut, hogy tán éppen azt a fontos egyet nem olvastam!) rágódik rajtam, amit nem olvastam el. A csak *egy könyv*, melynél azt érzem, hogy valahogy mégis minden benne van, ami nekem szükséges: biztosítja szellemi szabadságomat.

De térjünk vissza az *Országutak énekei*-hez: íme itt van, a többi mellett. Mit mondjak róla a sok minden után, amit könyveimről mondtam?

Az *Országutak énekei* ott kapta címét, amikor Szigligetről felsétálgattam a Badacsony-hegyre, Jankovich Ferenc költő-barátom szőlőjébe, ahol pincéje is volt. Azokban az években, 1958-59 táján, hónapokat töltöttem a szigligeti Alkotóházban:

*Szentgyörgy felé szalad a vonat,
Szentgyörgy felé ragad,
Óh üdvözlöm mind, kit itthagytok,
Élőt és holtakat.
És üdvözlöm mind, aki szeret,
És azt is, aki nem,
Három lepel ül öröömön,
Hat ül sok sebemen.
Három lepel rejti örööm,
Bánatomon hat ül,
Szentgyörgy körül, vén hegyek körül,
Jó lesz ott egyedül.*

(Szentgyörgy felé...)

Szinte naponta megtettem azt a tíz kilométeres utat az országúton sétálva - nem volt még ekkora forgalom! -, miközben verseket írogattam:

*Nyílt országutak ti, be szeretlek,
Tágul a szívem szabadon,
Mint lépek, s híva tárul előttem
Város, falu, hegy, völgy, vadon.
Mintha nagy szelek jönnének, úgy fog
Egy kedv, a nyílt tér rámlehel;
Belsőm duzzad, a lábam emel, s már
Egy súly vagyok a semmivel.*

*Óh lélek, nyúlj hát, táruj, a tág itt;
Kit nyűg, szokás tört, bántott -
Lég, fogj, boríts be, s testvér: te szél, szél!
Nőj mell, lehelj száj, friss, nyitott.*

(Országutak énekei)

Jankovichnál Tamási Áronnal szoktam volt találkozni, és gyakran Tatay Sándorral, aki szintén szőlősgazda volt a hegyen.

Ez az egész kirándulgatás nem ment ám minden parádé nélkül!... Először fel kellett mindnyájunkat a pince lovagjainak avatni egy ócska karddal, amely ott lógott a pincében, s amely szertartást Lukács Jóska, az Írószövetség gépkocsivezetője végzett el, persze megfelelő ünnepség keretében, amikor ő is velünk tartott egy ízben. E vidám pincézések emlékére írtam Jankovich Feri barátomnak az **Úton** című verset:

*Koccintottunk Badacsony ormán,
Kedvünk úgy ragyogott;
Most lépek s csöndben visszaérezem
Percünk, a boldogot - -*

Hát igen, voltak bolondos napok is, felelőtlenek, vidámak... De a napban, a létben - nem is tudod, honnan - egyszerre megüt valami: - Mindehhez mi közöm, amit csinálok e percben, mi értelme? S ezek az emberek itt? Komolyan gondolják az egészet - és magukat?... Rossz szagúak, mondhatnám, ronda italoktól, sokan szellemi ürességtől; lelki hiányérzetük tudata kínozza őket, s úgy tartják magukat a mélység fölött, hogy nem vesznek komolyan semmit: így van az emberekkel és mivelünk - Mi lesz velünk?...

Egy nap és megint nap és megint - és mi lesz a végén - a minden után mi lesz?... S mindaz, amit csinálsz, felelet a kérdésre ott benned - amire szántad magad, hogy az életbe bevésed: nem enged a semmibe futni - annak története lesz, mit úgy hívnak majd - igen - **Egy költészet története?**

...Ó, sokszor elfogja az embert egy valami - egy riadalom - a napok futnak - egy nap a más után - és amit tettél, írtál - a végén: van, marad?... Váratlan felbukkanó valami - hirtelen kérdés szobádban - vagy az országúton, amint mész, csak mész: - amit tettél, írtál, tán énekelve, az országúton - vajon az megmarad? - Van értelme, hogy itt vagy, szenvedsz az üres, rossz szagú emberek között, kiknek tartása az örvény fölött: a közöny vagy a cinizmus?...

Hát így is van váratlanul a vidámság percei - a csinált vidámság percei! - között; az élet ilyen iszonyúakat is kérdez, barátom, ilyenkor, amikor könyveidet áttekintve rendezed, miközben

*Gágogva és zajongva mennek a vadludak,
Száradt sárnak porától fehérek az utak,
Ahol feszülve lépek s erővel néz szemem,
Innen még a halálon, s túl a nagy életen.*
*Túl az élet zömén, de dacosan s könnyedén,
Bajon, gondon, vesztetten nem ejtek könnyet én;
Míg bírja lángom: égek, s míg a lábam: megyek,
Víg pályáim: az álmok s a nagy utak, hegyek.*

*Pedig nem síma semmi, s gáncs ért, hány akadék,
Görccsel szorít a bánat, föld reng, rámroppan ég;
Fejem behúdom erre, s majd túl leszek azon,
S mi nem jött rám: szerencse, s mit szenvedtem: haszon.*

*Mert hogy ne napnak éljek, de méltóbb lángban én,
Földi utam, jó, rosszam egy nagyra szántam én,
Mint ki viharban termést hord: s nem néz, veszti időt,
Baj közt, begyűjtsem én csak, mit elmondani jött.*

*Mit elmondani jött, és mit elmondani kell,
Mihez minden egyéb jó csak egy a semmivel -
S ha szél viszi el majd, vagy elnyeli a föld,
Örök ízében él a hű, álma-megbűvölt!*

(Vidám indulás)

„EMBERSÉG TANÚJA”

- Egy költészet története ott kezdődik, amikor az első igazi szerelem érzetét jelenlétét - mondta szeretett mesterem és tanítóm, Mikes Lajos.

Az én költészetem története - ahogy már beszéltem is erről - valójában ama apróhirdetéssel kezdődött, amelyre válaszoltam, mint alig leszerelt katona, gyökértelenül hányódva a polgári életben. Leveleztünk Ilussal, későbbi feleségemmel, végre közeledett a találkozás napja. Költői pályámnak mindenestre elindítója volt az a nevezetes mozzanat, amikor barátaimtól kölcsönként öltözetben beállítottam Győrbe - a már nem emlékszem, milyen utcába -, és tisztelegtem első *inspiráló* szerelmemnél, s bemutatkoztam a családnál, hogy ez meg ez vagyok, s amikor kérdezték, hogy mi a foglalkozásom, azt feleltem:

- Raktári munkás és költő.

Az illető családfő nem mutatott különösebb meghatódást, de távozásom után a *Világ* című laptól megkérdezte, mi a véleményük azokról a versekről, amiket „állítólag” én írtam, s amelyek oda voltak mellékelve adataimhoz. A szerkesztők válaszából tették függővé beleegyezésüket; mint utóbb megtudtam, Supka Géza azt válaszolta, hogy „nagyon tehetséges”, azonban az öreg Láng - Ilus gyámja - azután sem mutatott nagyobb tiszteletet irántam, ami igazán nem csudálható.

Mindezt azért mondtam el, mivel az *Emberség tanúja* című könyvem került a kezembe, s evvel kapcsolatban Mikesnek a szerelem költőket felemelő erejéről vallott nézeteit megerősítem. Ekkor találkoztam - 1960 táján - avval az asszonnyal, aki verseimet új lendületbe hozta, Sikó Zsuzsával:

*Költő vagy, mint én, nyugtalan, szeszélyes,
Velem-összhang véred, lelked, inad,
Nincs, mit nem értek, s bennem, mit nem értesz,
Benned ringok, s bennem meleg magad...*

A *Végtelen menet* egész életemet summázó terzináiban így írtam erről a találkozásról:

*S ne bámulj (ki kintről nézed, mi van),
Ha hála tölt megint s halk áhitat,
Mint újra társat köszönt itt szavam,
Tündérként hozva áldott napokat -
S míg búcsút itt, ott hálát rebegek
S újrakezdvén se lennék boldogabb.*

Röstelkedve vallom meg, hiszen az *Egy költészet története* nem tűr elhallgatást, hogy Erósz szárnya még máshol is megperzselődött,

*S ti, többiek:
Hány jómmal találkoztam! Óh, bizony
Jobbak mindig, mint én! Jó kezetek,
Szépségetek, a vágy, a drága szomj -
Mondjam? Áldott, dús élmény voltatok,
Fél-játék, fél-harc s mindig izgalom;*

*Simító szemetek, hűs karotok,
Melletek meleg halmai, csudák,
Mondhatatlan, kedves ámulatok -*

*Nehéz létünkért mit ád a világ
Cserébe, ti vagytok: ti, s mind, amit
Nyújt e játékos, gyermekes galád*

*Élet, legtündéribb valakik itt,
Száz arcú, rossz s jó, szörnyű s újra szép,
Mint ráznak bolond viharaid, - -*

(Végtelen menet, 9. vers)

Ő az - Zsuzsa -, aki második, balul végződött házasságom után feleségem lett, s akinek jegyében az **Emberség tanúja** megszületett:

*Szenvedélyemmé lettél. Fáj, ha nem vagy
A közelemben, s mint seb ég, hiányzol,
És vágyódásom éhe percre sem hagy
És gyúlt szívem szavad áhítva lángol.*

*Mint dúlt beteg, forgok hő érzélem s agy
Lázában, míg tér tilt tőled, határol:
Kit látnom is kevés s egy képtelen nagy
Eggyé-szüntünkkel tűnne csak a távol.*

*Szenvedélyem vagy. Szívben vagy a testben,
Akárhogy. Boldog, fájó, puha estem
Vedd ölbe; nincs egyéb, amit akarjak,*

*Vagy így, csak így: Hogy hív, jó közeledben,
Meghitt, meleg karodban és szemedben
Csöndes betelt öröm közt, élve-haljak.*

Úgy gondolom, hogy az **Új Orfeusz** - eredetileg az egész könyvnek ezt a címet szántam, végül is, utolsó pillanatban, csak ez a tizenhat versből álló (fenti verset is magába foglalo) ciklus tartotta meg ezt a nem minden jelentőség nélkül való címet! -, hogy az **Új Orfeusz** nem szégyellnivaló könyv!... Itt kell megjegyezni, hogy hasonló című - tizennyolc versből álló - ciklus jön az 1968-ban kiadott **Teremtő nyugtalanság**-ban is; s egyáltalán, a köteteimben mind lappanganak ezekhez a ciklusokhoz kapcsolódó versek, szinte könyvvé kerekedve, ahogy erre már a **Magam nyomában** idején gondoltam:

*Könyvet írok rólad, te lelkem éke,
Arról, hogy lábad hogy lippen e földön,
Álmom, szívem, száz vágyam menedéke,
Vad útjaimnak jobb rendje e földön,
Hő láz, víg gond, boldog harc s puha béke,
Áldott izzás, milyen nem volt a földön,
Új s új titok meleg sokfélesége,
Örök várás s betelt öröm e földön,
Teljes valómmal, mint madár az égbe,
Hogy szállhatok benned, egem e földön,
Tág mennyem s mint pelyhes szűk, puha védje,*

*Hogy fogsz be, meghitt, lágy tanyám e földön,
Bolygásaimnak zárja, lánc, vége -
S óh meg ne nyíljon már többé, drága börtön!*

(Könyvet írok rólad)

Az **Emberség tanúja**-ban egyébként három rétegben helyezkedik el a mondanivaló; két nagy költemény is kapcsolódik hozzá, a **Zrínyi estéje** és a **Dante az Út előtt**, folytatva a nagy lélegzetű vállalkozásaim, vallomásaim sorát.

Még nem adtam arról számot, hogy - valójában - mit is akar kifejezni az **Emberség tanúja** cím. - Tulajdonképpen én sem tudnám megmondani, ha őszinte akarok lenni. E kissé hebe-hurgya, s úgy látszik, átabotában ideragasztott cím többet mond, ha elolvassuk a kötet címadó versét:

*Csak arra gondold, hogy megírd,
Akármint fordul is veled,
Ujjongj, vagy már a bajt ne bírd;
Könyved legyen gyónód, jeled,
Csak csüggj, csüggj rajta, görcsösen,
Mint éh-száj, lakj a kín felett;
A gond ne tűnjön sohasem,
Rabold Örökké bánatod,
Mint sajdul lelked sebesen;
Ne fusson perc, hogy nem fogod,
Bajod vagy örömöd öleld,
Ott álljon, túlélvén napod,
Mit érző hord vagy elviselt:
Ember-tanú, hív számvetés -
S óh belsődből nyílt, furcsa kert;
Keltője öröm, szenvedés,
Dadogva, forrón élve, mit
A hulló perc hint: s ez mind kevés;
Óh sarj, mely kertjét ölvé nyit,
Mi jön, jó s rossz, szívem, csak áldd,
S csak oszd, hozd, élet, szörnyeid,
Szép örömet s élvehalált,
Legyek mindennel áthatott -
S te, nyelv: mi fűt, rá szód találd;
Hogy majd ki nézi írt lapod,
Könny közt forgassa s boldogan,
Hogy sírhat és könnyülhet ott -
Azon: ki úgy fájt, élt, mi van,
Minden jót s minden bánatot.*

Szerelem és házasságbeli válság; s „mit élő hord vagy elviselt: ember-tanú”-ként írtam meg ebben a könyvben: talán ezt jelentette a cím. Mindegy; egy költészetben a stagnálás az egyedüli bűn, s újból átolvasva e könyvet, úgy állapítom meg, hogy az **Emberiség tanúja** -

hogy úgy beszéljek, mint egy java bölcsességében nyilatkozó filosz: - emelkedést jelent. Én így érzem legalábbis, valami érlelődésnek, ahogy az **Őszi almafák** sugallja:

*Roggyantok, rakva, rengő almafák,
Az áldó, gazdag év teljig zsufolt.*

*Érik a gyümölcs és érik az év,
Talán valami jó felé forog:
Érik a belsőm, termése pirul,
Fáim fokán még új s új sorok,
Érik a föld, hevek és fagy között,*

S a mindig-termést valljad, életem.

*A mindig egyet, s mindig újra mást,
Míg huppan az ért, s vert haraszt zenél,
És új köszöntsön újabb áldomást,
Termést, mely szebb az előbbinél.
Almák, dúsak, pufókan ragyogók,
Vihar-hányt, hány fagy csípdesett körül:
S itt vagyok, itt. Győz, mi termő, erős,
S száz vészen túl él az élet, örül.*

„SZERTELEN ÜNNEP”

VÁLOGATOTT VERSEK (1963)

...Hol van, ami nem kívánczik szavakba, s amit nem szövök - vagy szőttem - verseim szöveibe a bonyolult teremtdésben? Ó, hová nyúljak előre és vissza, hogy e sokból semmit ki ne hagyjak? A költői fellépés előtt éppen elég, ami kimaradt - felelőtlen és a túlságos gazdagság tékozlása -, de most, amikor minden összegezésre int, össze kell fogni még, amit lehet.

Hol vannak a helyek, hol elidőztem, s ahol átszaladtam; eléggé megnézted azokat a helyeket? Sugárzó tengereket, meredek-komor szirteket, embereket, akik visszatartott titkukat reád lehelik? Megnézted-e jobban, mint a felületesség teszi: ezt a világot? Egyáltalán, túl felületesek, a dolgokkal gyorsan végző emberek vagyunk! A tegnap átgondoltam a dolgok valóságos mélyeit. Egyáltalán, megláttad, ha futva írtál is egyet-mást: az emberekben rejlő *költészet* történetét?

Mit értesz mindezek alatt? Egy költészet történetét akartad, igyekezted megírni? Vigyázzunk, mindennek a határokon túlterjedő határai vannak. A határok merevek, lerogyottak, kegyetlenek? De megvannak; és megírva is - vannak.

A kikutathatatlanok, nyomon nem követhetők - távoliakban és közelebbiekben, betűkben és emberekben, városokban, ahol jártam, szövegekben, mik fülelmet súrolták, amik mind óhatatlanul vésődtek belém: a kapcsolódások törvényei szerint nyomot hagynak szövegeinkben, s mind-mind helyet kapnak valahol a költészet történetében...

De vajon megértettél-e más egyebet is: a határtalanok - és az ebben levő költészet - történetét? Igyekezz, amíg lehet, barátom. Minden percben próbák előtt állsz.

Amikor a negyvenéves költői pályám összegezésén, ezen az ezeroldalas válogatáson dolgoztam, bizonyára a maihoz hasonló kérdések merültek fel bennem.

Kötetekben megjelent verseimnek körülbelül hetvenöt százalékát foglaltam össze ebben a könyvben. Negyvenéves pályafutásom folyamán a napilapokban és folyóiratokban megjelent verseim egy bizonyos részét nem jelentettem meg könyveimben, és nem vettem be belőlük e válogatásba sem. Hogy miért van egyik versem a könyvben, és miért hiányzik a másik, azt több szempontom döntötte el; ezek a szempontok pedig nem mindig a versek értékrendjére vonatkoznak. Elsősorban, természetesen, arra gondoltam, hogy a legjellemzőbb verseimet gyűjtsem itt egybe. Gyűjteményem utolsó lapjain tizenkét új versem sorakozik, az 1962. év első felének termése, ezeket később beillesztettem a következő, *Magam nyomában* című kötetembe. A készülő könyv összegezés-hangulatában írtam a következő verset, egy téli délelőttön, a Feneketlen-tó körül bolyongva:

*A vizeken borzonganak a hattyúk,
Hószín hattyúk szürke-zöld vizen,
Száradtan, éles levelek sziszegnek,
December int már táncos-szelesen;
Telet vár e vihar-végzetű csillag,
A fél föld: nyár-kánkán a másikon;
Reszket az őz, a nyúl, vad csőre fordul;
Merev tél itt - túl forró fájdalom.*

*Te is, ki hordod éveid palástját,
Tarkált sávval, sokterhű hátadon,
Álmok bolondja, merre visz a szél már,
Boldog bolondság vállalt súlya nyom;
Meddig bírsz még a fagyból hőt lehelni,
Zűrből zenét kivonni részegen,
Hogy durva zaj közt éljen a szép, összhang -
S nagy életet, túl minden életen?*

*Költő, vidd sorsod. Árnyék a világ: és
Te hordod a mélyebb, igaz valót;
Űz, vet a vak tánc, hogy láss, élj te mindent,
Látszat-gonoszban így hordván a jót;
Igazságod míg egyszer kiderül tán,
Rózsád hulltán, s mi rejt, túl mindezen,
S mik szúrtak, majd töviseid ragyognak,
Igazolt sorsban, arany-fényesen.*

Mondjam el azt, hogy e versből, a versek megfoghatatlan külön sorsa szerint, azóta antológia-darab lett? Valami másról számolnék be inkább, hiszen talán ez az utolsó alkalom, hogy önmagamba morzsolódó magamtól megkérdezzem - ahogy e könyv megírására való vállalkozásom előtt valóban megkérdeztem: komolyan gondolom az egészet evvel az irodalommal, költészettel kapcsolatosan?...

Mielőtt tovább mennék hát, felteszem a kérdést: - Valóban, komoly dolog-e ez az egész? Mondom, rettegve teszem fel a kérdést, vállalva a rizikót, az esetleges általános elszörnyedést - és miután költő, tehát sokaktól nézve is valahogy bolond -, hogy még egyszer rácsapjak: - Vajon érdemes-e olyan nagy dolgot csinálni az egészből?

Meg kellett ezt kérdeznem magamtól, mielőtt tovább mennék, mielőtt lezárnám a könyvet; és megadom magamnak is a végleges választ: - Néhányan tettben és alkotásokban valóban csodákat hoznak ki az egészből, olyasmiket, amik az ősi, szent rejtélyekben voltak csak jelen, és az élet legmélyebb értelmi lényegére tapintanak ezekkel az alkotásokkal. Olyan mélységekre érnek, amik nélkül az egész életnek semmi értelme nincsen valóban... Meg akartam forgatni magamban ezt a dolgot, amielőtt tovább megyek; - és nem hagyok kételyt abban a tekintetben, hogy mi a végső igazság.

Csak magamban forgatom ezeket a dolgokat, s a legnagyobb óvatossággal - teszem hozzá. Roppant dolgok ezek, nagy részét együtt örököltük az emberiséggel. Roppant dolgok ezek, gondold meg, ember, és gondolj a sziklarajzokra, az ősi bibliai - megfejthetetlen ködbevesző - írásokra, istenekkel együtt teremtődött filozófiákra, tanokra... Ó, nagyon meg kell fontolni, mielőtt válasszal kísérleteznék; örült vakmerősök e kérdések, és legokosabb, ha meglógsz előlük; és csináld inkább, amit vállaltál, és hadd a problémákat, mintha nem is volnának.

Megjelent tehát a válogatott versek könyve 1963. Péter-Pálra; amikor a nyomdafestéktől még friss könyvet a kezembe vettem, akkor zúdult csak rám igazán a múlt, ez a gyönyörű és iszonyú negyven év. S egy verset írtam, mintegy előszót, gyűjteményes könyvem elé, utólag:

*Mikor még kezdtem - negyven éve már -
Könyvem: az első számról álmodoztam:
Az első száz vers! És most itt előttem,
Nem száz, de tízszer annyi; gyors, vad évek*

*Záporai s hideg vagy rekkenő
Villámai között fakadtan,
Nagy próbán, hő s fagy közt megedzve, dúsan: -
Sztelen ünnep! Mert ünnep a zordon
Átok, ha elmúlt; s a pillés vidámság
Rebenni termett szép mámore: ünnep
Mind, mire messze tartva visszavillant
Szemünk az útban. Jó és rossz; mi váltva
Jött és futott; hitek és reménytelenség;
S dúlt negyven évbe év-végtelenek
Vak és rettentő örületeit
S roppant csudáit is magukba záró
Idők tanúi: versek! Mert nem úgy szállt
Szülők fölött el a láz, bolond kor,
Mint balga álom! - De - vád és vigaszt -
Hűn visszhangozta hangom, ami volt.*

„MAGAM NYOMÁBAN”

1965-öt írunk; mire ez a könyv megjelenik, három év telt el előző verseskötetem óta, de nem írtam kevesebbet, csak mást: elkészült a *Felkavart világ* első része, az *Emlékek a hőskorszakból*, amely szorosan összefügg az *Egy költészet történeté*-vel, mintegy annak kézikönyve, mivel ismételni lehetőleg nem akarom magamat.

Hegedűs Géza író barátom, amiután elolvasta a *Magam nyomában*-t, lelkes magánlevelében „előkészítő korszakaim”-nak nevezi az e kötetet megelőzőket, valami változást lát: „ez az összegezés érzelmekben gazdagabb és kifejezésmódjában árnyaltabb, a kifejezés keménysége mellett a hangvétel mollabb...” Nem tudom, így van-e valóban; körülöttem azonban e három év alatt sok minden megváltozott, megváltoztak elsősorban, gyökeresen, családi körülményeim; Párizsban és Weimarban tett utazásaim is mély benyomást tettek rám. Ha most megnézem, a kötet címadó verse is mintha valami változás igényét jelentené be:

*Magam nyomába lépek: ámde nem
Úgy, mint léptem. Gyűlölöm, ami volt,
Mi volt már. Fordulj, szív, ki, s dobd szavad, mint
Ki részeg vagy beszélni elfelejtett
S most új nyelven dadog fel. Óh szavak
Bősége! Ugró-kész mind! Ha miként
Dohadt avart, felgyűjthatnám a nyelvet,
Csak váz maradjon! Csak amit a szükség,
Végső szükség kíván, mint kín a jajt,
Különben belehal. Nyűtt szók! Utálom.
Sivár és fűrge készség, mint silány nők
Kacér kínálkozása. Szó, ezer, gyors,
Csődültén már nem is nézvén valót, csak
Ennen híg táncát. Öncélú, üres!
Közölt hív értelem helyett szavak
Csörgő uralma! - Versem, oly beszéd
Légy, mint a lét-vég rebbenő nyögése,
Hol már fölös nincs. Vagy mint újszülött
Metsző rialma, hol tárgy, fogalom
A szó alatt holt még s hang, ösztön: egy,
Mint rímre rím. Forró élet-közel,
Te fedd versem! Mint polyvát, szórd a szót,
A könnyű oldást. Rejtett kincs felel
Mély-hívó-hangra. S meddő agy - s üres
Írt közhely: egy. Semmi a semmivel.*

Nem könnyű történetet írni arról a korszakról, amelyben végre nem voltak rémségek, hogy megcsinálják a maguk történelmét. Az évek egymást terítik maguk alá messziről egyre jobban összemósódnak... Alig látom, akkori magam, de elmondhatom - a véletlen kegyéből megmaradt újságlap segítségével -, hogyan látott engem az újságíró, aki nálam járt, éppen e könyvem nyomdába adása előtt:

„Új, hatemeletes ház, karnyújtásnyira a Körtértől. A hatodik emeleti lakás napfényt csábító, széles ablaka alatt villamosok csörömpölnek. Világos, modern vonalú bútorok, az egyik sarokban kisméretű íróasztal, a polcon új táskairógép. Itt él és alkot Fodor József, akinek a költészete az emberi lélek mélységeit nyitotta meg.

Most, a parttalanul áradó beszélgetés közben próbálom a szavak közül kihallgatni a titkot... A vendéglátó azonban egyelőre adós marad ezzel. Meséli: az imént jött meg a Köztársaság térről. Évek óta az az Ő dolgozószobája. Lassú léptekkel, órákon keresztül rója útjait, jegyzőfüzettel, ceruzával a kezében. Ezeknek a tűnődő sétáknak a zsákmánya a legújabb vers, a legújabb próza.

- Így született meg a legutóbbi könyvem is, az *Emlékek a hőskorszakból*. Mintha csak mellém szegődtek volna a kortársak. Egyszer Osvát, máskor Mikes Lajos karol belém, s feltűnnek a többiek is. Móricz, Babits, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Pap Károly... Körbefogtak, alig győztem a betűk futását, amelyet emlékeim diktáltak... Hazaérve, már csak a gépelés, a tisztázás marad hátra. Ez sem könnyű valami - neveti el magát -, a sebtiben írt sorok folyton összegubancolódnak, s alig tudom kisilabizálni saját írásomat. Ha végképp nem megy, szerencsére kéznél van a költő.

Versei jutnak eszembe, amelyekben az érzelmek, a tomboló indulatok áradását a forma szigorú fegyelme szelídíti. Nem tévesztheti meg az embert a hallott módszer játékosága. Egyetlen sorát sem bízta a véletlenre, az alkalmi hangulatok kénye-kedvére. Amit mi sem bizonyít jobban, mint már lapokban megjelent verseinek egy-egy nyomtatott példánya, amely telis-teli van legújabb javításaival...

Kötete most készül éppen nyomdába, a látogató ennek lapjait pergeti. A *Magam nyomában* - már a cím is sokat mond az alkotóról. A versek még többet. A két nagyszabású mű, »Az építő éneke« és a Nagy Sándorról szóló »Alexandros« mellett különösen egy kisebb ragadja meg figyelmemet. Az alkotó nyugtalanságról, a mindenkori új feltalálásának izgalmáról vall:

*Óh, új utak, szabad határok,
S ha tetszik, vad víz, domb, vagy árok,
Hol lábam tovalép!
Új út szabadsága, enyém te,
Töltsd, hozd más, más csudád élémbe;
Ballagni, nézni szép...*

Ennyit idéztem ebből a megtalált kis írásból. Ahogy a fenti riportféle is említi, e könyvbe két nagy terjedelmű verset sorolhattam be újra; az *Alexandros* megírását tulajdonképpen egy olvasmányélmény sürgette ki belőlem, de, Alexandros alakja már nagyon régen foglalkoztattott, az az Alexandros, akit a vers mottója így jellemez: „*Inkább szeretnék feltűnni a jónak ismeretével, mint a hatalom teljével...*” A vers elé illesztett magyarázatom is erről szól:

„Alexandros: a történelem, a regék, mondák Nagy Sándor nevével gyermekkoromban találkoztam először, szülőfalumban, az ősz, öreg román Kosztán bácsi meséiben. Lázas izgalommal hallgattam a hosszú téli estéken, a »vára« (tűzhely) mellett, Alexandros mesebeli királyról és egyszarvú, csillagosfejű táltos lováról; alakja mindig ott kísértett tovább is képzeletemben. Huszonhárom évszázaddal ezelőtt a makedón Philipposz fia, Arisztotelész tanítványa, a tudomány és minden titkok - hadakat gyűlölő - szomjazója, szülei kényszerítésére hadba indult. Először Kisázsiaiba, majd az ismeretlen Kelet felé; az a titkos vágy is fűtötte, hogy megtalálja az embernél tökéletesebb lények lakhelyét, az istenek tanyáit, a boldog szigeteket és egyéb titkokat. Óriási birodalmában a népek szabad, békés együttélésének és egységének

megvalósítására törekedett. A poliszok idejétmúlt világa után immár a Kozmopolisz, a Világ-állam megvalósításáról álmodozott. Felmérhetetlen hatását, sok minden mellett, a nyomában feltámadt hellenisztikus világ tanúsítja. Utána közvetett nyomán, keleten Asóka király, az Indus, nyugaton a stoikus Zénón az emberiség egésze fölé emelte már tekintetét...”

A vers lényegében Alexandros nagy monológja, életének harcos tíz éve után, a végponton, amikor felismeri:

*Nem, már az álmok nem kísértenek
Tovább! Kőd rejti s el nem érhetők
Az istenek; nincs Parnassos s a boldog
Szigetek vad mesék. Rettenetes, szép
Nehéz tíz éven át űztem a képet,
Mit láttam, s a hangot, mely szólt felém -
S mi alva és ébren hívott, s kísértve,
Bárhol, bármit elértem, egyre hajtott:
Az ismeretlent, -*

- s végre körülnéz a földön, meghódított birodalmában, hogy ott megvalósítsa a béke országát.

Az építő éneké-t valójában Franciaországból hoztam, az 1963-ban tett utazásomról, ahogy „a chartres-i katedrális egyik jámbor kőfaragó építője, munka közben, mormolja magában”:

*Erőnk szűk s iszonyú a feladat! -
E tornyon itt, a Műben és a sorban,
Hágó talpunkkal mind fennebb, magunk
Emelte új s új magason! A véső
Sziszeg s csattan a fürge kalapács, bong
A mély kő és dühödve visszamordul,
S tüzet fúj az építőre: míg az vad
Homlokkal, szikrák villáma s a vert tömb
Porló fehér viharában, csak egyre
Tekint: mint vágni, vésni ki a márvány
Álom-görcsében alvó beleképzelt
Alakot, eszmét. Óh víg küzdelem!
Jó szenvedés! E sajgó és mezítlen
S mindig bizonytalan kis Én-t feloldva
A munka ritmusában!*

A következő évben - 1964 májusában - a weimari Shakespeare-ünnepségek alatt eljutottam a Goethe-házba; ki sem fejezhető megindultsággal jártam be a fiatalkorom óta csodált költő életének színtereit „egy mély szellem-menedék s jelenlét itt lélegző áramában”... A Goethével való találkozás íratta meg velem a ciklus - a könyv harmadik nagy fejezete - tizenkét szonett-jét:

*„Über allen Gipfeln” - óh szabadabban
Élni s beszélni, nem en-hűtelen,
Vakok közt csöndben hinni jó-magamban,
Miként te hittél. Példa: légy velem.
Légy szigorú, szívem, nyugodt, kimért légy,
Csak mert akartad és szükség, azért tégy
Akármit. Ez itt Goethe háza. Sok vad*

*Útad, zűröd, szód titka már kitessék -
Egyensúly, telj, zártság, tökéletesség -
Száz hang: hogy most dús karba összefogjad!*

...Ezek voltak a **Magam nyomában** évei. Ahogy az **Évek** című versben írtam: „Szellem-magányban, mely jó menedék” - s „száz rossz hangtól magason” -

*Így nézem az éveket, bús-nehéz
Szemmel, s mind csöndesebben, ami jön;
Engem nem öl már gúny, vak-buta vész,
Kinek, hogy él még, vad, nagy kegy, öröm.*

Mintha mindegyik versemből ugyanaz a program sütné felém: most tűnik csak fel, ahogy a könyv kedvéért a kötetet lapozom:

*A forró fák felett már csendesen
Delel a nyár. Elég volt a kalandból,
Mely képtelenre sarkal és merész
Száz távlattal hív. Most késői útján
Kabátját dobja a Vándor, utolsó
Csúcsot hágni;
- - Mert szíved
Dobná, mi volt mind: tett, szó, tegnapi
Játék: óh, hol a perc, amely kifordít
Magadból? Nyűtt formák, szép, könnyveid
- Változni százszor erőlködve is -
Mást váró, vén, mohó szemed előtt
Únt mind, szabályos. Óh vad hév! Ami
Imént volt: vers, betű, olyan neked már,
Mint ifjú kor játéka, kezdetek
Késői émele. Más, furcsa, mély -
A Jobb kell! Eddigin túl! Mintha csak
Nem írtál volna semmit: s ami meggyűlt,
Egyszerre dőlne szádon - -*

(A forró fák felett)

Magam is úgy érzem most, hogy a **Magam nyomában** kötet idején jutottam túl az „előkészítő korszakokon”:

*S ha sok mindent elmond a ma
Rólad: az Egyetlent te mondod, a
Mondatot,
S aláhúzva mind jobban. Mint a folyam,
Mely valahol elindul s mind súlyosabb
A vizekkel, amiket beölel,
Olyan
Mondatod. Ezer nap, élmény ontatott
Teljeivel,
Hallgatva, gyűlve vontatod,
S minden nap több valamivel.*

*S belsődben, amint surran ott,
Medréből egyre old, emel
Hozzá, s lenn, az élet alatt,
Gyűl az ősz-mély vemheivel,
S mint felleg, szellő száll, s a szél -
S bő kútja szív, szó, ösztön, agy.*

*De egyre teltebben halad
És mély-nagy-bizton folyamod.*

*És nő az év és gyűl a nap,
S mit hord belé, mind súlyosabb,
Forrongó föld, és végtelen,
Sodort múlt és bomló jelen,
Kavarg, zúg: s még ő egyre nyel -
Nagy, dús folyók kötelmével,
Halk, mély parancssal ringatott.*

*(Mert nemcsak ballagás a Cél,
De terhet vonni is a nagy
Rendben, mit rá az, vinni, rak,
- Békés munkák, jobbért-hadak -
Már mind több ízű áramán
Mint mély-nagy-telten zsongatod:)*

*És sok mindent elmondanak,
Míg osztanak bölcsen, sután:*

*De arra nézve, ami vagy,
(Avval, mi vagy, ki mit beszél
Rólad:) az Egyetlent csupán
Te mondod, azt a Mondatot!*

(A végső mondat)

És ezzel most újra itt vagyunk az **Egy költészet történeté**-nél... *Egy költészet története: valójában a megközelítések története.* Talán túlfokozott igény, s valami, egy - csak isteniben rejlő - ideál, de ebben a végső tökéletességihiányban nincs kivétel: itt a földön minden csak megközelít. Valójában, akárhogyan vizsgálók, hasonlítók, összenéznek: mindig van egy hiány valahol. De éppen ez a szép. Ez a megoldhatatlan; a teremtésben az elérhetetlenbe rakták a végső pontot.

„ÉNEKEK NAPKÖZBEN”

Eljutottam ide is. A legendáktól forró földek tájaira, Hölderlin vágyott honába; mindenhova eljut az ember, csak kitartása legyen. Eljutottam Görögországba.

Láttam Párizst és Londont, Rómát és Athént, s ültem egy kicsi kávézóban Korinthoszban meg a delphoi étteremben a Parnasszus oldalában, és vörösbor mellett az Iphigeneia auf Aulisban. Ittam Delphoiban a Kasztália vizéből, és - gondolom - meg is ifjodtam valamelyest...

...Tengernyi impresszió, vers, gondolat, szín, lelkemet fenéig felkavaró élmény és révület után rám is fér, hogy az **Egy költészet története**-t folytathassam, mert úgy érzem: utolsó pörgésüket végzik az orsók, kimondhatatlan sok minden után, ami annyi évtizeden át bennem átviharzott - megállnak... - Álljanak is meg; túl nagy volt a játék, tíz életnyre is sok, csak - mielőtt hiányos látású szemem átnézi e csodás világot - Hellaszról énekelnék még egyet. Trójáról és Iliumról, amely nincs többé, csak a költők álmaiban, akik mindent megőriznek, ami e világból még megmaradt... Mi marad meg a világból? Talán - amit a költészet története megőriz.

A versek. Halandó vagy múlhatatlan verseink. Mindegy: szép volt nagyon sok minden. És, mielőtt összehúzzák a függönyt, láttam ezt is.

És énekeltem még a Parthenonról, álltam az Agórán, láttam Szalamiszt és Marathónt, itt voltam meg Eleuziszbán, megcsodáltam Naupliont, megborzongtam Mükéné és Thürinszt - és Poszeidón temploma előtt is álltam Szunionban.

És láttam még sok mindent, és utána ezt mondtam magamban:

- Ennyire telt és többre nem.

De azért nincs vége. Valami még hátra marad...

Valami. Még hiányzik valami. Lehetetlenek nagy akarásában mit is fogadtál ekkor meg ekkor!... Ó, sokat írtál, barátom. Sokat írtál, de még nem eleget -

*Rohannak, tűnnek mind a földi dolgok,
Elmész, s marad a végtelen világ,
S tán pár nyom. Hol léted vajúdva forgott,
Jó emléket hagyj hátra legalább*

- írom az **Énekek napközben** nagy versfolyamában.

Lehetek elfogult? Talán legjobban mindegyik közül ezt a könyvemet szeretem. Mikoriban írtam, Nikos Kazantzakis **Új Odüsszeiá**-ját olvastam - ezt a vakmerő átültetését a homéroszi költeménynek, nem sokkal görögországi utam után. A frissítő tengeri levegő átjárta játszian gondolati verseimet; mintha felfrissültem volna e nagy kalandok szelében. Az **Egy költészet története**, úgy érzem, nélkülözte volna a hellaszi és kazantzakiszi utazást - s e, bizonyosképpen a világot átnéző, felszabadultságot, amely az **Énekek napközben** filozófiájából árad. Ez a könyv nagyjában az **Országutak énekei** testvére, mégis világnyi távolságban van attól: egyiknek a horizontját a szigligeti hegyek alkotják, másikét a homéroszi tengerek távolai.

Mindig valamilyen vidámság fog el, ha e könyvbe beletekintek, bár - ha a visszhangra gondolok - kevesen bírtak belekapcsolódni az e strófákból áradó tengeri szélbe méltatóim közül, az egy Goda Gáboron kívül.

A Hellasz-ciklust, a görögországi élmény sugallta tizenkilenc szonettet is olyannak tartom, amely megérdemli az említést, s megérdemelnék ezek a szonettek, hogy velük zárjam az *Egy költészet története* című nyaktörős és hősi vállalkozást.

Az *Énekek napközben*-t - ezt megemlítem még - egyik tél végétől másik év kora tavaszáig írtam, hetvenkét részből áll, és négy fejezetre oszlik, az évszakok rohanása szerint. Lírai napló? Összegezés? - Talán több is annál ez a könyv, amelynek mottójául ezt a Shelley-sort választottam: „Thoughts have gone forth whose powers can sleep no more!”

A könyv utolsó részében kisebb verseket gyűjtöttem egybe; a kötetzáró vers szinte az egész könyv összefoglalása:

*Messze jártam és visszatértem,
Gondolatokban és a térben,
Hegyeken, völgyeken futottam,
Zsúfolt városban s nemlakottban,
S futván, mint függöny száll s lecsappan,
Új táj nyílt minden pillanatban,
Rebbentve szemmel, s nézve már csak,
Tódultán száz táj-áradásnak,
Már csak hagyva, mint jött özönnel,
Mint ki alszik, nyílt, tiszta szemmel,
Futottam s láttam s aléltnak
Gondoltam: majd végén, a célban,
Majd szétbontom, mit futva gyűjt benn
A fényképész, az összegyűrt szem,
Amaz, mely issza s rejti, bennem,
S a külső, mely csak gyűjt a csendben, -
S gondoltam, gyűjts te, idd be, hadd csak,
Mik elszaladtak, nem szaladnak.
Mit látsz, megélsz, hagysz, soha nem fut,
Tudod, mit elméd, ejtve, nem tud,
Csak menj, ámulj, s mi jön, s ne tedd el,
Viszed belül örök szemeddel,
Mind, mit e külső meg se látott,
Viszed a volt s jelen világot,
Mint ezt most itt, míg méssz, vonattal,
Repülővel s más röp-utaddal,
Csak vidd - mondtam -, mi itt meg ott van,
Mint messzi tájakon futottam,
Gyűjts csak, min átmész mind, magadban,
Mi tölt e rohanó napokban,
Szem, mindent gyűjts, mi jön ma és még,
Rettenetes sok ez a szépség,
Ez a minden, mit futva láttam,
Ebben (s a teljes) utazásban,
Túlgazdag, hogy csak úgy elejtsem,
Szemem, szívem, gyűjtsd ennyi kincsem:
Mit egyszer (tán) kibontva számolsz,
Versek terült, dús asztalán szórsz,
Hogy minden szem büvtől marad tág,*

*- Óh képzelt dőzs, szép vég-mulatság -
Vagy mind, mi gyűlt, ott benn marad: s csak
(Mint végpercén dús-titkú gazdag
Babrál még rejtett, drága lommal):
Mosolygok, mit viszek magammal!*

(Útban)

„TEREMTŐ NYUGTALANSÁG”

Azt a feladatot adtam fel magamnak - talán kíváncsiságból, mit hoz ki belőlem a magammal való szoros számvetés, s a szigorú magamat átnézés eredményeképp mit találok az általános költészet szemével nézve is érdemeset művemben -, hogy megírjam ezt a könyvet, úgy nézve magam, mintha egy magamtól is független költészet-történeten vizsgálnám, hogy mit is végzett írója kezdettől fogva a költészetben? Ilyenfajta szándékaim voltak, amikor erre a könyvre vállalkoztam.

Bent a szövegben kibontva lírámm (az életem) története. S némi meghatódással, amilyen szokott lenni valaki, amikor egy befejezett munka után búcsúzik - elégedetten vagy elégedetlenül, de mindenestől valami jó érzéssel, mint amikor valaki valamin túl van, mert úgy érzi, kiteszi a végső „í”-n a pontot.

A *Teremtő nyugtalan*ság ilyen érzéseket hagy hátra bennem; valamit elvégeztem mindenestre, s kissé felsóhajtok. Letettem valamit, ami nehéz volt, s utána úgy érzem magam, mint aki nagy belső nyomástól szabadul meg. Most, hogy az utolsó fejezeteket írom, mindenestre örülök, hogy ettől megszabadulok.

Születésnap ajándék volt ez a könyv - magamnak, a hetvenedikre. És a Szépirodalmi Kiadótól is, mert ez a legszebb kiállítású könyvem. Külön ajándék és meglepetés volt számomra a borító hátsó oldalára nyomtatott szöveg, *Sőtér István* valamikori írásával, s noha az ildomoság lefogná a kezemet, engedjék meg, hogy minden szerénykedést félretéve, eme ünnepi alkalomból ideiktassam ezt a szöveget:

„*Szent, hű dühök* megszállottjaként emlegetik, prófétaként - s igazuk van, akik így jellemzik. Valóban kiapadhatatlan az indulata, soha meg nem pihenők a felháborodásai. Ő tehet erről? Talán inkább a világ! Legharcosabb költőnk, mivel sohasem fogynak el az ellenfelei. Kibékíthetetlen, megalkuvást nem ismerő... Szid, korhol, gúnyol, ostoroz - a »mindenen-túl-jobbal« sohasem fogja beérni. Szívünk mélyén igazat kell adnunk neki, hisz lelkiismeretünk olyan fáradékony, erkölcsi érzékünk oly könnyen eltompul... Fodor József az egyetlen, akit minden fertőzés ellen erős oltások védenek, ő az egyedüli, akit sohasem hagy cserben az indulata és az ébersége.

Az ősi, magyar pereskedések makacssága él benne tovább, felmagasztosult módon. A jóért, az igazáért száll perbe szüntelen az egész világgal. Szövetségesek nélkül is, magányosan is olyannyira ellensége a gonoszok-, a silányok-, a hazugok- és csalóknak, hogy csoda, ha még nem követte meg valamelyik köztéren a túlerő. De halálában, sírjában is kiáltana, pörölne.

Aki ennyire jó, tiszta, annak mindvégig fiatalnak kell maradnia - mert nem csupán másoktól: bepiszkolódhatunk, megromolhatunk önnön éveink múltjától is. Fodor József hangja ma is oly fiatal és változatlan, mint első verseiben. Készen, befejezetten lépett elénk, s ugyanilyen kikezdhetetlen, változhatatlan épségben fog távozni is. Mert ennek a befejezettségnek a lényege az örök mozgás, a megnyugodni képtelenség.

De tévedne, aki azt hinné, hogy egy acsarkodó, swifti száj freccsenti itt epéjét - tévedne, aki összeférhetetlen, békétlen különcnek képzelné Fodor Józsefet. E harag és pörlés belseje csupa méz és jóság... Bármilyen meglepően hangozzék is, ez a minduntalan megújuló fergeteg tulajdonképpen a szeretet fergetege...

És ezért emberi a Fodor József költészete - ezért költészet a haragja: költészet, mely remekléseiben és összességében is az új magyar líra egyik legsajátabb és legbecsesebb fejezetét alkotja. Lényege az igazi, a szenvedélyes aggódás, a féltés és az emberi közösség felelősségének szerető vállalása.”

A **Teremtő nyugtalanság**-ban egy terjedelmes vers van megint, az **Üzenet Skheriából**; megírása idején annyira a szívemhez nőtt, hogy eredetileg ezt a címet akartam adni az egész könyvnek. Kérdezhetnék talán, hol van az a Skheria? Nos, Skheria újra az **Odüsszeia** hangulatát idézi: Nauszikaa apjának, Alkinoosz királynak az álomszigetét hívták így, oda helyeztem a mondanivalómat, „átvágva, kinyúlt karokkal, a kék időn...” Phaiákok földje vagy Prospero szigete, amelyre a mottó utal Shakespeare **Vihar**-jából? - „Olyan szövetből vagyunk, mint álmaink, s kis életünk álomba van kerítve”... (Babits M. fordítása) - A vers erre is felel:

*Költő, légy szuverén! Kor, táj ne kössön,
Amerre képzelet visz, mind tiéd,
Otthon, föld, lég, víz; s még ott se nyugodj: szállj,
Változz, légy egyre más, míg tart e lét.
Nincs szabály arra, mint méssz, s pózna, korlát, -
Minden határolt: a költő s z a b a d.
Választhatsz időt, helyet, szűk földi formát,
S ha kell, egy új földet szüljön szavad.*

(Üzenet Skheriából, 13. rész)

Vajda Endre **Homéroszi pillanat** címmel mély és értő kritikát írt a **Látóhatár**-ba erről a versemről. - Érdemes még megjegyezni itt a költemény végét:

*Vándorlásod való s álom között itt
Ha nem értik: mondd, nem érted te sem,
De - jelenségektől font, üldözött, vitt -
Úgy élünk, nyíltan és rejtélyesen.
Hát ne csodálkozz semmin; ahelyett tán
Jobb, ha a dolgok lelkét kutatod,
Amelyben minden elfér és lehet, lám -
Álmodva itt, s álomban: ébren ott.*

A kötet másik nagy ciklusa az újabb **Új Orfeusz** - amely, hat év múltán, ha másképp is, de még mindig ugyanazt írja:

*Már éveket ívell a láng keresztül,
Gyökérben mélyebb, bár nyugalmasabb;
Rádült bajtól olykor szisszenve rezdül -
S benyelve mind, bővíti még a nap;
S a bölcsesség az év futama közt gyűl
És súgja: óvd, mit itt kevés, ki kap;
S láng, füst tisztul, mint zúg időnk veszettül
Belsőnk csak mélyebb és tartalmasabb.
Mélyülön jobban lélekben s időben,
S mint tőlem elmaradnak egyre többen
Házam hozzád s pár hűhöz szűkített -*

*Kik, mindenben nem-értve is, szeretnek,
S ki jóban-rosszban megértvén, marad meg,
S önzetlenül tesz mellettünk hitet.*

(XI. szonett)

És sok kis vers van még ebben az ünnepi könyvemben, amelyekről mind beszélni lehetne... A kötet - utolsó versével - így búcsúzik:

*Hogyha szólt ítélve szátok,
Tudom, egyszer megbocsáttok;
Vad szívemmel, hogyha nem lesz,
Úgy férek majd a szívekhez,
Szűnvén szenvedély, sok átok,
Ködön túl tisztulva láttok.*

*Dühödt porhüvelyt leverten,
Hogy már maga lesz, a lelkem,
Nem, mint ködben, baj-keverten,
Földi pára szennye-telten,
Hogy már megtisztulva láttok,
S emlékül se leng a vád-ok.*

*S én is látva tán - ahonnan -
Száz rosszat, bölcs nyugalomban;
Mert elmúlik sok hirtelen per,
S hogyha késő, bölcs az ember,
S rossz s jó: mit ki minek olvas,
S minden igazság siralmas.*

*Minden indulat csak átok,
Ha nem láttok, újra láttok,
S útlan - még élő - szívemhez,
Meglátjátok majd, ha nem lesz,
S kit körül ma buta köd vesz,
Mint távozik, egyre szebb lesz.*

„NAGY SZELEKBEN”

Egy költészet története - mondod, majszolod magadban, mint leckét író diák, és biztatod magad: - Folytasd. - Hány verset írtál, és verseskönyveid száma mennyi? Valaha elképzeltem magamban, hogy ha volna száz versem! Milyen nagy valaminek éreztem ezt akkor. Ma hány versed van? - Még nem számoltam össze, milyen „gazdag” is vagyok. Csak úgy általában véve is: hány gondolat, érzés, forma, ötlet, hányféle megközelítése a végső fokon is egyetlen mondanivalónak, amit mindig ostromol a költő! Mindig neki-nekiindul, hogy ezt vagy azt az ormot - nekirugaszkodások, jelzők, indulatok, életre-halálra elszánt rohamok útján - bevegye, dühödt vagy behízelt mondatok révén túl legyen rajta: új és új rohamban az Egyetlenért, a végső, a minden egyebet kizáró véglegesért, az utolsó, a legszebb versért! Minden költő erre törekszik. A legvégső versre, amiután már más nem jöhet. És minden, amit ír, érzi, hogy valahogy ideiglenes, azt a valamilyent csak helyettesítő ahelyett, amit akar; és ír és újra ír, de valahogy mindig más az, amit elképzelt.

És versek születnek, és sokan mondják rá, hogy ez ilyen, pompás, „sikerült”: és a költő hallgatja, és csudálkozik rajta, amit mások mondanak, és elhatározza, hogy most már megindul az új rohamra, a végső tökéletesért - és nem hiszi, amit mondtak: a szépet. És így telik el az élet, általa semminek érzett elismerésekkel, és még mindig hiányzik a kielégítő, az egyetlen: ami mindig ott van, mindennek a legtetején.

A teremtés az abszurdba, például egy istenbe helyezte az emberben elképzelt legmagasabb ideált. Helyes: az igényt tágítsuk a lehetetlenig. De szálljunk lejjebb, amikor egy költészet történetéről, végső fokon egy emberi dologról beszélünk. Ahhoz, ami adva van e versekben, nemlétezőket nem mérünk: maradjunk meg annál, ami van.

Ezek a gondolatok szorongatnak, amikor soron következő kötetemet veszem a kezembe - -

Határok: határtalanok! Hány lehető

Előtte! Óh írás, én birtokom;

Minél tovább érek: még terjedő

S érzem, átfogni sohasem fogom.

Milyen szabadság! Tér, ember, idő

Fölött; szabott rendbe nem tartozom,

Hogy meddig lépek, nincs szabály, kötő,

Mert világomat magam alkotom.

Szabad, felelőtlen! Úgy lebegek

Földön s mély-színt s ahol a fellegek,

Vidáman, mert terem: a tértelen.

Példákat nem nézvén: túl szárnyaim

A lehetőnek és határain.

Mit tettem itt, véget nem ér velem.

(Határtalanul)

Egy rendkívüli találkozás teszi számomra emlékezetessé a *Nagy szelekben* éveit. Végre eljutottam Shakespeare-em szülőföldjére, Angliába; még egy marék földet is hoztam a stratfordi templom kertjéből, sírja közeléből, ahol Ő fekszik, háboríthatatlanul. Bejártam Londont és még pár helyet, s állhattam kissé az Avon partján:

*Szelíd folyó! Lágy, halk, telt csobbanásod
(Mint dús kortyán, élv közt, cuppog a boldog),
S gömbölyded hullám hord nyúlt fűz-palástot, -
Óh kép, mit bent majd, érzem, egyre hordok!*

*És sárga út a parton, szinte már kék -
Oly hars fűvel, hogy nézve majdnem éget;
Óh dugnám bele arcom, ott fürödnék;
Öröm is majd e mély smaragdu kéket;*

*Idáig képzelődve, bárha messze,
Mindenen át belemosdva e percbe,
Hány drága-bűvű alkalmat ragadnék!*

*Óh, itt sétált Shakespeare! Révületében
Tán a Vihar-t írva, mormolva éppen.
Kép, mint is nézzelek, hogy tarts, maradj még!*

Ez a könyv már túlságosan közel van hozzám, hiába; nem könnyű róla írnom. - Lehetséges, hogy mások is észrevették, amit *Garai Gábor*?

„Ebből az új könyvből, habár ugyanazzal az emberrel, de nem egészen ugyanazzal a költővel ismerkedhetünk meg, mint az előzőkből. Fodor József, ha nem is szándékosan (vagy éppen: szándéka ellenére) - olykor, váratlanul hangot vált, s ezzel örömteli meglepetéssel szolgál. Szabad, vagy többé-kevésbé szabad formájú verseiben megjelenik az élőbeszéd oldott közvetlensége; máskor oly varázslatosan dalol **(Dalocska)**, ahogy csak angol költők tudnak (mintha Burns és Yeats bűbája szövődne egybe); megint máskor **(Ballag a Tapolca)** mintha Balassi hangját idézné, finoman korszerűsítve; pedig eddig inkább csak a régi prédikátor-poéták kemény nyelvéhez igyekezett hozzászoktatni minket.”

Hadd iktassam ide e számomra hízelt írás kedvéért az egyik említett verset:

*Mi volt szép, néha visszajön,
Bekopog, mint félős öröm:
Szabad? Szabad?
Az erdők már mind vetkezőn,
Ökörnyál úszik a mezőn.
Jöjj, kedves, ne kérdezz sokat.*

*S a kedves vándor int, köszön,
De már nyomán levél-özön
Szakad, szakad -
És a szív felnyög kérdezőn:
Nézd, halál setteng a mezőn,
Most ki vigad, most ki vigad?*

*Szív: jöjjön, ha jönne kell,
S fő, mosolyogva menni el:
Ne hagyd magad!
Öröm-madár, kedves madár,
Érte ne sírj - s ha visszajár,
Meg ne tagadd, meg ne tagadd.*

(Dalocska)

...Mintha felgyorsulna körülöttem az Idő iramlása ebben a kötetben, mintha éjjel és nappal valóban fújnának azok a nagy szelek:

*Nagy, vad szelek feszülnek, hogy ledöntsék
Mi még van itt. Hullámként izgatott
A belsőm, s egy nem-ismert, mint betegség
Nyom. Hol imént derült, villámlik ott.*

*Nyöszörög a lélek, szól: hát semmi mentség?
Csak éld még jó napod, amíg tudod.
S már így lennénk? Megőrült föld, veszett ég!
Fogózz magadba és így légy nyugodt.*

*Van benned valami: mi van, azon túl -
S mi benned reszket. Mint a kőzetek,
Ős-mozdulatlan. S ég zeng, száz bolond dül -
Az őrültséggel, beteggel, nem beteg.
Fogd magad, lélek! Tombolhat gaz, átok,
Mosolygnak benned már megélt világok!*

(Nagy szelekben)

„VÉGTELEN MENET”

Utolsó könyvem történetéhez érkeztem. Különös könyv, 1482 terzinában írt sor; egy tizenkilenc éves korom óta szorongató élményem betűvé formálódása.

Mit jelent a könyv elején levő néhány - magyarázatnak elég homályos - sor a valóságban? „*Látomások könyve, a jelené és a múltaké, annak emlékére, ami feledhetetlenségével bennem kísért azóta is, hogy egykor sebesülten, félig önkívületben, élve jártam meg a halált.*”

...Ott vagyok megint a lipizai hegyekben. 1917-et írunk; szeptember vége. Az egyik dolinában rejtőzve isszuk a piros bort Vörösmarty bajtársammal, ahogy azt már a kötet elején megírtam... Távrolról egybefolyó hangon morajlanak az ágyúk, mint valami egybefolyó-dübörgéses tenger.

- Görz - intek lefelé.

Barátom egy kortyot hajt le hirtelen:

- A fehér boruk jobb, mint a piros, hidd el nekem - jegyzi meg Vörösmarty a szavaimra, mint aki nem hallotta, amit mondtam, és poharát az enyémhez üti. - Ami ezt a Dietrichet illeti, a legelső támadás alkalmával össze kellene téveszteni a pajtával, amit lövünk.

Dietrich - talán említettem is már - a géppuskás tanfolyam vezetője volt, ordítózó, vérszopó alak, aki naponta megmászatta velünk teljes felszereléssel a Monte Coccust, ezt a meglehetősen magas karszthegyet, a „gonosz karsztokat”, ahogy ezt az élményt, amikor még egészen friss volt, a *Lihegő erdők*-ben megírtam: „Hátamból csattanó hévségben - Már szíjjakat hasít a nap, - Torkomból szűrő jaj kúszik, mint - Repedt földből a bogarak. - Gonosz karsztokon így élek én - S kínozni izzó tetemem, - Jaj, mérges skorpiók surrannak. - Végig kiaszott eremen. - Vörösen izzadó kövek közt - A levegő balzsama: kén - Már kigyulladt, lángos tüdővel - Füstölögve kiáltok én. - Véres sziporkáit tudomnek, - Ki hallja meg szavamat? - Óh, kéken, bíboran izzó ég, - Óh, halálos, nagy sivatag - -”

Így teltek a géppuskás tanfolyam napjai, ama - számomra - döntő ütközet előtt... Micsoda pihenés is volt, ha este a hegyoldalból elnézhettük a távoli Adriát!... Hogy milyen a tenger?... Oda kell utazni és megnézni, ahogy én megnézhettem végre (mint civil) néhány évvel ezelőtt, és azóta csaknem minden évben oda kell utaznom...

- Sežana, Općina - zengenek fel bennem a régi nevek - és Tagliamento! Lent az Isonzó, zöldes hullámaival, és ugrásra még: Velence, Venezia, ahová, mint K. u. K. katona, valamikor behoranni készültünk. Azóta vonaton, hajón, repülőn láttam ezt a várost - de elérem-e valaha valóban? Az igazi Velence ott van valahol a róla szőtt régi álmok mélyén... De néha éjszaka ma is felver a Canale Grandén befutott hajóról az elnyújtott kiáltás: - Rialto! Rialto!

A Délin két órakor beülsz a vasúti kocsiba, és másnap ott vagy reggelre a Santa Lucián: - illúzió ez mégis? Mert Velencébe valójában nem lehet megérkezni soha, mint vissza az ifjúságba sem.

...Érzem, húzni kellene a szövegből, mert szerkezet is van, kérem, mondja - belül - a lektor. De amiben Velencéről van szó, az életben és a dolgokban valami nagyon fontosról van szó. (S ha kihúzok minden „nem fontosat” - ugyan az egész életből mi marad!...)

Mentünk ugyanis, s ezt még elmondom - mentünk szállást keresni Velencében, 1967 szeptemberében, és egész éjjel énekeltek valahol, mindegy, hogy hol, valamerre, s lent a víz locsogott. És aztán, később, Veronában a harangok szóltak egész éjszaka, valami különös harangjáték,

és nem tudtunk elaludni: ébren voltunk a feleségemmel, és egész éjszaka hallgattuk a harangokat. De furdal a lélek, abba kell hagynom.

...Ott szorongtunk tehát a dolinában 1917 késő szeptemberében, némi piros borral feledtetve, hogy az ágyúk durrognak, s mi úgy vettük az egészet, mintha komédiások adnák az egész zajt egy színpadon. Mintha hallanám még, néha mikor az ég zeng: az hallik úgy, de valahogy mintha fulladtabban, csupa elfojtott bosszúság hangjaképpen, mint amikor valaki már csak hörögni tud a már kifejezni se érdemes dühtől, s a végső indulatában az égbe mártja tehetetlen vad villámkörmeit.

Mély, belső gyomrából kielégítetlenül bögött az egész hegy, új tápjáért ordított - és Görz a következő nap odadobta társával együtt a költőt, aki a könyv elején idézett versét írta a hegyen.

Jött a parancsolat. Éjjel. Éjjel riadóztatták, irány: Općina, Tolmain, onnan törtek Görz felé. Egyelőre búcsút venni mindentől, ami volt.

Betenni a hátizsákba azt a pár Ady-kötetet, ami elkísért ezen a - majdnem utolsó - úton; nem fájdalmas búcsút venni a dolinától, a poloskáktól, amelyektől a hálóhelynek használt fészert nyüzsgött, a rettenetes hegytetőtől, a gyakorlatozás megaláztatásaitól, a cipekedéstől a tűző napon, a viperáktól, a nyomorúságos étkezésektől, a napi lóhústól, a kenyéradagoktól, amelyek szétfolytak a kezünk között: mindezekről búcsút kellett vennünk... Ó, milyen szegényes valamik is ezek a búcsúk! Milyen különös valami is ez a berögzöttség, amellyel egy nekünk nem kellemes, sőt gyakran gyűlölt valamihez ragaszkodunk. No, sok időnk nem volt a búcsúra.

Az olaszok belőtték a terepet; idő és alkalom holmi hősködéssre bizony nem volt. Valami kifejezhetetlen ágyútűz várt bennünket - a bömbölések, mint valami mutatványos démonok, egymás feje tetején ugráltak, melyik tesz a másikon túl hangosabban, s az egymást túlfénylő tűzlabdák s az egymást túlbömbölő hangok infernalis versenyében akkora lángot láttam, hogy az égboltig ért; combom táján ütéssel éreztem, és olyan hangokat hallottam, mintha egymásba ékelt vaslemezeket hasítanának szét iszonytató erővel egymásból, a villámok gyors erőszakával... Félelmetes lifteken szálltam és buktam valami mélyre, aztán valami, ami a tudatot teszi, kialudt bennem.

Megsebesültem, és légnyomást kaptam.

Aztán valami rángatásra, zűrzavaros lármára ébredtem. Lázár érezhetett hasonlót, amikor felrángatták a sírból - valaki mondott valamit, amit aztán rögtön elfelejtettem, azután nem tudom, mi történt, egy sohasem látott helyen ébredtem föl, körülöttem szanitécek és ápolónők; s utána megint elaludtam, s így maradtam, mint hallottam, néhány napig. Dermedtségemben kissé fel-felérezve, még ma is hallom a tanakodást fölöttem: már-már halottnak hittek. És különös dolgokat éreztem és éltem át azon a mezsgyén, amelyen csaknem átjutottam.

Ezt az egész szituációt igyekeztem megírni egy költeményben, amelynek a címe: **Végtelen menet**. E lázálomszerű verset, valószínű, nagyon kevesen értik meg az élők közül, elmondtam hát ennek az esetnek a hiteles emlékét, hogy világosabbá váljanak e sorok:

*S mi most jön itt: nagy fényre nagy sötétség,
Látszat-élő, s -halott kívül, belül,
De nem holt, nem is élő, pedig él még*

*Úgy mondtam sok mindent - szókkal ha toldtam -
Életet és halált (s idézve halld csak)
Ki egyben mindkettő vendége voltam.*

Az élet és halál közötti kicsiny rés megtapasztalása íratta velem e vers himnuszait, számvetéseit, múltam állomásai felidézésének énekeit... Ott, azon a ponton történt, hogy a *költészet és halál* számomra elkezdődött, s ennek akartam a *Végtelen menet*-ben emléket állítani; ha meggondolom, teljes életemben mintha kissé a túlsó oldal felől is néztem volna a dolgokat. És megint az emlék:

*A hegy mögött megy le a nap amott már;
Isten veled, Nap! Egy pillanatig
Hadd nézzelek, mielőtt elhajolnál*

*S eltűnsz egy új-remény-telt holnapig,
És már nem látalak többé. Fénye hamvad
Napomnak is, tűz benne nem lakik -*

*S már érinti a másik birodalmat
S elkúszik benne lassan a homály
S birtokba vesz, már mindenhova elhat -*

*A halál az. Tudom, ez a halál,
S csodálatos csendet és nyugalmat érzek,
Nyugalmat érzek, nem fáj semmi már.*

*Ez itt hát minden? Útja az egésznek,
Mitől létünk gyötrődés, rémület -
S az átmenet hol? Állok, mint a részeg.*

*Milyen kaland s csuda, mily önfeledt!
Hát most mennék el innen íme végképp?
S csak állok itt, mint önmagam felett -*

*Én - én vagyok még, én: vagy pusztia rémkép?
Az éjszakám rámtört ím hirtelen -
S bennem egy olthatlan valami ég még!*

És néhány sorral alább így fejeződik be a könyv,: és költészet egyetlen lehetséges megoldásával:

- - S most itt vagyok.

*Halálom pecsétjével ütve még,
Hogy leghűbben mondtam, mit mondhatok -*

*Mint ki legvégső látásból beszél
S bölcsességből, végszóként, most pedig - -
„Ne haljon, ki a jónak, nagynak él,*

*Míg ő nem érzi: már nincs dolga itt!” -
Szólt egy hang bent, vagy szél hozta, a szél,
Vagy más tán. Mint villám ha jelenik.*

...Minden történet véget ér: egyszer én is lezárom ezt, noha folytatni tudnám, mert ahogy éjjel és nappal fújnak a nagy szelek, a nyugtalan világ dolgaiban nincs megállás, bár e históriában - melyben felmérni igyekeztem egy nem nyugvó áramú költészetet - a végére érkeztem.

EPILÓGUS

„EGY PLÁNTA ÉNEKEI”

1973: éppen ötven éve, hogy első versem *Az Est*-ben megjelent. Tóth Árpád, egyik felfedezőm, az általam annyira szeretett költő, előre megjósolta **nagyjából egész** pályámat. Egy verset írtam erről az évfordulóról nemrég:

*Falunkon sárga, vén lap, mely szerint
Pályám akkor, mint a „nap hőse”, kezdtem,
És a szelíd Tóth Árpád írt Az Est-ben,
Az „új költő”-ről. Még látom, mint hunyorint,
Hogy álljam majd bátran, mert, mely előttem,
A pálya buktatásos és nehéz.
Hányszor is fogta, mint még intve néz,
A lelket bennem! Ötven éve, ötven!
Kilencszázhuszonhárom Péter és Pál
Napján lettem „költő” hivatalos
Címzés szerint. - Mindig valami rossz
Mellékizt éreztem e szóban: mint ki tréfál -
Tűnt nekem ez a címzés. Hordom így hát
Mint a nem ártalmas bolond egy furcsa stigmát.*

Ötven év! És én még élek - mondom magamban, zavartan a múltak eme sokaságán. Felmértem-e kellően mind, ami volt: hogy kezdődött, hogy fejlődött egymásból, mik tették szememben érdemessé és érdekessé a dolgokat, hogy különlegességükkel a többi közül kiemelkedjenek, annyi közömbös mellett hangot kapjanak...? Avval a szándékkal kezdtem el az *Egy költészet történeté*-t írni, hogy méltó folytatása, kiegészítése legyen a *Felkavart világ*-nak, célom a meglevővel való számotvetés volt, de van-e *törvényszerűen* meglepőbb valami, mint a költészet? Csoda-e, ha a szabálytalan, a túlzó, a logikának ellentmondó, a végződésével kezdődő, a szükségszerűen váratlan, amit találsz a költészet Prospero-szigetén?... Nem röstellem az ellentmondásokat, a bolondos szokelléseket - az ilyesmi itt van otthon, vagy sehol -, nem röstellem a százszoros újrakezdést, nem röstellem a lelkesedés rohamát s a száraz letöréseket, nem röstellem a dekomponált kompozíciót, az élet és költészet kivételesen szeszélyes fordulatait, mert a költészetben csak az a törvényszerű, ami szép, s csak az szép, ami új revelációkat gyűjt még a homályban.

- Nem érted? Hogy ezt se érted, a többi között ez is a szép - -

Sokat gondolkoztam azon: nem szerénytelenség-e könyvet írni a saját költészetemről? Megnyugtató nyertem skrupulusaimra, hogy a költőnek joga van megmagyarázni, megvilágítani a verseit, az ezekkel kapcsolatos saját - másoktól tán nem ismert - motívumaival, esetleges intimitásaival; az ilyesmi már irodalomtörténetileg sem érdektelen.

- Azonkívül - morfondíroztam tovább magamban az elképzelt kifogásolókkal vitatkozva -, amit ír a költő, bizonyosképpen mindig kosztümös valami, valami mindig hiányzik a legbelsőbb vallomásból. Amit költészetnek neveznek, az magas megcsinálás, megalkotottság, amit megtapinthatatlannak pántja köt egybe, alig észrevehetően. A költő és megnyilatkozása közt ott van maga a *megcsinált* mű; abban a percben, amikor írni akarsz, működésbe jön a

megcsinálás, az alkotói apparátus. Az igazi, ahogyan szeretnénk: úgy lenni ott a műben, mintegy meztelenül...

Ismerek tudósokat, akik keserves fáradsággal bogárfajtákat tanulmányoznak, mert a világ rendjében minden megérdemli a tanulmányozást. Miért ne vehetnénk úgy komolyan magunkat, hogy egyszer magunk is „tudomány” lehessünk? Hány emberrel ültem együtt kávéházakban, aki ma szent tudomány tárgya, noha bizony nem néztem volna ki belőle szobrot, amíg élt; egész sereg volt körülöttem ilyen. Ó, az élet forgandóságai különösek, de amíg élünk, minden amellet szól, hogy tekintsük érdeklődéssel magunkat...!

Ó, ha mind megírtam volna az életben, amit kellett, sokkal gazdagabb volnék a versekben, és gazdagabb volna ez a könyv is - de hiszem azt, hogy amit okvetlenül meg kell írni, azt úgyis megírja az ember.

...Végére értem, aminek megírására vállalkoztam; hadd valljam meg, jólesett még egyszer verseim kertjében sétálni, mert úgy érzem magam köztük, mint amikor valaki egy szép kertben ödög, és meglehetősen élvezzi az ízeket, szagokat és a különféle színeket is... Mert lehet bármilyen célja az írásnak - mint ahogy sok és nagy célja van -, de a költő elsősorban azért ír, hogy önmaga is élvezze írását, és örömet élvezzen, hogy ilyen szépet sikerült alkotnia, és hogy ezáltal is értelme van az életének... Mert hagyjuk az ösztinteség nélküli álszemérmét: *az alkotó élvezi elsősorban saját alkotását* (ne gondoljunk itt a dilettánsok gyerekes és szálnalmas ön-megelégedésére): ő hálás magának a műért legjobban, s ő maga is érti legjobban azt, amit írt. Ő a legértőbb becsülője annak a műnek: az alkotás istene avval az egyetlen igazi örömmel jutalmazza őt, hiszen rendszerint minden jutalma ez. S ami a kritikusokat illeti: meggyőződésem, hogy csak az ért meg és méltányol egy művet, aki bizonyosképpen maga is alkot, legalábbis valamivel több van benne a hideg értőnél... De örök határkérdés ez.

Az ötven év szerzett jogán tehát költészetemnek szenteltem eme könyvet; ami az ügy ildomossági oldalát illeti, úgy hiszem, lehetek olyan szerény vagy szerénytelen, mint más. Ami rám tartozott, hogy amit a **Felkavart világ**-ból elszántan elhagytam: írjam meg verseim életrajzát, bátran, ahogy jött, arra törekedve, hogy nyugodtan mondhassam e könyv befejeztével valóban:

- Itt van, vegyétek vagy vessétek el: *mindez én vagyok*.

A fentiekhez csupán annyit szeretnék még hozzátenni, hogy a **Végtelen menet** nem az utolsó könyvem. Az **Egy Plánta énekei** most készül a nyomdában; a könyvben az „érzékeny Plánta” megszemélyesedik: fokozatosan átveszi egy teremítő szellem öntudatát, együttműködik az emberrel, ha azt kívülről nézi, bírálja is. A *végző üzenete* a versnek: az ember sokat tévedett, sok szörnyűség megtörtént vele, de ha még egyszer kellene kezdeni a harcot, örömmel újra-kezdéném.

Álljon itt befejezésül **Plántám utóhangja**, a Plántáé, aki „miközben a dolgok sodrában mindinkább azonosulni látszik valamely elragadtatott költővel, a szárnyalás lendületében átlép minden emberileg lehető határt”:

*Mindebben sok az álom, s ami volt,
Egy viruló tavaszról jön elő,
Mint hihetetlen emlék és rege,
Szívemet vággyal s búval terhelő.
Megsápadt a sok tündér-látomás,
Lelkem a képen elfúltan mereng,
Megőszült a hajdani Plánta is,
Őszi szelek árján dúltan kereng.*

*Szívszakasztó búcsúk közt, óh repül
Minden! Itt még hoz, ott visz, elszakaszt,
S lépsz emlékektől tarka vén uton,
Mosolygva, fájva hívsz volt őszt, tavaszt -
A ködben ott száll még, int valami
Vagy valaki: s már ott, hol a csudák!
És szólsz, csöndben tűnődve az uton:
Volt vagy sosem volt egy plánta-virág - -*

(Budapest, 1973. május-szeptember)

UTÓSZÓ

Az a kivételes sors jutott osztályrészemül, hogy Fodor Józsefnek - élete utolsó tizenkét esztendejében - élettársa, barátja, munkatársa, felesége lehettem; s az addig erőteljes, mindenki által csodált fiatatságú költőt én kísértem el utolsó, váratlan utazására: én voltam mellette a szívinfarktus tizenkét nappalán és éjszakáján a klinika intenzív szobájában, a surrogó gépek között, a mind tehetetlenebb erőfeszítéseket látva megdermedt szívvel, amiközben ő, tiszta tudatát mindvégig megőrizve, az utolsó három napban ráébredt, hogy meg fog halni. Talán mindannyiunknál hamarabb.

Lázás nyár előzte meg ezt a betegséget. Szinte révületben, semmit se látva, mélyen a múltakba, önmagába merülve írt, írt, otthon és - szokása szerint - a Lágymányos forró utcáin sétálgatva, apró jegyzetfüzeteibe; szobáinkban verseskötetei heverték minden asztalon. Nagynak, boldogítónak, igen-igen fontosnak érzett vállalkozását akarta megvalósítani: megírni az **Egy költészet történeté**-t, megírni a *saját* költészetének történetét, ahogyan ő látta, érezte, *ahogy ő élte át belülről*, s amelyhez képest - ha csak torzójában maradt is ránk - a legalaposabb irodalmi tanulmány is csak adalék lehet.

1973. szeptember 19-én készült el a mű; boldogan fogadott azon a délutánon. Boldogan, és nagyon-nagyon fáradtan. Csinosításra, kiegészítésre, adatok beszerzésére volt már csak szükség. Ezt a tervet a váratlan betegség semmivé tette. A betegágyon egyetlen gondja volt: a két utolsó könyve. Az **Egy Plánta énekei**, amelynek már első korrektúráját várta nagyon, s a nagyobb, a súlyosabb, a gyötrő: az **Egy költészet története**, amelyet éppen csak felvázolt, amit most akart kiteljesíteni. Úgy érezte, még valamit el kell mondania evvel a könyvvel, valami feltétlenül fontosat, valami hiányzót. *Önmagáról*.

Ahogy súlyosbodott a baj óráról órára, már csak ez maradt számára: a könyv. A legutolsó. Nem érdekelte már sem élet, sem halál, csak hogy ezzel mi lesz. Erről beszélt, ezt mondta, erről suttogetta utasításait végül, amikor már az erőből alig futotta. „Vigyázz a könyveimre” - ez volt utolsó szava.

Az elárvult íróasztalfiókban noteszok halmaza várt. A készülő, az elkészült könyv kézírata. Agyonjavítgatott noteszlapok egymásba-bonyolódó hieroglifái, s aztán más lapok, amelyeken a sodró mondanivaló gyorsírásszerű jelzéseken haladt.

Hónapokig nem volt erőm kézbevenni az írásait, hogy beváltsam a neki tett ígéretemet.

Aztán mégis valahogy elkezdtem... A szöveg kinyílt, megvilágosodott, a szavak, a gondolatok helyükre álltak. Minden szót, minden gondolatot igyekeztem átmenteni, még azt is, amit az írás hevében ki-kihúzott, mert úgy érzem, ezek az utolsó mondanivalói valamiképpen mind-mind nagyon fontosak. Itt-ott majdnem úgy kellett dolgoznom, mint a festőnek, aki egy hiányos freskót restaurál, hogy előtűnhessenek a valaha megvolt és rejtőző színek, formák; ezeken a helyeken segítettek a bennem hangzó szavai, a visszhangosan felerősödők, amelyeket együttélésünk éve alatt annyiszor hallottam tőle az élete és költészete dolgairól; segítettek a végső napok beszélgetései, utasításai, a feljegyzéseim - és segítettek a könyvei.

Itt van tehát a könyv, Fodor József könyve, amely mindenestől az övé. Nekem a leíró szerepe jutott, a szerkesztő szerepe, s itt-ott az alázatos tolmácsé, hogy Ő mégis elmondhassa mindazt, amit akart, *utoljára*, s aminek, fájdalom, annyira „más távlatot ad a halál már”.

Budapest, 1974 szeptemberében

Sikó Zsuzsa